

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİMDALİ**

**ESİK KURGANI, BULUNTULARI VE KÜLTÜR TARİHİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat ARIK

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ**

Ankara – 2008

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİMDALI**

**ESİK KURGANI, BULUNTULARI VE KÜLTÜR TARİHİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Murat ARIK

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. İlhami DURMUŞ**

Ankara – 2008

ONAY

Murat ARIK tarafından hazırlanan “Esik Kurganı, Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” başlıklı bu çalışma, 27.06.2008 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalı/Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı’ında YÜKSEK LİSANS tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Salim KOCA (Bařkan)

.....imza.....

Prof. Dr. İlhami DURMUş

.....imza.....

Yrd. Doç. Dr. Ayře Fatma EROL

.....imza.....

ÖNSÖZ

“Bozkır Kavimleri” denilince akla ilk gelen Kurganlardır. Özellikle yazılı kaynakların sınırlı olması Kurganları ve Kurgan buluntularını ön plana çıkarmaktadır. Arkeolojik buluntuların çokluğundan “kurgan kültürleri” tabiri konar-göçer kültür coğrafyası için kullanılmaktadır. Esik Kurganıda en çok buluntu veren kurganlardandır. Buluntularının türleri bakımından çeşitliliğide Esik Kurganının kültür tarihi açısından değerini arttırmaktadır. Yalnız arkeolojik buluntu vermeyip, ayrıca yazılı kaynakta vermiş olması açısından önem taşımaktadır. Esik Kurganı ve buluntuları bütün bu hususlar dikkate alınarak daha önce değerlendirilmemiş olup bu tezin önemini topyekûn bir değerlendirme yapılmış olması olarak ortaya çıkartmaktadır. Çalışılan konunun hem arkeolojik malzeme hem de yazılı kaynakların birlikte değerlendirilmesi açısından önemlidir. Yapmış olduğumuz tez çalışması, tarih biliminin yöntemlerine uygun olarak zaman ve mekân kavramları içerisinde yazılı ve arkeolojik materyaller dikkate alınarak hazırlanmıştır. Yazılı ve arkeolojik verilerin orijinalliğini; toplanan verilerin zaman ve mekân kavramsal çerçevesi içerisinde değerlendirmeye tabi tutulması ise, ilmiliğini arttıracakı düşüncesindeyim. Esik kurganı ve buluntuları mevcut yazılı ve arkeolojik kaynaklar ışığında araştırılıp inceleyeceğimiz bu tezimde; MÖ. 1. binin ortalarında Orta Asya da yaşayan bu kavmin sosyal, ekonomik, sanatsal ve mitolojik değerlerinin, kendilerinden sonra gelen aynı ve farklı coğrafyalarda yaşayan kavimlerin kültür değerlerine etkisinin ortaya konulmasına yardımcı olacağı kanaatindeyiz.

Üç bölüm olarak belirlediğimiz “Esik Kurganı, Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” adlı tezimizin birinci bölümünde Bozkır Kurganlarını ve bu Kurganlar İçerisinde Esik Kurganını ele alarak kurganların tarih’deki yerini, önemini ve coğrafi lokalizasyonları hakkında genel bilgiler verdik.

Tezimizin ikinci bölümünde ise Esik Kurganında çıkartılan ve birçok bilim adamının ve tarihçinin belki de Orta Asya Türk Kültür tarihine bakış açısını değiştirebilecek kadar kıymetli buluntusu “Altın Elbise”yi ele alarak

Altın Elbiseli Adamın Giyim-Kuşamını ve başlığındaki tasvirlerin mitolojik açıdan değerlendirilmesine ayırdık. Bu bölümde Kurgan ve en önemli buluntularından biri olan Altın Elbisenin tezin konusunun ana amacı olan kültür tarihine katkısının irdelendiği bir bölüm olmuştur.

Son olarak tezimizin üçüncü bölümünü buluntuların tür ve tasvirlerine göre ayrı ayrı incelenmesine ayırdık. Arkeolojik ve Yazılı buluntuların incelenmesinin yanı sıra buluntular üzerindeki tasvirlerin yapım tekniği ve buluntularının bağlantısı olduğu, ilmi olarak ortaya konan diğer konularla karşılaştırılması oluşturmuştur.

Çalışmamızın sonuç kısmını Esik Kurganının tarihsel ve kültürel öneminin açıklanması oluşturmuştur.

Kısaca önemine ve içeriğine değindiğimiz “Esik Kurganı, Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi” adlı bu yüksek lisans tezinin hazırlanışı sırasında yardım ve alakasını esirgemeyen hocam Sayın Prof. Dr. İlhami DURMUŞ'A şükranlarımı sunarım.

Murat ARIK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER	iii
KISALTMALAR	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BOZKIR KURGANLARI VE BU KURGANLAR İÇERİSİNDE ESİK KURGANI

A-BOZKIR KURGANLARI	4
1-Kurganların Kökeni ve Kültürel Geçmişi	4
2-Tür ve Özellikleri	6
3-Kurganlar ve Buluntuları	12
3-1-Pazırık(Kurganları)Mezarları	12
3-2-Güney Rusya İskit Mezarları	14
3-3-Chertomlyk Kurganı	15
3-4-Altın – Oba Höyüğü	16
B-ESİK KURGANI	16
1-Esik Kurganı (Genel Bilgiler)	16
2-Özelliği	19
3-Buluntuları	21

İKİNCİ BÖLÜM

ALTIN ELBİSELİ ADAM

A-ALTIN ELBİSELİ ADAMIN GİYİM-KUŞAMI	25
1-Ceket	25
2-Kemer	27
2-1-Haıçer	28
2-2-Kılıı	28
3-Pantolon	28
4-Çizme	29
5-Başlık	30
B-ALTIN ELBİSELİ ADAMIN BAŞLIĞINDAKİ TASVİRLER	34
1-At	36
2-Dağ Keçisi	41
3-Kuş	41
4-Ok	44

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜR VE TASVİRLERİNE GÖRE ESİK KURGANI BULUNTULARI

A-ARKEOLOJİK BULUNTULAR	48
1-Metal Buluntular	48
2-Taş-Toprak Buluntular	51
3-Ahşap Buluntular	52
B-YAZILI BULUNTULAR	52
1-Anlam ve Önemi	52
2-Göktürk Runik (Oyma) Yazısıyla Bağlantısı	57
C-HAYVAN ÜSLUBU VE DİĞER TASVİRLER	70
1-Hayvan Üslubu ve Hayvan Tasvirleri	70

2-Diğer Tasvirler	75
SONUÇ	79
KAYNAKÇA	90
EKLER	97
A-Resimler	97
A-1-Genel Resimler	97
A-2-Başlık Resimleri	115
A-3-Kıyafet, Kemer, Ayakkabı Resimleri	128
A-4-Silahların Resimleri	134
A-5-Süs Eşya Resimleri	139
A-6-Mutfak Malzemelerinin Resimleri	146
A-7-Başka Kurgan Buluntu Resimleri	152
B- Çizimler	159
ÖZET	164
ABSTRACT	166

KISALTMALAR

A.A.	:Archivum Anatolicum
A.g.e.	:Adı Geçen Eser
A.g.m.	:Adı Geçen Makale
A.g.t.	:Adı Geçen Tebliğ
AKDTY	:Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
C	:Cilt
CAH	:Cambridge Ancient History
GAJ	:Central Asiatie Journal
Cm	:Santimetre
Çev.	:Çeviren
DTCF	:Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi
Ed.	:Edebiyat
Fak.	:Fakülte
G.Ü.S.B.E.	:Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
G.Ü. FEF. SB	:Gazi Üni. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
HÜ. SBE	:Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İ.Ü.E.F.D.	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
Km	:Kilometre
M.	:Miladi
MÖ.	:Milattan önce
MS.	:Milattan sonra
Nu.	:Numara
Prof.Dr.	:Profesör Doktor
S.	:Sayı
s.	:Sayfa
SKD	:Silahlı Kuvvetler Dergisi
T.C.	:Türkiye Cumhuriyeti
TDK	:Türk Dil Kurumu
TTK	:Türk Tarih Kurumu
TAD	:Türklük Araştırmaları Dergisi
TDAD	:Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TDİD	:Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
TDNA	:Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi
TTEM	:Türk Tarih Encümeni Mecmuası
TTKB	:Türk Tarih Kongresi Bibliyografyası
TKAE	:Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TED	:Tarih Enstitüsü Dergisi
TSTAI	:Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri
Ü	:Üniversite
Vb.	:Ve başkası ve başkaları ve benzeri ve benzerleri
Vs.	:Vesaire
Yay.	:Yayını, yayınları
Yy.	:Yüzyıl

GİRİŞ

Tarih boyunca toplumların geleceğe aktardıkları belgesel ürünler; çağının ekonomik ve sosyal yapısını, topluma egemen olan sınıfların kültür, inanç ve politikasını yansıtmış, sosyal ve kültürel değerlerin tarihi süreç içinde devamlılığını sağlamıştır. Özellikle toprak üstünde ve altında kalmış anıtsal mimari yapılar toplumların geçmişe dair meraklarını her zaman canlı tutan unsurlar olmuştur. Bu mimari yapılar içinde ise; eski çağ toplumlarının yönetici tigin (tegin), kaan, hakan ve beyleri için yaptıkları mezar yapıları “kurganlar”, zengin buluntuları ve görünümleri ile ilginin odak noktası olmuştur¹.

Kurgan terimi bizlere yabancı gelmese de ne olduğunu tam olarak çoğumuz bilmeyiz. Toprak zemine açılan bir çukur içine taş örgü duvarlarla ve kalın kütük ağaçlarla çevrilen odalar ya da sal taşı plakalarla oluşturulan sandık türü mezarlardır. Üzerlerine taş yığılır ve toprakla örtülür. Yükseklikleri 1 metreden başlayarak 70 metreye kadar varabilir. İçlerinde ölü hediyeleri de bulunan bu yapılar batıda Balkanlar’dan itibaren Anadolu’nun ortalarına kadar süre gelen MÖ. 1. bin yerleşik kültürlerinin Tümülsü olarak adlandırılan mezar yapılarının Asyalı öncüleridir. MÖ. 3–2 binlere kadar inen Asya Kurganları’nın en önemli özelliği yerleşik düzenden uzak, yayla hayatı yaşayan ekonomileri hayvancılığa dayalı toplulukların mezar anıtları olmasından kaynaklanmaktadır. Göçebe toplumlar sürekli hareket içinde olduklarından kalıcı izler bırakmamışlardır. Onların varlıklarının en önemli izleri hayatını kaybeden üyeleri için düzenledikleri kurganlar ve içlerindeki ölü hediyeleridir. Bu nedenle Kurganlar ve buluntuları tarihçiler için oldukça önem taşır².

Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz’in Kuzeyi ve Anadolu’da Kurgan olarak adlandırılan bu yığma toprak veya taş tepeler MÖ. 9.yüzyıldan itibaren

¹ B.Savaş, **Pazırık Kurganı ve Buluntuları**, Ankara,2004,s.1.

² Şengül G.Aydingün, Gezitravel,2004,s.24
(Erişim)<http://www.geocities.com/izkir/kurganlar.htm>

Ön Asya ve Anadolu coğrafyasında da yaygın olarak kullanıla gelmiş ve Tümülüs olarak adlandırılmıştır. Doğu Türkçesinde “kale” anlamına gelen “kurgan” sözcüğü de bugünkü Türkçede de Urallardan Kafkaslara dek uzanan bölgedeki yığma mezar tepelerini tanımlamak için kullanılır³. Her ne kadar kurgan sözcüğünün anlamı için çok farklı görüşler öne sürülmüşse de, bu sözcük Öz Türkçedeki “korugan” fiilinden gelmiş olup, ölüleri koruyan mimari özellikleri nedeniyle, bu ad kullanılmış olmalıdır⁴.

Bozkırlardaki göçebe hayat tarzında belli bir hiyerarşik düzen içinde önem taşıyan kişilerin gömüldüğü olan bu yığma mezar tepeleri, bozkır kültürlerinin ayrılmaz parçası olan çadırların, ölüleri için hazırlanmış benzerleridir. Bu yığma mezar tepeleri antik batı kaynaklarında ve daha sonraki literatürde Tümülüs olarak adlandırmaktadır. Binlerce yıllık serüveninde bölgelerine göre farklılıklar gösteren bu tipteki mezar kültürü ister Ural-Altay kökenli olsun ister Hint-Avrupa kökenli, bozkır göçebelerinin tipik mezarlarıdır. En görkemli kurgan grupları (İskit Kurganları) MÖ.8. yüzyıldan MS. 1. yüzyıla kadar Kuban, Poltova, Volga, Ural, Altay, Kuzey Moğolistan ve Batıda genellikle Macaristan ve Romanya’da belli başlı bölgelerde yaygın olarak kümelenmiştir⁵.

Kökenleri MÖ. 3. Bin yıllarını aşan kurgan kültürünün MÖ.2. ve 1. bindeki temsilcileri Kimmerler ve İskitlerdir. İskit ve Kimmerler toplumlarının tiginlerine ait kurganlarını nerelere ve nasıl yaptıklarını Herodotos’un vermiş olduğu bilgilerden öğrenmekteyiz; tiginleri öldüğü zaman ... ceset imparatorluğun en uzak ülkesi olan Gerrhos ülkesine arabayla götürülür ...o bölgede eni ve boyu dörtgen biçiminde olan büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler

³ G. Tok, **Ölülerin Anlattığı Tarih**, Bilim ve Teknik, TÜBİTAK Yayınları, Ankara,2001,s.94

⁴ O.Belli, **Eski Çağ ve Orta Çağ’da Türklerde Kurgan Yapma Geleneği**, Türkler c. III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.927.

⁵ V.Diakov-S.Kovalev, **İlkçağ Tarihi I Uzakdoğu-Ortadoğu-Eski Yunan**, V.Yayınları, (Çev. Ö.İnce)Ankara,1987,s.507.

...mezarın içine çimen yayılır tigin üzerine konur sazlarla örtülür ...bu tören tamamlanınca herkes mezarın üstüne kürekle toprak atar ve en yüksek tümseği yapmak için birbirleriyle yarış ederler⁶. Şeklinde belirtmektedir.

⁶ Herodotos, IV, s.71.

BİRİNCİ BÖLÜM

BOZKIR KURGANLARI VE BU KURGANLAR İÇERİSİNDE ESİK KURGANI

A-BOZKIR KURGANLARI

1-Kurganların Kökeni ve Kültürel Geçmişi

Kurgan adı verilen tepecikler esasında, Bozkır kültürlerinin ayrılmaz parçası olan çadırlarının, ölüler için hazırlanmış benzerleridir. İskit çadırının, öbür dünya için hazırlanmış benzerinden başka bir şey değildir. Bu mukaddes istirahatgah form olarak asırlarca devam etmiş ve bilhassa Hun-Türk kültüründe önemini muhafaza etmiştir⁷. Kurganlar, bozkırlardaki göçebe hayat tarzında, belli bir hiyerarşik düzen içinde önem taşıyan kişilerin mezarlarıdır. Bu yığma mezar tepeleri, antik batı kaynaklarında ve daha sonraki literatürde ise Tümülüs olarak adlandırılmaktadır⁸. Kimmerler ve İskitler, kökenleri MÖ. III. Bin yıllarını aşan Kurgan kültürlerinin -MÖ. 2. ve 1. Bin yıllardaki- temsilcileridir. En görkemli İskit Kurgan grupları, MÖ. 8. ve MS. 1. Yüzyıllar arasında Kuban, Taman, Kırım, Dinyeper, Don, Kiev, Poltava, Volga, Ural, Altay, Kuzey Moğolistan ve batı da genellikle Macaristan ve Romanya'da bulunmaktadır⁹. İskitlerin mezarları, şatafatlı bir şekilde bezenmiş silahlar, gösterişli koşum takımlarıyla, altın ve gümüş vazolarla ve çeşitli takılarla (şakak pendants, büyük nişanlar, yüzükler, vb.) tıka basa doluydular. Kerç yakınlarındaki Kul-Oba, Çertomlik ve Nikopol yakınlarındaki "Solokha" kurganlarında bulunan altın ve gümüş görkemli eşyalarla ünlüdürler¹⁰.

⁷ A.İnan, **Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar**, TTK Basımevi, Ankara,2000,s.190.

⁸ M.Mandaloglu, **İskit, Hun ve Göktürklerde Dini Hayat ve Birbirleriyle Mukayesesi**, (Y.L.Tezi) Ankara,2004,s.78.

⁹ T.Tarhan, **Ön Asya Dünyasında İlk Türkler ve Kimmerler ve İskitler**, Genel Türk Tarihi I. s.513.

¹⁰ V.Diakov-S.Kovalev, **İlkçağ Tarihi I Uzakdoğu-Ortadoğu-Eski Yunan**, (Çev. Ö.İnce) V Yayınları, Ankara,1987,s.509.

Bunların yanı sıra MÖ. 8. yüzyıldan 4. yüzyıla kadar bugünkü Orta Asya ve Kazakistan toprakları yazılı kaynaklarda “Saka” olarak bilinen Akhamenid kabileleri tarafından iskân edilmiş. Sakalar, Büyük İskenderin idaresindeki Yunanlılarla, Kyros ve Dareios’un idaresindeki Perslerle Karadeniz’in kuzey kıyısındaki halklarla (İskitlerle) ve Volga Irmağının alçak kesimlerinde yaşamış olan ve toprakları Güney Uralların batısına kadar uzanan Sauromatlarla çağdaşları. Onların (Sakalar) kökeni ve kültürel geçmişi İskitlerle ve özellikle Sauromatlarla oldukça müsterektir¹¹.

Son yıllarda yapılan araştırmalar Sakaların, İskitler olduğunu ortaya koymuştur.

Bir görüşe göre eşyaları, ısmarlama olarak İskit üstün yönetici hakanlarının beğenilerine göre yapan grek sanatçıları, yaptıkları eşyaları savaş ve İskitlerin sosyal törelerinden sahnelerle beziyorlardı. İskit Kurganları, yükseklikleri 15–20 metreyi bulan tepeliklerdir, görkemli gömüt eşyalarıyla dolu yeraltı odalarına, ölüyle birlikte karısı, savaşçıları ve atları gömülüyordu. Yüksek İskit soyluları, öteki dünyaya kendisi hayattayken yanında bulunan maiyetiyle birlikte girmek istiyordu. Bu çağının anlamlı bir kuralıydı. Ama şatafatlı kurganları yanı sıra normal insanların kurganları var. Gösterişsiz eşyaları -demir kılıçlar, kaba saba kil kaplar- kendi toplumu içinde sosyal katmanları arasındaki zenginlik ve konumunun farkını mantıksal açıklıkla göstermektedir¹².

İskit kültürüne ait pek çok eser uçsuz bucaksız Kazakistan topraklarında keşfedildi. Taştan ya da topraktan devasa kurganların (bazıları 20 metre yüksekliğinde) pek çoğu oldukça genişti. Bu bölgede Sovyet arkeologlar, bazılarını Mısır piramitleriyle karşılaştırabileceğimiz İskit kurganlarında oldukça yoğun kazılar yapmışlardı. Pazırık (Altay Dağları), Chiliktin (Doğu Kazakistan) ve Besshatyr=Beşşatır (Güney Kazakistan) mezar alanlarında ortaya çıkan buluntular oldukça iyi bilinir hale geldi. Buralarda bulunan arkeolojik malzeme pek çok bakımdan kendine has olan

¹¹ K.A.Akişev, **Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, Iskustvo Yayınları, Moskova, (İng. Çev: Rukiye Öztürk, Ankara,2005)1978,s.129.

¹² V.Diakov-S.Kovalev, **a.g.e.**, s.510.

İskit kültürünün ilk açık delilini oluşturmaktadır. Kurgan alanlarının büyüklüğü, gelişmiş ölü gömme ritüelleri ve buluntuların zenginliği İskit tiginlerinin ihtişamını ve o dönemde sosyal düzende bir ilerlemenin olduğunu gösterir¹³.

2-Tür ve Özellikleri

Tür ve Özelliklerini öğrenmemiz bakımından Orta Asya'da Kurgan kültürünün ortaya çıkışını ve dağılımı bilmek gerekmektedir.

İç Asya ve Orta Asya dediğimiz uçsuz bucaksız topraklarda, yüzyıllar içinde zıt iki kültür ve sanatın geliştiği gözlenir. Kuzeyde her an hareket halinde olan göçebe topluluklara rastlanmaktadır. Güney de ise, su kenarlarına yerleşik toplulukların çok taraflı uygarlıkları gelişmektedir. Mezar odası üzerine yığma toprak veya taştan defin geleneğinin ortaya çıktığı coğrafya ise Orta Asya bozkırları olmuştur¹⁴.

Orta Asya bozkırlarının kültür kronolojisine İsa'nın doğuşundan beş bin yıl öncesine inerek başlamalıyız. Neolitik kültürün ilk defa Doğu Türkistan ve Moğolistan'da MÖ. 5. ve 2. Bin yıllar arasında geliştiği kabul edilmektedir. İç Asya'nın en eski kültürlerini barındıran Anav Bölgesinin geçirmiş olduğu kültürel süreç dört ana evreye ayrılmaktadır; Afenisyon, Andronova, Karsuk ve Tagar Kültürleri¹⁵. Orta Asya bozkırlarında bu kültürel süreç yaşanırken, MÖ.3. Bin yılın ikinci yarısından itibaren Doğu Transkafkaslar'da Kura-Aras kültürünün bin yıla yakın bir süre devam eden durağan karakteri çözülerek bu dönemde yeni bir orijinal defin kültürü olan höyük mezarlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yeni höyük mezar defin geleneği mevcut bulunan herhangi bir yerli gelenekle ilişki göstermez. Bu defin tarzı Kafkasların kuzey bölgesinden

¹³ K.A.Akişev, **Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, Iskustvo Yayınları, Moskova, (İng. Çev: Rukiye Öztürk, Ankara,2005)1978,s.129.

¹⁴ A.Akçay, **Kurgan-Tümülüs Kültürünün Kökenleri ve Anadolu'daki Tarihsel Gelişim Süreci**, "S.Ödevi"Ankara,2004,s.7.

¹⁵ N.Diyarbakirli, **Eski Türklerde Kültür ve Sanat**, Türkler, C.III. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002.

tanıdığımız toplumlarının ölü gömme gelenekleri, adetleri ve örfleri ile aynıdır¹⁶.

Kafkasya denilince akla hemen Eski Tunç Çağının başlarından itibaren karşımıza çıkan Kura-Aras ve Maikop (Maykop) kültürleri gelir. MÖ.3500–2200 tarihleri arasına tarihlenen bu kültürlerin gerek Gürcistan'daki Sioni kültürü ve gerekse Doğu Anadolu kültürleriyle yakın ilişkileri vardır. Bu kültürlerin keşfi oldukça geç olmuştur. B.A.Kuftin 1940 yılında bu kültür için ilk kez Kura-Aras terimini kullanıyor ve ona Kalkolitik damgasını vuruyordu. Ona göre Eski Tunç çağına girildiğinde maden kullanımı artıyor ve bu kültür Erken Trialeti kurganlarınca temsil ediliyordu. Ancak 1960'larda bilim adamları Kura-Aras kültürünün Kalkolitik değil Eski Tunç Çağına tarihlenmesi gerektiğini öne sürdüler ve bu yanlışlığı düzeltbildiler. Kura-Aras kültürünün benzerleri Ermenistan, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya'da bulunmakla beraber Transkafkasya ve Anadolu, özellikle doğu Anadolu ilişkilerinin MÖ. 3. ve hatta 4. bin yıla kadar dayandığı arkeolojik bulgular neticesinde bilinmektedir¹⁷.

Kurgan kültürünün kadim temsilcileri arasında Türk boyları en ön sırada gelir. En eski Türk Yurdu olan Volga ve Ural nehirleri arasında MÖ. 4. ve 3. binlerde “kurgan” ve “yam” kültürünün doğduğu görülür. Kurgan ve Yam kültürü taşıyıcıları zamanla komşu bölgelere de yayılmış, kuzeye doğru yayıldıkça Fin-Ugor kavimleri olan Mariler, Mardvinler ile batıda Dinyeper, Dinyester ve Tuna nehirlerinin çevresinde yaşayan eski Slav kavimleriyle karışmışlardır. Bununla birlikte kurgan kültürünün taşıyıcıları Kazakistan, Altay Dağları ve Türkmenistan'ın güneyinde de görülmektedir. Asırlar akıp gittikçe Asya ortalarındaki kurgan kültürü temsilcileri, Aral Bozkırlarının ve Güney Türkmenistan'ın üzerinden geçerek İran, Türkiye ve Afganistan'a dek nüfuz etmişlerdir. Kuzey Kafkasya'daki Nalçık Mezarlığındaki 35'ten fazla

¹⁶ O.Djaparidze, *Über die Ethnokulturelle situation in Georgien gagen ende des 3. Jahrtausends v.Chr., Between The Rivers and Over the Mountains*. Archaeologica Anatolica et Mesopotamica Alba Palmieri Dedicata, ed. By.M.Frangipane et al., Roma 1993,s.475.

¹⁷ A.Ünal, *Eskiçağda Kafkasya ve Anadolu; Neolitik Çağdan Geç Tunç Çağı'nın sonuna kadar (M.Ö.550–1150) Anadolu Kafkasya İlişkileri, Kuban Maykop Kültürleri ile Eski Anadolu Kültürlerinin İlişkileri*, Kaf-Der Çorum Paneli Tebliğleri, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara,2002,s.12.

kurgan Türklerin MÖ.4. Binin sonlarından itibaren bölgede yaşadıklarının arkeolojik kanıtıdır¹⁸.

MÖ. 3. Bin ortalarında oluşmaya başlayan Maykop kültürü adını Maykop şehri yakınlarındaki höyüklerden alan bir erken kurgan kültürüdür. Erken höyük “mezar” kültürünü oluşturan Maykop kültürünün benzerlerine bugüne kadar Tsalka Platosundaki Trialeti ve Tiflis yakınlarındaki Samgori yanı sıra Schida-Kartli’de rastlanmaktadır¹⁹. Bu dönemde kurganlar da henüz taş malzeme kullanılmazken²⁰, mezar dolgusu üst kesimde toprak ve alt kesimde taştan oluşturulurdu. Mezar odası, höyük mezarın tam merkezinde zemin üstündeki taş döşemenin altında bulunurdu²¹, Maykop kurganları arasında özellikle büyük höyük mezar ahşap mezar odası ile dikkat çekicidir. 12 metreye yakın yüksekliği ve 100 metreyi aşan dış çapı ile anıtsal görünümlü kurganın iç içe geçmiş iki odası ahşap dikmelerle tahkim edilmiştir. Hiçbir kalıntısı izlenemese de üstü ahşap dilmelerle kapatılmış olmalıdır²². Bugüne kadar bilinen erken höyük mezarların çoğunluğu soylu kişilere ait mezar görünümü arz etmektedir. Halktan basit kişilerin ne tarz mezarlara gömüldüğü ise belirsizdir. Erken höyük/kurgan kültürü taşıyıcılarının kökeni ve etnik kimliklerini tespit etmek de oldukça güçtür. Kimileri bu kültürü Hint-Avrupalı kavimlerin bir parçası olarak görürken kimileri ise Kafkasların yerli kavimlerinin eseri olduğunu varsaymaktadır. Bununla birlikte erken höyük “mezar” kültürünün tam belirgin olmamakla birlikte Doğu Transkafkaslar’a MÖ. 3. bin yılın ikinci yarısında ulaştığını söyleyebiliriz²³. Kuzey Transkafkasya dönemi ve Orta Tunç Çağ boyalı kültürleri arasına yerleştirilen Erken Kurganlar Dönemi’nin bir geçiş evresi oluşturduğu kabul edilirse de, Orta Tunç Çağı diğer bölgelerde Erken Dönem Transkafkasya Dönemi’nden hemen sonra gelir. Kurgan türü zengin mezarlar

¹⁸ I.Mızıulu, *Istoriya Karaçaevo Balkarskogo Naroda s Drevneyşih Vremen Do Prisoedineniya k Rossi*, (Çev: Aliy Şidakulu) Nalçik, 1994, s.20.

¹⁹ O.Djaparidze, *a.g.e.*, s.477.

²⁰ I.Mızıulu, *a.g.e.*, s.22.

²¹ O.Djaparidze, *a.g.e.*, s.477.

²² O.Djaparidze, *a.g.e.*, s.478.

²³ O.Djaparidze, *a.g.e.*, s.489.

Transkafkasya’da yüksek kültür seviyesi olan güçlü bir yönetici sınıfın varlığının en canlı kanıtını meydana getirmektedir²⁴.

MÖ.3. Binin son çeyreğinde kurgan kültürünün temsilcileri Güney Kafkasya’ya Derbent geçidinden Dağıstan ve Krasnador bölgesine nüfuz etmişlerdir. Azerbaycan Üçtepe kurganı bunların en eskisini oluşturmaktadır. Kurgan kültürü buradan güneye doğru ilerleyerek Urimiye gölüne kadar ulaşmıştır²⁵. Orta Asya bozkırlarındaki Kurgan-Afenasyevo kültürünün yerini Andronova kültürü alırken kurgan kültürünün varisleri İskit, Kimmer ve Sarmatlar, Afenasyevo kültürünün varisleri büyük ihtimalle Massagetler olmuşlardır²⁶.

İskitler hakkında ilk detaylı yazılı bilgileri veren Herodotos Historia’sının özellikle dördüncü kitabında İskitlerin ölüleri için yaptıkları “ölü dağları” ile dikkat çektiklerini ifade eder²⁷. Asya içlerinden Avrupa içlerine kadar yayılan İskit kurganlarından, İskit kültürüne ışık tutabilecek birçok arkeolojik bulguya rastlanmıştır. Kurganlardan çıkarılan eserlerin çoğunda çeşitli hayvan mücadeleleri konu edilmiştir. Bu şekilde hayvan mücadelelerinin konu edildiği sanata “Göçebe-Hayvan Sanatı” adı verilmektedir²⁸.

Çin’in kuzeybatısından Tuna nehrine kadar çok geniş bir sahada ortaya çıkartılan İskit kurganları daha öncede belirtildiği gibi esasında İskit çadırının öbür dünya için hazırlanmış bir benzeridir²⁹.

Kurganlar genellikle toplum tarafından kutsal sayılan yerlere yapılıyordu. Bu tür yerler dağ tepeleri ve etekleri, yaylalar, ormanlık alanlar, ırmak yatakları ve göl kenarı olabilmektedir. Büyük bir özenle seçilen kutsal alanlara yapılan kurganlara sonsuz bir saygı gösterildi³⁰.

²⁴ A.Özfirat, **Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (M.Ö. II. Bin Yıl)** Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul,2001,s.109.

²⁵ I.Mızıulu, **a.g.e.**,s.24.

²⁶ A.Akçay, **a.g.m.**,s.11.

²⁷ Boris B. Pitrowsky, **The Scythian World (a dynamic culture on the steppes of Eurasia 2500 years ago)**, Courier, December 1976, Unesco Place de Fontenoy, Paris, France, s.4.

²⁸ İ.Durmuş, **İskitler-Sakalar**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara,1993,s.96.

²⁹ İ.Durmuş, **İskitler**, Türkler, C.I,Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.624.

³⁰ O.Belli, **a.g.m.**, s.927.

Bu saygının temelinde göçebe imparatorluklarına ait eski çağ kavimlerinin ölümden sonra ki hayata inandıklarını söylemek mümkündür. Aynı yorumu kurgan içerisinden çıkartılan buluntulara dayanarak da söylemek mümkündür. Çünkü günlük yaşamda kullanılan birçok eşyanın ölü ile birlikte kurgana düzenli bir şekilde konulması da bu görüşü desteklemektedir.

İskit kurganlarının en önemli dağılım alanlarından biri de bugünkü Ukrayna topraklarıdır. Ukrayna'da İskit kurganları üzerinde yapılan kazılar hayli uzun bir zaman önce başlamıştır. 1763 yılında Elizavetgord (şimdi Kirovograd) yakınlarında açılan zengin bir İskit kurganından çıkarılan gümüş ve altın obje topluluğu dikkatleri kurganlar üzerine çekmiştir. Buradan çıkarılan buluntular MÖ.9.yüzyıla tarihlenmekte ve Erken İskit Sanatı özellikleri göstermektedir. Bu kurgandan çıkartılan eserlerde diğer Sibirya kurganlarından çıkarılan eserlerle birlikte Rusya'nın ilk gerçek müzesi Kuntskammer'de sergilenmektedir³¹.

Bozkır Kurganları Tür ve Özellik açısından birbirinden çok bağımsız çeşitlilik göstermezler, çünkü ait oldukları Göçebe kültürün tüm özellikleri, mimari yapısı, tipolojisi, inşa teknikleri hemen hemen aynıdır. Göçebe kültürün tüm inceliklerini göçebe insanı gittiği yere götürmüş orada yılın hangi dönemine denk geliyorsa inşaat malzemesi olarak en uygun olan maddeyi/malzemeyi kullanarak ait olduğu kültürün inceliklerine ve değerlerine uygun kurganları yapmayı başarmıştır. Çünkü atlı-göçebe kültürün en belirgin özelliklerinden biri ölümlerine olan yüksek saygı ve liderlerine olan yüksek sadakattir. Bu saygı ve sadakat kendini inanışlarına ve yaşayışlarına göre sistemli ve kalıcı bir değerler manzumesine dönüştürmüştür. Bu nedenle Kurgan çeşitliliği çok fazla değildir. Ancak kurganların özellikleri, içinde barındırdığı anlam ve önemi bakımından çok zengin bir insani düşüncenin ürünüdür.

³¹ B.B.Pitrowsky, **a.g.m.**, s.5.

Bu kurganlarda mezar odası oluşturulmuş ve hemen hemen asıl alanları kare planlıdır³².

Daha öncede belirttiğimiz gibi, İskit Hakanları öldüğü zaman, eni boyu bir dörtgen, büyük bir mezar kazarlar ve hazır olduğu zaman ölüyü getirirler. Mezarın içine çimen yayılır, hükümdar üzerine konur, ölü yere saplanmış mızraklarla çevrilir, üzerine ağaçtan bir gölgelik konur, sazlarla örtülür; mezarın içinde boş kalan geniş yerlere hanımlarından birisi, elinden kırmızı içtiği kimse, bir aşçı, silahtar, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konur, altın kupalar ve kullandığı şeylerden birer tane konurdu. Bu tören tamamlanınca herkes mezarın üzerine kürek ile toprak atar ve en yükseği yapmak için birbirleriyle yarış ederlerdi³³.

Herodotos'un MÖ. 5. yüzyılın ortalarında gözlemlerine dayalı olarak bahsettiği mezar geleneğinin Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda yaygın olduğu görülmektedir³⁴.

Bozkır kültür çevresinde MÖ. 1. bin yılda yapılan Kurganların genel özellikleri Pazırık kurganından elde edilen bilgiler ışığında aşağıda ki gibi net verilebilmektedir.

1-Gün ışığına göre yön verilerek yapılan dikdörtgen-dörtgen- mezar odasının etrafı karaçam kütükleri ile kapatıldıktan sonra odanın döşemesi, duvarı ve tavanı keçe ve halılarla süslenmekteydi³⁵.

2-Kabrin güney bölümüne inşa edilen küçük bir odacığa, mumyalanan cesedin başı doğuya gelecek biçimde yerleştiriliyordu³⁶.

3-Atlar, insan cesedinin bulunduğu mezar odasının dışında gömülürlerdi. Mezar odasının zemini ve duvarları kütüklerle çevrelendikten sonra kabrin çatısı tomruklarla kapatılır ve ağaç kabukları ile kaplanırdı³⁷.

³² İ.Durmuş, **İskitlerde Ölü Gömme Geleneği**, Milli Folklor,2004,s.23.
(Erişim) <http://www.millifolklor.com>

³³ Herodotos IV: s.71.

³⁴ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.22.

³⁵ N.Diyarbakirli, **Eski Türklerde Kültür ve Sanat**, Türkler, c.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002,s.865.

³⁶ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**,s.865.

³⁷ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**,s.865.

4-Küçük kurganların çapı 13–15 metre olup mezara gömülenin ufak tefek eşyaları ve bir bölme ile ayrılan küçük bir kısma iki ya da üç atı da beraberinde gömülürdü³⁸.

5-Orta boydaki kurganların ise çapları yaklaşık olarak 24 metredir. Bu tip kurganlarda mezar boşluğuna lahit yerleştirilmiştir. Lahitlerin uzunlukları genellikle 3 metre, genişlikleri ise 1 metre kadardır³⁹.

6-Pazırık yaylasındaki büyük kurganların çapı ise 30 ile 45 metre arasında değişmektedir. Bu kurganlarda mezar odası iki bölüm olarak görülür. Ayrıca mezar üstüne gelecek toprak ya da taş malzemeyi taşıması için direk sistemide kullanılmıştır⁴⁰.

3-Kurganlar ve Buluntuları

3.1.Pazırık(Kurganları) Mezarları

Rudenko, 1924 yılında, antropolojik bir seyahat için Sibirya'ya gittiği zaman, Altay bölgesinde Usul nehrinin yatağı ve kolları civarında çok sayıda kurganla karşılaştı. Bu kurganlar, Altay dağlarının güney eteklerinde uzanan Pazırık vadisinde idiler. Rudenko, Pazırık vadisi ile Ulagan nehrinin karşılaştığı noktaya yakın bir yerde, kırk kurgandan müteşekkil(meydana gelmiş) önemli bir gömü yeri buldu. Bazıları yuvarlak ve bir kısmı da oval olan bu mezarlar, hacim ve şekil bakımından değişiklikler gösteriyorlardı, fakat hepsinin üzerinde, gömü odasının üst kısmında koruyucu bir buz tabakasının teşekkülünde(belli bir varlık ve biçim kazanma, kurulma) çok önemli rol oynayan münferit kaya parçaları vardı. Kurganlardan 5 tanesi istisnai (benzerlerine uymayan, kural dışı olan, ayrıklı) bir şekilde oldukça büyüktü. Daha küçük olan 9 tanesi de hem şekil, hem de yapı bakımından onlarla yakından benzerlik arz ediyordu. 1929 yılında Rudenko ve yardımcısı Griasnov, büyük kurganlardan birincisini tetkik edebildiler. Kurganın

³⁸ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**,s.865.

³⁹ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**,s.865.

⁴⁰ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**,s.865.

içindekiler, heyecan verici bir karakterdeydiler. Ancak çalışma, ilk mevsimin sonunda bırakılmak zorunda kalındı. 1947 yılında, bırakıldığı yerden mezarın tetkikine yeniden başlandı ve bu çalışmaya bundan sonraki iki yıl boyunca devam edildi⁴¹.

Bulunan kurganlardan birinde yapılan kazılar sonucunda, bu mezarın da birinci Pazırık mezarı gibi çok önceleri soyulduğu anlaşılmıştır. Mezarın kuzey tarafında koşum takımlarıyla birlikte yedi at cesedi bulunmuştur. Hepsinin kuyrukları örülü olan atların ikisi dışında tamamının yeleleri kesilmiştir. Koşum takımları birinci Pazırık mezarındakiler ile aynıdır. Mezarlardan çıkarılan eşyalar arasında kuş resimleri, altın yaldızla süslenmiş bir oyma tabut, üzerinde pars resimleri bulunan halıyı andırır keçe ve altın yaldızlı tahta parçaları bulunmaktadır. Mezarın hırsız yağma ve tahribatından korunabilmiş kuzey tarafındaki odalarından birinde eyer takımlarıyla beraber on at iskeleti ve iki geyik maskesi bulunmuştur. Madeni eşyaların hepsi bronzdandır. Kuyruk, yele ve tırnak saçakları kesilen, kulakları kesilmek suretiyle nişanlanan(işaret, iz, belirti) atların tamamının rengi “al”dır. Tüm Pazırık mezarları, sayıları yedi ile ondört arasında değişen at gömüleri ihtiva ediyordu. Bunlar, hayatı süresince ölü tigine ait olmuş olan hayvanlardı ve onlara, beyin binek hayvanları da dâhildi. Tigin bunları, öldüğü zaman da kullanıyordu. Kadınlara bile mezarlarında binmeleri için atlar temin edilmişti. Buna rağmen onların atı, hayatta iken kullandıklarını gösterecek delil yoktur. Pazırık’ta bulunan mumyalanmış kalıntılar, kadınların aşağı yukarı 5 fit(30,5 cm’lik İngiliz uzunluk ölçüsü birimi) 6 inch, yani 155 cm. boyunda olmalarına karşılık, tiginlerin ortalama 5 fit 8 inch, yani 173 cm. uzunluğunda olduklarını gösterir⁴².

Bu kavim, yalnızca keskin bir dekoratif anlayışına malik(Sahip, iye) olmakla kalmayıp, aynı zamanda bu anlayışı değişik materyallerle ifade etme konusunda da oldukça başarılı idi. Ayrıca onlar, kulübelerde değil, itinalı bir şekilde yapılmış çadırların ve tekerlekli arabalarının içerisinde yaşadıkları hayat tarzları ile nispeten çağın yüksek bir kültür seviyesine erişmişlerdi.

⁴¹ E.Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Çizgi Kitabevi Yayınları, Konya,2005,s.19.

⁴² İ.Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara,1993,s.13.

Bunlar, ata binmede epeyce hüner sahibi idiler, dokuma sanayinde de oldukça başarılı olmuşlardı. Ele geçirilen çanak-çömleklerden hüküm vermek gerekirse, pişirme tekniğini de oldukça iyi biliyorlardı. Onların sanatı ve hayat tarzları, kısmen onların mezarlarını örten koruyucu buz tabakasının meydana getirdiği mutlu şansın, kısmen de buz içerisinde kazı yapma güçlüklerinin üstesinden gelen Rudenko ve yardımcılarının başarı ve kabiliyetlerinin bir neticesi olarak, bizim için yeniden keşfedildi. Rudenko bulduklarını, Altaylardan Hermitage Müzesine kadar hasarsız olarak muhafaza ve nakletmeye muvaffak(başarmış, başarılı “kimse”) oldu⁴³.

Rudenko'nun Pazırık kavmiyle ilgisi olan her delil parçasından ziyadesiyle malumat(bilgi) çıkarmasını mümkün kıldı. Esasen bu buluntular, ne Güney Rusya'daki İskitlerin mezarlarından çıkan materyal kadar kıymetli, ne de Avrupa Rusyası ve Macaristan'dan çıkan saf İskit buluntuları kadar sanatsal açıdan tatminkârdırlar. Bununla beraber, Pazırık buluntuları yinede geçmişe oldukça fazla ışık tutarlar. Netice olarak, Rudenko'nun araştırmaları, sanatın Avrasya'nın yüksek verimli bölgelerinde yaşayan kavimlerin hayat tarzlarının ve tarihlerinin daha iyi anlaşılmasına doğru bir köprü oluşturduğu sonucunu ortaya koymuştur⁴⁴.

3.2.Güney Rusya İskit Kurqanları

geliyordu. Bu gömü odaları çoğu kez, ham toprağın 42 fit (13 metre) altına kazımışlardı⁴⁵.

3.3.Chertomlyk Kurganı

İskit gömülerinin en önemlisi ve en etkileyicisi, Güney Rusya'nın İskit kurganlarıdır ve bunların hepsinin içerisinde Chertomlyk, içerisinde bulunan objelerin hem çeşitliliği, hem sanat kalitesi ve hem de altın işçiliğinin efsanevi güzelliği bakımından belki de en zenginidir. Diğer pek çok gömüler gibi, aşağı yukarı iki bin yıl sonra mezarı açan arkeologlar, yine de değeri yüksek ve miktar olarak da hayli fazla objeler buldular⁴⁶.

Kurgan, plan bakımından, görülmemiş bir titizlikte idi çünkü o aynı merkezden açılan dört küçük bölmeli merkezi bir gömü odasını ihtiva(içine alma, içinde bulundurma, içirme) ediyordu. Girilen ilk oda, küçük bir İskit kazanı ile oklarla dolu mükemmel bir ok sadağı ve kemik saplı, demir ağızlı beş adet bıçağı ihtiva ediyordu. Esas odada hafirler(kazıyı yapan) bir halının parçalarını buldular. Fakat bunlar onun örneği hakkında fikir veremeyecek kadar çürümüş haldeydi. Elbiselerin, üzerine asıldığı askılar, hala duvarlardaki ve tavanlardaki yerlerinde idiler. Fakat oraya vaktiyle asılmış olan elbiseler harabolmuştu ve yalnızca yere düşmüş bulunan altın plakalar düzenli bir halde idiler. Daha ilerde kişisel eşyalar ve birkaç altın vazo, yer seviyesindeki duvarların içerisinde yer alan hücrelere yerleştirilmişlerdi. Kuzeydoğudaki odada bir de fildişi kulplu bronzdan bir ayna mevcuttu⁴⁷. Chertomlyk kurganında bulunan bir levha üzerinde eyerli bir atın resmi vardı ve atın kolanından aşağıya sallanan dar bir şerit, bir üzengi derisine benzer şekilde⁴⁸.

⁴⁵ İ.Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara,1993,s.14.

⁴⁶ E.Memiş, **a.g.e.**,s.22.

⁴⁷ E.Memiş, **a.g.e.**,s.23.

⁴⁸ M.Mandaloğlu, **İskit, Hun ve Göktürklerde Dini Hayat ve Birbirleriyle Mukayesesi**, (Y.L.Tezi) Ankara,2004,s.82.

3.4. Altın–Oba Höyüğü

Kurganların içerisinde yalnızca Altın Oba, muhtemelen gömü odası muazzam taş bloklardan inşa edildiği için, mezar hırsızlarının dikkatinden kaçmıştır. Yapı, şaşırtıcı bir şekilde Miken (Aka) yapılarını hatırlatıyordu ve Minns, bu tip mezarlarda gömülü olan İskit reislerinin, farklı kültürel zevklerine çok uygun bulduklarını ve bu nedenle mezarların inşasında farklı taş ustalarını çalıştırdıklarını düşünmekte kesinlikle haklı idi.

B-ESİK KURGANI

1-Esik Kurganı (Genel Bilgiler)

Esik Kurganı (Issık), Kazakistan'da, Alma-Ata şehrinin doğusunda ve 50 kilometre uzaklığında –bir kazak deyiimiyle elli şakrım mesafede⁴⁹- akan Issık nehrinin sol kenarındaki Issık gölünün kenarın -Esik avdanı yani Kapı Kazasında⁵⁰- Esik mezarlığı kompleksi içinde bulunmaktadır. Mezarlık 45 büyük toprak kurganından oluşarak güneyden kuzeye toplam 3 kilometrelik alanı kapsamaktadır. Çoğunlukla bunlar hakanların gömüldüğü kurganlardır. Çapı 30 metreden 90 metreye ve yüksekliği 4 metreden 15 metreye kadar olan kurganların hemen hemen hepsinin tepesinde derin huniler-yağma izleri-bulunmaktadır⁵¹.

Anılan bölgede Esik Kurganını, Prof. Dr. Kemal Akişev'in idaresindeki Kazak arkeologları, -7 metre derinlikteki höyüğün, toprak tabakasını kaldırmış ve mezar odasının tavanını teşkil eden (3 m X 2 m ebadında) kalın çam kütüklerini ortaya çıkarmışlardır. Mezar odası diğer Hun kurganlarında görüldüğü gibi karaçam kütükleri ile çevrelenmiş, zemin ise yine aynı ağaçla kaplanmıştır. Kurganın yüksekçe bir tepecik halinde bulunmasının sebebi,

⁴⁹N.Diyarbakirli, **Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı**, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul,1973, s.294.

⁵⁰N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.294.

⁵¹K.A.Akişev, **Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, Iskustvo Yayınları, Moskova, 1978,s.4.

mezar çukurunun kazılması sırasında boşaltılan toprakların, tekrar inşa edilen kurganın örtüsü üzerine yığılmasından meydana gelmesidir. Ortaya çıkan yapma tepenin çapı 60 metre ye yakın olup üzerine taşlar düzenli bir şekilde yerleştirilmişti. Karaçam kütükleriyle çevrili mezar odasının uzunluğu 3 metre, genişliği 2 metre, derinliği ise 1.20 cm dir. Kurganı çevreleyen kalın kütükleri takriben 2300–2400 yıl mezara su sızmasına meydan vermemiştir. Bu suretle bu çok eski gömme kültünü ve mezarın ilk günkü düzenini rahatlıkla incelemek mümkün olabilmektedir. Derin mezarın, Thein Shan ağaçlarının pürüzsüz kütüklerinden inşa edilmiş bir gömü odası vardı. Kütüklerin uzunluğu 1,5–3 metre arasında kalınlığı 25–30 cm idi. Dikdörtgen şeklindeki odanın büyüklüğü 3.3 X 1.9 metre ve odanın yüksekliği 1.3 ila 1.5 metre arasında değişiyordu. Mezar odasının kuzey kesiminde tiginin cesedi tahta bir zemin üzerinde sırt üstü yatıyordu⁵². Kurganın, karaçam ağacı kütüklerinin, üst üste konmasından meydana gelmiş sağlam bir yapısı vardır. Bu kalasların bilhassa iç kısımları küçük bir keserle yontulmak suretiyle, düz bir satıh(yüz, yüzey) haline getirilmiştir. Kurganın ahşap strüktürü(yapısı), ağaçlık bir bölgede hazırlanmış ve hemen oracıkta monte edilmiştir. Bilahare ağır kalaslardan meydana gelen bu karkas, cesedin gömüleceği gizli mahale yani Esik'e, Kurganın bulunduğu mahale taşınmış ve toprağın zemininden yaklaşık 2 metre kadar derinliğine kazılan çukura yerleştirilmiştir. Bu suretle mezar odasının zemininden, kurganın tepesine kadar olan yükseklik 9 metreyi bulmuştur. Mezarın damı her biri yaklaşık 2 metre uzunluğunda olan dokuz kalastan müteşekkil olup kalasların üstüne, mezarın içine toprak ve su sızması için ağaç kabuklar kaplanmıştır. Bu devrede ağaçları kesen yontan marangozlar, montaj esnasında karışmamaları için ağaç kütüklerinin üzerlerini çentiklerle işaretlemişlerdi⁵³.

Kurganın çatısı açılıp, gömü alanı gün ışığına kavuşturulduğu zaman içeride yatan cesedin başındaki tolganın sivri ucundan, kazak⁵⁴ deyimi ile “tolga'nın aydarı”ndan, ayağındaki, yumuşak çizmeye kadar sapsarı altınla

⁵² K.A.Akişev, **Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, Iskustvo Yayınları, Moskova, (İng. Çev: Rukiye Öztürk, Ankara,2005)1978,s..130.

⁵³ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.295.

⁵⁴ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.295.

kaplanmış olmasından ötürü, arkeologların gözleri kamaşmış ve dört bin'e yakın altından mamul(yapılmış, işlenmiş, imal edilmiş "eser") eser karşısında adeta büyülenmişlerdi⁵⁵.

Esik Kurganının da bulunduğu bu bölgede Büyük kurganların üzerinde bazı yağma veya yağmurdan sonra oluşan çakıl yığınları görülmektedir. Ayrıca büyük kurganların etrafı yassı oval nehir çakılıyla döşenmiştir. İnceleme sonucu bu döşemenin kurganlardan bin sene sonra yapıldığını öğrenmekteyiz⁵⁶.

Mezarlığı çevreleyen arkeolojik manzara dikkate değerdir. Esik mezarlığı bu bölgede tek değildir, kuzey "Alatau" dağlarından "İl" nehrine dökülen dağ ırmakların kenarlarında birçok mezarlık alanı bulunmaktadır. Esik mezarlığından batıya doğru, Talgar nehri kenarında "Novoalekseev mezarlığı", Büyük ve Küçük Almatı, Kaskelen ve Kurtı nehirlerinin kenarlarında kurganlar bulunmaktadır. Şuan onlardan sadece birkaçı günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Onlardan birisi, İl nehri sol kenarındaki Beşşatır mezarlığı, diğeri ise Turgen nehri sağ kenarındaki "Karakemer mezarlığı". Ayrıca kral mezarlıkları Çilik, Çarın, Kegen, Karkara nehirlerinin kenarlarında, kuzey-doğuya doğru ünlü Çilikti (Zaysan çukurluğu) ve Pazırık (Dağlı Altay) mezarlıklarına kadar uzanan Karatal, Aksu, Lepsi, Ayaguz nehirlerinin yukarı kısımlarında bulunmaktadır⁵⁷.

Esik mezarlığının yukarıda saydıklarımızdan hiçbir farkı yoktur. Sadece mezarlıkların birisinde bulunan buluntular onu meşhur etmiştir. Bu kurgana biz «Issık» Esik adını vermiştik⁵⁸.

Esik Kurganı yol ve su kanalıyla ikiye bölünmüş mezarlığın güney kısmında bulunmaktadır. Kurganın çapı 60 metre, yüksekliği 6 metredir. Bu toprak seddinin tepesinde çapı 12 metre ve derinliği 2,3 metre olan huni bulunuyordu⁵⁹.

⁵⁵ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.296.

⁵⁶ K.A.Akişev, **Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, Iskustvo Yay., Moskova, 1978,s.4.

⁵⁷ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.4.

⁵⁸ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.5.

⁵⁹ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.5.

Toprak seddi net yapıya sahip değildi. Fakat onu profilden inceledikten sonra, onun çok katmanlı (3–4 katman) olduğunu öğrenmiştik ve bunlar: nehir çakılı, sonra toprak karışıklı kırma taş; merkez mezarın etrafı mezar kazılırken çıkartılıp atılan iri taşlardan oluşmaktadır⁶⁰.

Toprak seddinin tam yıkımından sonra tüm kurgan ortaya çıkartılmış ve alanı kontrol edilmişti. 1,2 metre derinlikte, eksi ufuk seviyesinde, iki gömülme alanı: merkezi ve yan (güney) bulunmuştu⁶¹.

Merkezi mezarlık birkaç kere soyulduğu için tamamıyla deforme olmuştu. İki çeşit soygun türü belirlenmiştir; birincisi seddin batı tarafından kazılan yatay tünel ve ikincisi ise seddin tepesinden kazılan dikey tünel aracılığıyla. İlk soygunun yatay tünel aracılığıyla gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Soyguncular kazı işlerini gizli olarak yapmışlardır. Çünkü yanda olan mezara hiç dokunulmamış, burada gömülen insan kalıntıları ve eşyalar bırakıldığı gibi kalmıştı⁶².

2-Özelliği

Araştırmalar sonucu bu mezarlıklar arasındaki bütünlüğü kültürün temel bileşenlerinin oluşturduğunu öğrenmekteyiz. Bu bütünlük sadece sosyal-ekonomik gelişimin aynı seviyede olması ve aynı yaşam tarzı sürdürmeleri değil, ait olduğu toplumun etnik yakınlığına da bağlıdır. Etnik yakınlık, Güney Sibiry ve Tuva dâhil olmak üzere büyük bir alana dağıldığı varsayılmaktadır. Gelişen arkeoloji kazı teknikleri rus arkeologları S.V.Kisilev, L.R. Kızlasov ve N.L.Çlenova'nın temel araştırmalarına göre bu geniş bölgelerin kültürel yakınlıklarını kanıtlamıştır⁶³. Bozkır kültür coğrafyasında bulunan Esik kurganı, bölgedeki çok sayıda bulunmuş olan Kurganlardan iki yönüyle ayrılmaktadır. Esik Kurganı, hem sanat tarihi bakımından hem de dil

⁶⁰ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.5.

⁶¹ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.5.

⁶² K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.5.

⁶³ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.5.

ve kültür tarihi bakımından Türkoloji için mühim bir keşif olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁴.

Esik Kurganının kalıntılarının tarih ve kültür çalışmaları açısından önemli bir yeri vardır. Araştırmalar eski çağ tarihi için maddi ve kültürel açıdan, güzel sanatlar tarihi için ve Kazakistan'da yaşamış eski çağ Türk halkının yazılı ve konuşulan dil tarihi için sayısız bilgi sağlamıştır. Analiz edildiğinde ve genelleştirildiğinde bu bilgiler bazı geleneksel görüşlerin ve teorilerin değişmesine yol açtı ve İskitlerin sanatı, kültürü ve sosyo-ekonomik bağları konusunda yeni bir yaklaşım getirdi⁶⁵.

Erken İç Asya Tarihinde kimilerine göre sadece küçük bir topluluktan ibaret olan Türkler (Proto-Türkler) Orta Asya coğrafyasında konar-göçer atlı göçebe bir topluluktur. Ancak bu görüş ve buna paralel diğer görüşler Türklerin kültür tarihinin yanlış bilinenlerinin değişmesi ile büyük ölçüde azalmıştır. Başta hem sanatsal değeri olan hem de yazılı belge niteliğinde ki değerli arkeolojik buluntuların Esik kurganından çıkarılmasıyla ortadan kalkmıştır.

Çünkü Esik kurganı buluntuları tespit edilen Türk Kültür tarihinin zenginliğine ışık tutması açısından da çok önemlidir.

Esik kurganı kalıntıları mükemmel derecede korunması bakımından tek'tir ve emsalsizdir. Öyle ki bu kalıntılar bilim adamlarına en iyi şekilde reproduksiyon(aynısını yapma, tıpkısını meydana getirme) yapma, ölü gömme seremonisinin (geleneğinin) resmini çizme, başlıkların, giysilerin ve ayakkabıların rekonstrük edilme fırsatı ve sayısız süs eşyalarının bu giysiler üzerinde nerede kullanıldığını anlama fırsatı sağladı. Aynı zamanda kalıntılar keşfedilmiş ve çok sayıdaki altın buluntunun sanatsal seviyesini göstermesi bakımından mükemmeliyete varacak ölçüde tek'tir⁶⁶.

⁶⁴ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.303.

⁶⁵ K.A.Akişev, **Kurgan Issik, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, (İng. Çev: Rukiye Öztürk, Ankara,2005) Iskustvo Yayınları, Moskova,1978,s..131.

⁶⁶ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.132.

3-Buluntuları

Esik Kurganı buluntuları kimi bilim adamlarına göre sadece altın ve diğerleri, kimi bilim adamlarına göre ise tür ve tasvirlerine göre gruplandırılmıştır. Ayrıca buluntuların anlam ve önemine göre gruplandırma yapanlarda olmuştur.

Kurganın çatısı açılıp, mezar gün ışığına kavuşturulduğu zaman içeride yatan tiginin başındaki tolğanın sivri ucundan, kazak deyimi ile “tolga’nın aydarı”ndan, ayağındaki yumuşak çizmeye kadar sapsarı altınla kaplanmış olmasından ötürü, arkeologların gözleri kamaşmış ve dört bine yakın altından mamul eser karşısında adeta büyülenmişlerdi. Tiginin vücudunu saran ağır zırhın –altın elbise- üzerinde ince işçiliği olan bir altın tabaka ile kaplanmıştı. Beli saran kuşak(eski Türkçe’de “kurşak” ve kurşag” şeklinde geçer) ve zırhın üzerinden kuşağa kadar inen plakalar, som altından yapılmış olup, üsluplanmış bir arslan başının ince/naif bir friz halinde tekrarından meydana gelmiştir. Bozkır kültürüne mensup Türk boylarında, bele takılan kuşakların bir rütbe anlamı taşıdığı muhakkaktır. Beli saran deriden yapılmış kuşağın üzerine madenden plakalar aplane edilirken, kuşağı kuşananın ait olduğu toplumda hangi boy’a hangi gruba dâhil olduğu, ayrıca plakaların sayısından ve dizilişinden de rütbesinin durumu anlaşılırdı. Esik Kurganında bulunan tiginin üzerinde altından yapılmış ince süs plakalarda görülmektedir. Sol tarafında yine altınla kaplanmış hançeri, sağ kolunda da ince bir altın tabaka ile kaplanmış kılıcı bulunmaktadır. Hançerin hemen üstünde bir at figürlü ajurlu(gözenekli, her yanı ajur biçiminde işlenmiş olan) süs plakası yer almakta. Onun hemen yanında da kamçısı, yine altınla kaplı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kurgan’dan çıkan altınla kaplı bu zengin eserler ve bulgular meseleye -sanat anlayışına ve maden işçiliğine- büyük bir ışık tutmaktadır. Eserlerin altından kaplanması Hunlardan başlayarak Kök-Türk’lerde de devam eden ve tamamıyla Türk topluluklarına ait olan bir süsleme tekniğidir. Pazırık’ta bulunan içi kıl veya otla dolu deri yastıklı eyerin tiginin yanına yerleştirilen ok ve yayların altında kalması, Hunlar arasında vazgeçilmez bir adettir. Altaylardan Macaristan ovalarına kadar uzayan bir

hat üzerinde görülen Hun mezarlarında yay, ok ve silah takımlarının üzerinde görülen bu altın kaplama tekniği son zamanlara kadar Kazak, Kırgız, Türkmen gibi Türk toplulukları arasında da çeşitli madenler üzerinde süsleme maksadı ile uygulanmıştır. Bu tekniğe Kazaklar “Altın yalattı” tabirini kullanırlar. Kazaklar arasında bir evi “bezendiren” yani süsleyici bir teknikten⁶⁷ başka bir şey olmayan bu “altın yalatma”nın Oğuzlar arasında da yaygın olduğu anlaşıyor. Görüleceği gibi, Esik Kurganından çıkan bulguların çoğunluğu tıpkı Hun kurganlarında çıkan eşyalarda olduğu gibi altınla kaplanmıştır. Havan üsluplarında görülen paralel benzerliklerle beraber eserlerin altınla kaplanma tekniği, Esik’te evvelce yaşamış topluluğun, Hunlarla müşterek bir kültür ve sanat anlayışı içinde olduklarını açıkça ortaya koymaktadır⁶⁸.

Altaylarda, Hun eserleriyle büyük bir üslup benzerliği ve çağdaş bir karakter hususiyeti gösteren. Esik kurganındaki eserler; Pazırık, Noin-Ula, Şibe, Tüekta, Berel, vb. gibi Hun Kurganları ile aynı çağ hususiyetlerini taşımaktadır. Ayrıca Rostovzeff’in –İskit sanatının kaynaklarını Orta Asya’nın bir köşesinde aramanın doğru olacağı- iddiası ile Barovka’nın –hayvan üslubunun çıktığı yer Altaylardır ve bu üslup sonradan batıda yaşayan İskitler arasında da yaygınlaşmıştır- iddiası, gittikçe kuvvet kazanmaktadır⁶⁹.

Mayamir kültüründen önce gelen Karasuk kültüründe, Altay ve Tanrı dağlarında çok tanınan İskit ve Hun sanatında Hayvan Üslubunun doğduğuna ve geliştiğine şahit oluyoruz. Güney Rusya’da ve Karadenizin kuzey kısmında ki İskitler arasında da bu üslubun derin etkisi rahatlıkla müşahade(görme, gözlem) edilir⁷⁰.

Ayrıca, 1978 yılında Prof. Dr. K. Akişev’in yayımladığı bilgilere göre Esik buluntularının yerel kökenli olduğu gerçeği; Güneybatı Asya özellikle Achamenid, İran sanatının muhtemel etkisi olduğuna hükmetmez. Keşfedilmiş sanat eserlerindeki iz, özellikle Esik kurganında ki bu etki açıktır.

⁶⁷ N.Diyarbakirli, **Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı**, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul,1973, s.297.

⁶⁸ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.298.

⁶⁹ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.299.

⁷⁰ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.299.

İskit insanı ve hayvan üslubuyla birlikte Esik sanatı, orijinal ve dışarıdan alınmış öğelerden oluşan sunkretik bir sanattır. Fakat Esik sanatı tek başına uzun sürede oluşturulmuş izlenimi bırakır. Esik kurganında bulunan sanat çalışmalarından hiç biri tam olarak Güneybatı Asya orijinli değildir fakat büyük bir kısmı kesinlikle Güneybatı etkisi taşır. İran sanatı etkisiyle yapılmış materyaller arasında Zoomorfik biçimli aslan, grifon, kanatlı hayvanlar biçimli olanlardan ve de kutsal yaşam ağacı motifinden bahsetmek gerekir. Zoomorfik desenlerdeki reproduksiyon detaylarının tekniği ve stili İskit sanatçılarının Güneybatı Asya'daki karşılıklarından alınmıştır. Achamenid İran sanatçıları gibi onlarda vücudun ve kasların hatlarının küçük detaylarını ve hat da minik kavislerin detaylarını vurgulamışlardı. Büyük bir ihtimalle Esik kalıntıları hayvan üslubu sanatı konusunda yıllardır devam eden tartışmalara yeni bir ivme⁷¹ kazandırmakta ve hatta hayvan üslubu'nun kökeni hakkında çok net fikirler vermektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Esik kurganının Türk dil bilimi açısından da önemi büyüktür. Bütün kalıntıların en önemlisi, üzerinde bir tasvir(betimleme, halk ağzında resim) olan gümüş kâsedir ki bu Kazakistan topraklarında keşfedilmiş yazılı dil ile ilgili en önemli eskiçağ kanıtıdır. Bu buluntuyla bağlantılı olarak konuyu tezimizin ilerleyen bölümlerinde daha detaylı inceleyeceğiz.

⁷¹ K.A.Akişev, **Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, Moskova,1978,s..134.

İKİNCİ BÖLÜM

ALTIN ELBİSELİ ADAM

Esik kurganı üzerinde yapılan laboratuvar çalışmaları ve radyo karbon analizlerinin neticesinde; tolgasından(miğfer, başlık) çizmesine kadar altınla bezenmiş tiginin, 17–18 yaşında bir genç olduğu ve kurganın da takriben MÖ. 5. veya 4. yüzyıllarda inşa edildiği tespit edilmiştir. Kurgan'ın envanterinde görülen eserlerin zenginliği ve tiginin vücudunu saran zırhın ve altındaki pantolonun üzerinde bulunan altın plakaların debdebesi(görkemi), mezarda bulunan ceset'in asil bir genç ya da bir kağan oğlu olabileceği hususunu hemen aklımıza getirmekte hatta kesin aidiyet göstermektedir. Genç'in parmaklarında iki altın yüzük bulunmakta, ayağındaki ata binmeğe müsait, yumuşak çizmenin konç(ayağa giyilen şeylerde ayak bileğinden baldıra kadar olan bölüm) kısmında altından süs plakaları yer almaktadır⁷².

Esik Kurganın da gömülen tiginin tam donanımı aşağıdaki gibidir; kafasında altın plaka ve levhalarla süslenmiş, ucu sivri ve alt tarafı bağlanabilir üçgen şeklinde başlık bulunuyordu; sol kulağında tahıl başlıklı ve mavi firuze asmalı altın küpe vardır; boynunda altın kolye; vücudunda –göğüs tarafı ve kol kısmı altın plakalı bezeklerle süslenmiş iç gömlek, gömlek üzerinde her tarafı plakalarla kaplanmış kırmızı renkli kısa deri kaftan bulunmaktadır; parmaklarında iki adet altın yüzük; kaftan, hayvan stilinde yapılmış on altı adet takma– altın plakalarla süslenmiş ağır kemer ile kuşanmıştır. Kemerin sağ tarafında kırmızı kınlı uzun demir kılıç, sol tarafında ise kınlı demir hançer bulunuyordu; bacaklarında dikişlerin üzeri altın plakalarla süslenmiş yün veya deriden dikilmiş dar pantolon; ayaklarında ise koncu yüksek ve figürlü altın plakalarla süslenmiş, keçe veya deriden yapılmış çizmeler vardı⁷³.

⁷² N.Diyarbakirli, **Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı**, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul,1973, s.298.

⁷³ K.A.Akişev, **Kurgan Issık, Kazakistan Sakalarının Sanatı**, İskustvo Yayınları, Moskova,1978,s.131.

Bu elbise resmi törenlerde, bayramlarda ve kalabalık toplantılarda giyilirdi. Günlük kullanım için bu elbise çok süslüydü ve kullanışsızdı. Bu elbise insanların hayal gücünü zorlamak, yönetici beyleri yüceltmek için kullanılırdı⁷⁴.

A-ALTIN ELBİSELİ ADAMIN GİYİM-KUŞAMI

1-Ceket

Elbiseyi süsleyen parçaların ilk konumdaki gibi muhafaza edilmiş olmasından dolayı üzerindeki plakaların yerleşim düzeni kolay saptanabilmektedir. Defin üzerinde, yaka devriği ve plakası olmayan kısa deri ceket mevcuttu. Kalıntı deri parçalarına göre onun kırmızı veya kahverengiye boyanmış olduğu anlaşılmaktadır. Kaftan, temeli ince sert bakır (veya bronz) levhalardan oluşan figürlü üçgen altın plakalarla süslenmiştir. Bu plakaların yerleştirilmesi belirli bir sistem içerisinde yapılmıştır. Plakalar yatay sıralama halinde, uçları yukarıya dönük ve alt uçları birbiriyle temas eden zincirleme şeklinde yapılmıştır. Sonraki alt sıra plakalarının üst uçları önceki plakaların birleştirilen alt uçlarına temas etmektedir. Plakalar bu düzenle kaftanın tüm yüzeyine yerleştirilmiştir. Kaftanın yakası, kenarları ve alt tarafı, omuz çizgisi ve kolun alt tarafları pars cinsinden olan bir yırtıcı hayvan surati ile betimlenmiş dörtgen şeklindeki plakalarla bezeklenmiştir. Daha önce belirttiğimiz gibi bu plakalar iki çeşittir; yatay ve dikey çıtalı plakalarla kaftanın alt kenarları, kolun omuz çizgisi ve alt tarafı süslenmiştir. Dikey çıtalı plakalar ise yakanın etrafından aşağıya doğru yerleştirilmiştir. Kaftanın, tahmini bedeni 46 veya 48'dir⁷⁵.

İlk konumundaki gibi muhafaza edilmiş yatay ve dikey çıtalı plakaları sayesinde kaftanın sol tarafa büründüğünü ve uzunluğu dize kadar olduğunu öğrenmekteyiz. İskit toplumunda üst elbiseleri hep sol tarafa bürünmüş veya düğmelenmiştir. Persopol kabartmalarında da elbiseleri sola doğru bürünmüş

⁷⁴ K.A.Akişev, a.g.e.,s.45.

⁷⁵ K.A.Akişev, a.g.e.,s.51.

İskitler betimlenmiştir. Soloh Kurganı altın taraklarda asker İskitlerin, Kul-Oba'da bulunan altın levha üzerinde kupalı İskit'in ve aynı bölgede bulunan altın tas üzerinde betimlenmiş İskitlerin tıpla uğraşan İskitler, sohbet eden İskitler, yayın girişini geren İskit; elbiseleri de sola doğru bürünmüş durumdadır⁷⁶.

Tüm betimlemelerdeki kaftanlar dökümlüdür, kolları uzundur ve uzunluğu dize kadardır. Bu özellikler Esik kaftanı ile arasındaki farkı oluşturmaktadır. Fakat ikinci Pazırık kurganında kısa kaftan uzunluğu 90 cm kalıntı parçaları bulunmuştur. Pazırık kaftanı samur kürkünden yapılmıştı. Dış tarafı süet olan kaftanın arkası ve etekleri üzerinde altın plakalar takılan deri parçalarıyla süslenmiştir. Diğer Pazırık ve Katandi kurganlarında da kürk ve beyaz ince keçeden yapılmış üst giysi parçaları bulunmuştur. Böylece altın plakalarla süslenmiş ve daha çok örme zırhı andıran Esik kaftanı diğer benzer kaftanlara göre lüks elbise sayılırdı⁷⁷.

Kaftanın ön tarafını süsleyen büyük plaka katmanının altında değişik şekilli ufak plakalar bulunmuştu. Daha çok göğüs ve kollarda bulunan bu ufak plakaların desen motifi de belirlenmiştir. Bu plakaların varlığı gömülen tiginin üzerinde iç gömlek çeşidi elbisenin olduğunu kanıtlamaktadır. Ufak altın plakaların yerleşim düzenine göre gömleğin kolları değişik şekilli plakalarla desenli olarak süslenmiştir. Altay-Semireçye bölgesi toplumlarında erkek iç gömleklerinin varlığı Pazırık kurganında bulunan bir bütün gömlek ve diğer gömleğin parçalarıyla ispatlanmaktadır. S.İ.Rudenko'nun yazılarına göre bu gömlekler kenevir(kendirgillerden, sapındaki liflerden halat, çuval vb. kaba örgüler yapılan, iki evcikli bir bitki, kendir "Cannabis sativa") liflerinden yapılmış ince ve kalın beyaz kumaşlardan dikilmiştir, dikişlerin üzeri ise kırmızı yün şerid ile kaplanmıştır⁷⁸.

⁷⁶ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.51.

⁷⁷ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.51.

⁷⁸ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.51.

2-Kemer

Kaftan üzerinde kemer bulunuyordu. On altı adet altın takma-plakalarla süslenmiş bu bayramlık kemer çok ağır ve iriydi. Yatan geyik figürü şeklinde yapılan üç büyük dikdörtgen plaka kemerin iki ucuna yerleştirilmiştir. Bir tanesi sol ucunda, diğer ikisi ise sağ tarafındaydı. Kemerin kalan kısmı çift palet boynuzlu geyik kafası şeklindeki on üç adet küçük plakalar süslüyordu. Bu plakalardan beş tanesinin kafası sağa, iki büyük plaka tarafına dönüktü. Kalan sekiz tanesi bunların ayna yansıması olarak kemerin sol tarafındaydı. Bu takma plakaların arka tarafına lehimlenmiş dört köşeli gümüş telden yapılmış dikdörtgen ilikler bulunmaktadır. Büyük plakalarla bu iliklerden dört taneydi, küçüklerde ise iki taneydi⁷⁹.

Kemerin yeniden düzenlenmesi aşağıdaki gibi yapılmıştır. Temelini kalın deriden yapılmış uzun kurdele oluşturmaktadır. Bu kurdele takma plakaların iliklerine, şekillerine ve yerleşim düzenine uygun olarak delikler açılırdı. Sonra bu deliklere plakalar takılır ve iliklerinden, uzunluğu temelden daha uzun olan, iki deri (ham deri) kayışı geçirilirdi. Bu kayışlar aynı anda temeli sağlamlaştırmaktaydı ve aynı anda kemeri belde bağlamak için kullanılırdı. Yeniden düzenleme sırasında elde edilen kemer uzunluğu 0,95–1 metreydi⁸⁰.

Gümüş ve bronz plakalarla süslenmiş Esik tipi kemerler M.Ö. 6-5 yüzyıllarda itibaren ve Ortaçağa kadar Avrasya göçebelerinde çok yaygındı. Bu tür kemerler 19–20. yüzyıl başlarında bile Kazak, Kırgız, Başkir ve diğer ulusların elbiselerinin değişmez bir parçası halindeydi⁸¹.

⁷⁹ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.52.

⁸⁰ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.52.

⁸¹ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.52.

2.1.Hançer

Esik kurganının en önemli arkeolojik buluntusunu oluşturan bu elbisenin kemerinde takılı olduğu düşünülen demirden yapılmış hançer ve kılıç da dikkati çekmektedir. Hançer, sapın yukarısında gagaları birbirine dönük olan iki grifon kafasının profil şekilleri bulunmaktadır. Gagalar çok kıvrıktır. Gözleri ve kulakları kıvrımlarla belirtilmiştir. Sapı yuvarlak namlusu yassı ve sivridir. Hançer demirden yapılmıştır. Üst kısmı altın levhayla kaplıdır, sapına ise iki katlı altın tel sarılmıştır. Kabzası ise ufak çeşitli figürlü altın levhalarla süslenmiştir.

2.2.Kılıç

Demirden yapılmıştır. Bu kılıcın namluyla sapın birleşiminde kelebek şeklinde kabza oluşum bulunmaktadır. Sapı yuvarlaktır ve altın tel ile sarılmıştır. Namlu adeselidir. Ve iki tarafı olukludur. Sapın yukarısı ve aşağısı ufak figürlü altın levhalarla süslenmiştir. Namlunun büyük kısmı harap olmuştur. Boyutları: uzunluğu (kalan kısım) 20, namlunun kalınlığı 6,9. dur⁸².

3-Pantolon

Esik Kurganında gömülü tigin'in elbisesini yine plakalarla süslenmiş pantolon tamamlamaktadır. Pantolonun iç ve dış dikiş şeritlerinin üzeri, ufak dikdörtgen şeklindeki dar altın plakalar boylamasına kenar çizgisi şeklinde dikilmiştir. Bu tür plakalar pantolonun kemer kısmını da süslüyordu. Pantolon kalın kumaştan, büyük olasılıkla deriden dikilmiştir. Bunun kanıtı olarak plakaların pantolona dikilmiş konumunun aynı şekilde muhafaza(koruma, saklama, korunum) edilmiş olması, yani plakaların devamlı net bir çizgi halinde bulunması gösterilmektedir. İç ve dış kenar çizgileri arasındaki

⁸² K.A.Akişev, a.g.e.,s.10.

mesafeden pantolonun genişliği belirlenmiştir. Bu genişlik 20–25 cm eşitti. Pantolonlar uzun çizmelerin içine sokulurdu⁸³.

Bu tip pantolon İskit insanı geneli tarafından kullanıldığı düşünülmektedir. Çünkü dayanıklı ve kaliteli olması konar-göçer toplum olan İskitlerin uzun ve yorucu yolculuklarına ve kış/yaz şartlarına uygun olması düşünceyi desteklemektedir.

4-Çizme

Çizmede üçgen altın plakalarla süslenmiştir. Bu plakalar sol bacak kemikleri üzerinde ilk konumdaki gibi bulunmuştur. Plakaların yerleşim düzenine göre çizme şekli yeniden düzenlenmiş ve koncun uzunluğu da belirlenmiştir. Çizmelerin koncu dizin biraz aşağısındaydı ve kaftandaki gibi aynı özelliklere sahip altın plakalarla süslenmişti. Koncun üst ve alt kenarları ufak dikdörtgen plakalarla işlenmiştir. Bu tür çizgiler ayağın tabanını da çevrelenmiştir⁸⁴. Çizmenin günlük kullanıma uygun kalitesi ve dayanıklı olması da uzun yıllar olduğu gibi kalmasına olanak sağlamıştır.

Avrasya göçebe kültür toplumlarında dayanıklı yüksek kalitedeki deri/keçe pantolon ve konçlu çizmeler eski çağlarda kullanılmaya başlanmıştır. Herodot bile yazılarında İskitlerin sivri başlıkları ve pantolonları hakkında bilgi vermiştir. Kul-Oba kaplarında betimlenen resimlere göre İskitlerin pantolonları dar ve geniş paçalı olarak ikiye ayrılırdı. Bu pantolonlar kısa konçlu çizmelere geçirilirdi⁸⁵.

Persepolde bulunan kabartmalara göre İskitlerin çizmeleri topuksuzdur. Ayrıca bu kabartmada çizme koncunun diz kapaklarına kadar olduğu görülmektedir. Abu-Darya hazinesinde bulunan altın levhaların üzerinde bezek işlemeli kaftanlı ve topuklu uzun konç çizmeli İskit resimleri bulunmaktaydı. Altay'daki Karakol kurganında uzun konçlu kürk erkek ayakkabısı bulunmuştu, Pazırık kurganında ise yukarısı bezeklenmiş uzun

⁸³ K.A.Akişev, a.g.e.,s.52.

⁸⁴ K.A.Akişev, a.g.e.,s.52.

⁸⁵ K.A.Akişev, a.g.e.,s.52.

keçeli çoraplar bulunmuştu. Böylece arkeolojik buluntular sayesinde İskit ayakkabılarının iki çeşit olduğu belirlenmiştir. Uzun ve kısa konçlu. Bu ayakkabılar deri kürkten ve keçeden dikilirdi. Büyük olasılıkla İskit döneminde bu malzemelerden erkek pantolonları da dikilirdi⁸⁶.

5-Başlık

Esik kurganından çıkartılan altın elbiseli adamın elbisesinin en önemli parçasını beklide bu başlık oluşturmaktadır. Önerilen başlık restorasyonunda arkeolojik verilere göre ölçülerini belirlemek için kazı sırasında bulunan ve bırakılmış konumunu koruyan süs eşyalarının yerleşim bilgileri kullanılacaktır. Bu verilere göre başlığın temel ölçüleri çapı ve yüksekliği tam olarak belirlenmiştir⁸⁷.

Başlık çemberinin çapı en geniş tarafını çevreleyen altın diademe göre belirlenmektedir. Diadem 22 cm'e eşittir. Bu da başlık çapının genişliğine uymaktadır. Başlık uzunluğu çapına göre daha net belirlenebildi. Belirlenen ölçülerde aslından biraz sapmalar olabilmektedir. Bu uzunluk, başlığın geniş tarafını süsleyen süslerden başlığın en ucunda bulunan ufacık minyatür dağ keçisi heykelciğine kadar olan mesafeyi kapsamaktadır. Bu verilere göre uzunluk yaklaşık 60–65 cm'dir⁸⁸.

Başlık şeklide tahmini olarak yeniden düzenlenebilmişti. Büyük olasılıkla o düzenlendiği gibi koni veya silindir şeklindeydi. Birinci şekil için daha çok kanıt verebiliriz. Bizi ilgilendiren bilgileri, nakşirustem ve behistun (İran) yazılarından Herodot'un çok ciltli kitaplarında görebilmekteyiz. Bu kaynaklara göre üç grup Asya İskitlerinden; sadece bir tanesi her zaman "sivri başlık giyen" tigrhaud (saka) İskitlerini seçebiliriz. Diğer İskit grupları da aynı benzer başlık türü kullanmışlardı. Behistun kayalığında sivri başlıklı

⁸⁶ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.53.

⁸⁷ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.45.

⁸⁸ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.45.

Skunha sakası görüntüsü bulunmuştur. Persopol'de bulunan kabartma üzerinde de sivri başlıklı saka görüntüleri vardı⁸⁹.

Asya ve Avrupa İskitlerinin çeşitli yerleşim bölgelerinde meydana gelen metal ve kil yapımı antropolojik görüntülerinin bulunması yazılanları büyük bir ölçüde tamamlayarak, incelediğimiz sorulara açıklık getirilmesine yardımcı olmaktadır. Örneğin, Amu-Darya hazinesinde bulunan sivri başlıklı askerlerin görüntüsü olan altın plakalar, Halçayan'da bulunan sivri başlıklı insan kafaları, Kul-Oba kapları üzerinde bulunan koni başlıklı İskit resimleri ve diğerleri. Böylece sivri başlıkları sadece tigrhaud İskitleri değil tüm diğer İskit topluluklarının temsilcileri ve Avrupa İskitleri de taşımıştır. Ancak çeşitli İskit gruplarına ait başlık görüntülerini karşılaştırdığımız zaman onları birbirinden ayıran özelliği görebilmekteyiz. Amu-Darya hazinesinde bulunan İskit heykelciğinde başlığın sivri ucu aşağı doğru kırıktır, Halçayan'da bulunan heykelde ve Kul-Oba vazosunda betimlenen İskit resimlerinde ise başlık alçak koni şeklindedir. Behistun ve Persopol düzlüklerindeki İskitlerin başlıkları yüksektir, dik duran koni şeklindedir ve uzunluğu yaklaşık 70 cm'dir. Bu resimler eskiçağ tarihçi yazarlarının "tigrhaud-sakaları" veya "ortokaribantya-sakaları" olarak adlandırdıkları İskitlerin görünüşlerini tasvir etmektedir⁹⁰.

Bir den fazla farklı tipolojik özellik gösteren İskit başlıklarının kendine özgü kullanım şekilleri de bu başlıkların tür ve tipolojilerinin oluşumunda etkili olmuştur.

Bundan sonra, Orta Asya ve Avrupa İskitlerinin sivri uçlu başlıklarından farklı olarak "tigrhaud-sakalarının başlıklarını "ok şeklinde" diye adlandıracağız. Esik insanının başlıklarının ok şeklinde olduğunu düşünmemizin bir sebebi, başlıkta taç olarak kullanılan minyatür dağ keçisi heykelciğinin bulunmasıdır. Heykelciğin boyutları ve onun küçük levha yardımıyla sağlamlaştırılması, bizi tek bir olası sonuca varmamıza zorlamaktadır, yani bu heykelcik başlığın ancak sivri olan ucuna takılabildi⁹¹.

⁸⁹ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.45.

⁹⁰ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.46.

⁹¹ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.46.

Ayrıca bu başlıkların kullanımının yer ve zamanları da başlığın tür ve tipolojisine göre farklılık gösteriyor olmalıydı ki bir İskit tigin'inin veya sade bir İskitlinin başlığında kullanılan figürler aynı olmasın.

İskit dönemi ve daha sonraki göçebe kültüre ait dönemlerinde koni şeklindeki başlıkların çok yaygın oluşunun nedenlerini araştıracağız ki bunun tek nedeni vardır; İskit toplumunun elinde olan bu özgül malzemeden (deri, keçe) çok basit şekilde yapılmıştır. Böylece Esik başlıkları yüksek ince uçlu külah şeklinde ve alt kısmı enseyi kapatan, çene altına bağlanabilen üçgen şeklindedir⁹².

Esik kurganında bulunan başlığın yeniden düzenlenmesinden sonra üzerindeki altın süslerin yerleşim düzenini belirlemeye olanak sağlamaktadır. Kazı sırasında süs eşyalarının yerleşim sistemi/düzeni net saptandığı için bu çalışma daha da kolaylaşmaktadır. Dış görünümün yeniden düzenlenmesi sırasında tek tip süslerin çift oluşu çok önemlidir. Esik başlığının ön yüzünün dekoratif biçimlendirilmesinin temelini tek parça olarak aldığımız kâkül kısmı oluşturmaktadır. O kanatlarıyla tek gövdeye birleştirilmiş boynuzlu at kafasından oluşmaktadır. Kalan boşlukta bacaksız ve sağırsız at figürünü andıran iki levha bulunmaktadır. Bu at figürlerinin yukarısında iki kenar ucu üçgen levhalarla tamamlanan uzun dikdörtgen şeklindeki levhalar yerleştirilmiştir. Uzun levhaların kenar uçlarının yukarısında çift levhalar bulunmaktadır⁹³.

Başlığın ön tarafının asıl parçasını kuşkanadı şeklindeki iki uzun altın levha ve uzun (uzunluğu kanat uzunluğundan iki kat olan) iki çiftten oluşan, sapları altın kurdele ile örülen ve başlığı yaprak şeklinde olan, ok şeklindeki süsler oluşturmaktadır. Bu süsler çift çift olan at figürünün üst tarafına yerleştirilmiştir ve çiftlerden her biri, ikişer yapraklı ve ikişer oklu olarak bir bütünü oluşturmaktadır. Her çiftin altında üçgen şeklindeki levhalar bulunmaktadır. Dört adet üçgen şeklindeki bu levhalar aynı hiza üzerinde

⁹² K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.46.

⁹³ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.46.

yerleştirilmiştir ve her biri kırmızı renge boyanmıştır. Ön tarafın bu donatıları başlığa şatafat(görkem) ve heybetlilik kazandırmaktadır⁹⁴.

Bu nedenledir ki İskit sanatının anlam ve önemi en ince şekilde bu başlıktan da anlaşılacağı üzere yüksek kalitede ve yüksek sanat anlayışıyla oluşturulmaktadır.

Başlığın diğer taraflarının donatıları da detaylı olarak belirlenmektedir. Tek tip plakaların ikiye olması ve onların kazı sırasındaki konumlarının belli olması, resim kompozisyonunu yeniden oluşturma aşamasında başvurulacak tek dayanaktı. Fakat levhalar ve plakaların bir kısmı ilk konumunda değildi, bundan dolayı başlığın yan ve arka tarafının donatı görüntüleri tahmin ve önerilerle yapılmıştır. Desenin yerleşim temeli olarak süslerin başlık yüzeyinde bölgesel ve dairesel yerleşimi alınmıştır. Bu kararın nedeni olarak başlığın alt ve üst kısmını birleştirerek çevreleyen diademin yerleşim konumu gösterilmektedir⁹⁵.

Başlık da elbisenin diğer parçaları gibi belirgin bir matematiksel hesaplama ve konumlandırma ile süslenmiş olup görsel açıdan iyi bir uyum yakalanmıştır. Böylelikle İskit sanatçısının-ustasının görsel değerleride taşıdığı anlaşılmaktadır.

İkinci alan, dağ manzarasını andıran dişli altın kurdele oluşturmaktadır. Diademin biraz yukarısında bulunan bu kurdele ilk konumundaki gibi bulunmuştur. Dağ tepelerinin yukarısında dallarına kuşlar konmuş hayat ağacını andıran süs plakaları bulunmaktadır. Kurdele ile diadem arasında, aslan suratı görüntüsü bulunan altı adet yuvarlak plakadan oluşan üçüncü alan bulunmaktadır⁹⁶.

Böylece başlığın yukarı kısmının yan ve arka tarafını, çeşitli altın levha ve plakalardan oluşturan, bezekli üç alan çevrelemekteydi. Dişli kurdeleden oluşan kemer-ağaç ve kuşlarla süslenmiş “dağ manzaralı motif”, hayvan betimlemeli plakalardan oluşan kemer ve diademli kemer. Koni şeklindeki başlığın üst kısmının sadece alt tarafı süslenmiştir. Başlığın alt kısmı ise

⁹⁴ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.46.

⁹⁵ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.46.

⁹⁶ K.A.Akişev, **a.g.e.**,s.46.

daha etkili ve parlak şekilde bezeklenmiştir. Diademin hemen alt tarafında, birinci alanı oluşturan bölgede simetrik olarak yerleştirilmiş, dört tanesi yanlarda ve bir tanesi ensede, beş adet yassı dağ keçisi betimlemeli plaka bulunmaktadır. Bu plakaların arasında ise pars görünümlü iki adet plaka bulunmaktadır. Kaplan figürlü üç adet plaka ve dağ manzarası motifi levhalar sonraki ikinci alanı kaplamaktadır. Kaplan ve tek dağ motifli iki plaka başlığın yan taraflarında, iki dağ motifi arasında kaplan bulunan tek plaka ise ense tarafında bulunmaktadır. Ve son olarak en alt süs alanını münhani(eğri) cetvel şeklindeki beş adet ajur(gözenek, delikli örgü) figürlü levha kaplamaktadır. Çift olan iki levha başlığın yan taraflarında ve tek olanı ise ense tarafında bulunmaktadır⁹⁷.

Böylelikle Altın Elbiseli Adamın başlığının üç ana kısımdan oluşturulduğunu öğrenmekteyiz.

K.A.Akişev'e göre de, başlığın şeklinin ve donatılarının yeniden düzenlenmesi sırasında (restorasyon için en zor olanı), kazı sırasında bulunan tüm verileri kullanmak ve her plaka ve levhanın yerleşim bölgeleri ile sıralamasını saptamak için elimizden geleni yapmıştık. Fakat bazı durumlarda tahminlerle hareket etsek de restorasyon -sonraki bölümlerde açıklanmaya çalışılan nedenlerden dolayı- aslına çok uygun olarak yapılmıştır. Başlığın temel hammaddesini kumaşlı keçe oluşturmaktadır. Bazen de deri kullanılırdı.

B-ALTIN ELBİSELİ ADAMIN BAŞLIĞINDAKİ TASVİRLER

Esik Kurganındaki "Altın Muharib(Altın Elbiseli Adam)"in elbisesi yalnız o çağın medeniyetini, esasen tabiatı(yaradılıştan gelen temel özellik, yaradılış, huy, ilahi kanunlar) idrak etmeye anlamaya yöneltilmiş görünüşünü öğrenmek, açığa çıkarmak için ehemmiyetli(önemli) bir materyal değil, aynı

⁹⁷ K.A.Akişev, a.g.e.,s.46.

zamanda Altın Elbiseli adamın ait olduğu soyun kökeni hakkında önemli bilgilere ulaşmamızı sağlayan bir ipucudur⁹⁸.

Bu bakımdan onun 60-65 cm boyundaki başlığı bu noktada dikkati çekmektedir. Araştırma, “Altın Muharibin” sivri uçlu başlığı gibi başlıkların, onun yaşadığı çağda birçok Asya kabilebirleşmeleri(aynı soy ve kökene ait ya da inanç ve sosyal yaşantıya sahip Asya orijinli Türk topluluklarının birleşmesiyle Devletleşme öncesi oluşturulan bir tür siyasal yapı) silsilesinde moda olduğunu göstermiştir. Sivri uçlu başlık son asırlara kadar 20. yy’ın başlarına kadar Azerbaycanlı bazı asilzadeler, beyler de böyle başlıklar kullanıyordu.

Tasvirlerin, eşyaların izahına(açıklama) geçmeden önce, ona tutuşturulmuş, dikilmiş şeylerin ne olduğunu hatırlatalım: ahır(dağ koyunu), iri boynuzlu dağ keçisi, at, kanatlı at (2 tane), kuşkanadı (4 tane), aslan (4 tane), dağ keçisi (5 tane), kuş heykelcikleri (5 tane), diadem(kadınların başlarına örttükleri taç şeklinde, mücevherle süslenmiş başlık) küçük kuşkanadı (2 tane), uzun kuşkanadı (4 tane), yaprak (5 tane), küçük yaprak (7 tane), ok (4 tane), dağ zirvesi (4 tane), ağaç (5 tane) vardır⁹⁹.

Başlıktaki şeylerin genellikle zoomorfik ongonlar(totem, eskiçağ toplumlarında topluluğun ondan türediği sanılan ve kutsal sayılan hayvan, ağaç, rüzgâr vb. herhangi bir doğal nesne, Ongun ya da ongon olarak da bilinmektedir)dir. Bunların hepsi Türk toplumlarının, bazıları da başka halkların mitolojik tefekkürü(fikretme, düşünme) ile çağrışım yapmaktadır. Başlığa tutuşturulmuş bu materyallerin sadece mitolojik değil normal hayatta sosyal yaşayışın, sınıfsal farklılıkların, dini inanış ve yaşam anlayışının birer betimlemesi olarak da algılamak gerekmektedir.

Çünkü eskiçağ kültürlerinde günümüzde bilinen yazının ön safhalarını oluşturan bu sembolle anlatım çok önemliydi ve insanların, hatta toplulukların birbirleriyle aralarında iletişimi kolaylaştıran bir unsurdu. Bunun yanı sıra hayatı düzenleyen zaman ve takvim olgusunu geliştiren bir değerd.

⁹⁸ M.Seyidof,“**Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında**” (Aktaran: Yavuz AKPINAR) Kardeş Edebiyatlar, Erzurum,1982,Sayı:2, s.31.

⁹⁹ M.Seyidof,**a.g.e.**,s.32.

1-At

Esik Kurganının da bulunan altın elbiseli adamın başlığındaki tasvirlerin ilk dikkati çeken “at” dır.

At betimlemeler sadece dört tanedir ikisi başlıkta olmak üzere, bunlar kanatlı ve boynuzlu heykeller ve başlığı süsleyen sırtsız iki atın arma şeklinde kabartması. At heykellerinde sabit pozlar özgüdür, iki kabartmada ise ön ayakları ileri ve yukarıya kalkmıştır. Gövde yorumunun kendisi, atların arka ayakları üzerinde duran yukarıya yükselmiş olarak gösterildiğini düşünmeye dayanak veriyor¹⁰⁰.

At betimlemeleri, Avrasya topluluklarının sanatlarında çok geniş olarak yayılmıştır. Dağlık Altay’da atların heykel ve kabartma figürleri ağaç ve kemikten kesilmiş veya metalden dökülmüştür. Onlar bilinen Esik, Pazırık ve Katandı kurganlarının kazısında bulunmuştur. Bunların yanı sıra Kuzey Karadeniz ve Dnieper’deki İskitlilerin sanat eserleri koleksiyonunda mevcuttur. Ayrıca en son “Tolstaya Mogila”dan çıkan altın göğüs plakasının üzerinde oyulmuş çeşitli hayvan figürleri süslüyordu. Onlar arasında yalnız atın, tayı ile kısırağın ve üç atın aslan vücutlu ve kartal kafalı kanatlı canavar tarafından parçalandığı betimlemeleri vardır. Güney Sibiryada Tagar kültürünün anıtlarında önemli sayıda bronz ve kemikten yapılmış at figürleri bulunmaktadır. Ancak onların çoğu stilize edilmiş ve hayvanın yalnızca silüet betimlemesini aktarıyor. Esik kabartma betimlemelerine en yakın benzerlik Amu-Derya hazinesinden çıkan at figürü şeklindeki üç altın plakadır¹⁰¹.

At, bozkır kültür çevresinde yaşayan insanların yaşantılarında çok önemlidir. Öyle ki günlük yaşam, savaş ve askeri kültür ile dini inanç ve mitolojide at çok önemli bir yer tutmaktadır.

¹⁰⁰ K.A.Akişev, a.g.e.,s.52.

¹⁰¹ K.A.Akişev, a.g.e.,s.53.

Bahse konu başlıkta ki at figürü, mitoloji açıdan Seyidof'a¹⁰² göre inançlardaki tipoloji ile ilgili olsa da burada Türk Kavimlerinin kendine mahsusluğu, ferdiliği görülmektedir. Türk kavimlerinde at ongonu esas ongonlar dan biridir. Hatta at ongonu o kadar esas bir ongon olmuş ki onu güneşle, insanla alakalı olarak düşünmüşler.

At bozkır kültüründe en başta gelen unsurdur, bozkır insanının her şeyidir, onun ayrılmaz bir parçasıdır. Hatta at kültüre ismini verecek değere ulaşmış ve bozkır kavimlerine “atlı kavimler” onların oluşturdukları kültüre de “atlı kültür” denilmiştir. İskitler hayatlarının büyük bir bölümünü at sırtında geçirmekteydiler. Sürülerin kontrol edilmesinde ve yeni otlakların bulunmasında attan büyük ölçüde faydalanmaktaydılar. İskitler bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalmakta sonra başka yerlere göç etmekteydiler.¹⁰³

Eski Türkler’de yetişkin hayvanlara genellikle “at”, “yund”, “göçüt” gibi isimler verilmekteydi¹⁰⁴. Bu isimler arasında en çok kullanılanı at idi. Eskiden atın yavrusuna “kulun”, bir veya iki yaşına ulaşmış hayvan yavrusuna da “tay” denmekteydi. Tay, üç yaşından itibaren, dişi ise doğuracak, erkek ise binilecek duruma gelmekteydi. Bu duruma göre, doğuracak yaşa ulaşmış olan havyan “kısarak”, binilecek duruma gelmiş olan havyana da “at” denilmekteydi. Ayrıca erkek havyana “aygır” (adgır) da denilmekteydi. Bunlardan at binmek için, aygır ise daha çok kısrakların çiftleştirilmesinde kullanılmaktaydı. Binit olarak seçilen at, genellikle “ığdiş”(bir tür kısırlaştırma yöntemi; erkeklik organı öldürülmüş, yani enenmiş ata “ığdiş” denmektedir.) edilmekteydi.

Bu suretle at daha dayanıklı hale gelmekteydi. İğdiş edilmiş ata “beçel” denilmekteydi. Küçüğünden büyüğüne doğru bütün havyanlar aynı sürü içinde toplanmaktaydılar. Küçüğünden büyüğüne doğru; kulun, tay, kısarak, at ve

¹⁰² M.Seyidof, “**Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında**” (Aktaran: Yavuz AKPINAR) Kardeş Edebiyatlar, Basıldığı Yer; Ankara, Yonca Matbaası, Erzurum, 1982, Sayı:4, s.34.

¹⁰³ R.Öztürk, **Grek ve Latin Kaynaklarına göre İskit, Sarmat ve Avrupa Hunlarında Askeri Kültür (M.Ö. V.yy.-M.S. VI. yy.)** Y.L.Tezi, Ankara, 2007, s.36.

¹⁰⁴ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara 2003, s.127.

aygır şeklinde bir sıralama yapabiliriz. Bu sürüye “yılkı” denmekteydi¹⁰⁵. Hayvanların her biri özel bir işaret ile damgalanmaktaydı. Böylece sürülerin karışması halinde her aile kendi sürüsünü damgaları vasıtasıyla tanıyabiliyordu.

Türk Atı’nın, diğer atlardan farklı kendine özgü bazı özellikleri vardı ki bu özellikleri sayesinde hemen tanınmakta ve ayırt edilmekteydi. Onun en belirgin özelliği ufak yapılı, orta boylu (140/150cm), uzun ince bacaklı mağrur başlı olmasıydı¹⁰⁶. Ayrıca Türk atı, geniş alınlı, küçük ve narin başlıydı. Kulakları dikkati çekecek kadar küçüktü. Ağzı çok hassa ve yumuşaktı. Gözleri son derece etkili ve parlaktı. Yeleşi oldukça sık ve uzun idi. Göğsü, sağrısı ve arka bacakları çok kuvvetliydi¹⁰⁷. Tabir yerindeyse genellikle dörtnala koşmaktaydı. Türk atı nadiren yatarak uyur daha çok ayakta uyumakta ve/ya dinlenmeye çalışmaktaydı. Soğuğa, sıcağa, yağmura ve rüzgâra karşı son derece dayanıklıydı¹⁰⁸.

Daha öncede belirttiğimiz gibi Esik Kurganı, İskit kültürüne aittir. İskitler atın yalnızca etinden, sütünden, derisinden yararlanmıyor aynı zamanda tanrıya ve atalara kurban ediyorlardı. Yukarıda dini inanış ve mitolojik açıdan yapılan M.Seyidof’un değerlendirmelerine ek olarak Herodotos’a göre Massagetler güneş tanrısına at kurban ediyordu¹⁰⁹.

Ölen tigin’e ait atlar tiginle birlikte gömülüyordu. İskitler, tigin’in bunları öldüğü zamanda kullandığına inanıyordu. Herodotos ölen hakanın kurganı hakkında şu bilgiyi veriyor; “Hükümdarları öldüğü zaman o bölgede eni boyu bir dörtgen alan kazarlar. Mezarın içine çimen yayılır. Hükümdar üzerine konulur. Mezarın içerisinde boş kalan yerlere hanımlarından birisi, elinden kırmızı içtiği kimse, bir aşçı, silahtarı, uşaklarından birisi, bir haberci ve atları boğulup konulur¹¹⁰.”

İskitler atlarını hızlı bir nakil aracı olarak gördüklerinden, hem savaş sırasında hem de avlanırken binek olarak kullanmışlar ev işleriyle ilgili

¹⁰⁵ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara 2003, s.128.

¹⁰⁶ J.Deer, İstep Kültürü, (Çev: Ş.Baştaş), **DTCFD**, XII,(1954), s.161.

¹⁰⁷ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara 2003, s.130.

¹⁰⁸ L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1970, s.51.

¹⁰⁹ R.Öztürk,**a.g.e.**,s.37.

¹¹⁰ R.Öztürk,**a.g.e.**,s.37.

amaçlar ve ağır işler içinse öküzlerden yararlanmışlardır. Önce kalabalık sürüleri kollamak gibi bir ekonomik araç olan binicilik kısa zamanda askeri değer kazanarak “Bozkır savaşçılığının” temeli olmuş ve at da savaş atı tipine doğru geliştirilmiştir¹¹¹.

İskit atı küçük bedenli, uzunca ince bacaklı, küçük ve mağrur başlı, sert tırnaklı “bozkır cinsi” attır. Bozkır atının yele ve kuyrukları genellikle uzun, tüyleri kabadır, daha öncede belirtildiği gibi boyu ortalama 150 cm dir. Bozkır atı soğuğa, sıcağa, yağmura ve rüzgâra karşı dayanıklıydı. Herodotos bozkır atının dayanıklı olduğunu vurgulamaktadır; “Atlar soğuğa iyi dayanırlar ama katırlar ve eşekler hiç dayanıklı değildir; oysa öbür yerlerde tersine soğukta kalan atlar kangrenden kırılırlar buna karşılık eşekler ve katırlar dayanırlar” Bozkır atı diğer kültür coğrafyalarında yaşayan atlara göre daha asil, daha güçlü ve daha uzun ömürlüydü. Ayrıca yiyeceğini kar’ın altından toynaklarıyla karı kazıyarak elde edebiliyordu.¹¹²

Herodotos, İskit ülkesinde çok sayıda atın bulunduğu ve at yetiştiriciliğine dikkat çekmektedir¹¹³. Bozkır halkları savaşlara adam başı üç ya da dört atla katılırdı. Böylelikle her gün yeni bir ata binerek uzun mesafeleri atı yormadan kat ederlerdi. Bu aynı zaman da eskiçağ Türk toplumlarının savaş stratejileri üzerinde ne kadar ince ve disiplinli bir düzen anlayışına ve/ya düzene sahip olduklarına işaretler. Bozkır halkları iğdiş edilmiş atlara ve kısırlara binerdi¹¹⁴. Strabon, İskitlerin özel at terbiyesinden bahsetmektedir; “Atları küçük olmasına rağmen oldukça çevik olduğundan, idare etmeyi kolaylaştırmak için hadım(kısırlaştırmak) etmek İskit ve Sarmat toplumuna has bir özelliktir.” Aygırlar agresiftir ve kontrol etmek zordur bu yüzden İskitler aygırları binmek için değil damızlık olarak yetiştirmişlerdir. Kuşkusuz İç Asya dışında da at yetiştirmek olanaklıydı ancak bunlar bozkır atıyla karşılaştırıldığında düşük nitelikte, sayı bakımından da yetersizdiler. Savaşlarda kullanılan atlar aynı zamanda muharebede hafif at arabalarını

¹¹¹ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.219.

¹¹² İ.Durmuş, **“Eski Türklerde Askeri Kültür”**, s.17.

¹¹³ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.38.

¹¹⁴ E.Hildinger, **Warriors Of The Steppe: A Military History Of Central Asia 500 B.C. To 1700 A.D.**, (Çev:R.Öztürk, Ankara, 2006) New York, Sarpedon, 1997.s.17.

çekmek ve düşmanı kovalamak için eğitilmişlerdi.¹¹⁵ Herodotos Darius'un İskitlere karşı seferini tasvirinde "bu savaşlarda İskit atı Pers atını her zaman kaçırtırdı" demektedir¹¹⁶. İskit atı'nın yüksek kalitesi Justinus¹¹⁷ tarafından nakledilen bir olayla da görülmektedir; M.Ö. 339'da İskit hakanı Atheas ile çarpışan Makedonya Kralı 2. Philippos "İskitya'dan 20 bin safkan kısrağı toplayarak cins at yetiştirmek için Makedonya'ya göndermiştir." Ancak bu olay burada bitmemiştir. "Philippos İskitya'dan dönerken Triballi kabilesi İskit atlarını ele geçirebilmek için Philippos'un karşısına çıktı ve onun kendi ülkelerinden geçmesine izin vermediler. Bu yüzden önce bir kargaşa çıktı sonra da savaşa dönüştü" denmektedir.

İskitlerin savaşta başarıları, büyük ölçüde onların atlı askerlerinin yaya olarak savaşan düşmanları üzerinde sağladığı avantaja bağlı idi.¹¹⁸ İskitlerin at üzerindeki savaşlardaki üstün yetenekleri, atlarının sürati ve çevikliği ile okların hedefini vurma garantisi hasımlarınca dehşetle izlenmiştir. Herodotos İskit atlılarını "hayalet atlılar" olarak tanımlamıştır.

İskit ordusunun büyük bölümü atlıların meydana getirdiği süvari sınıfından oluşmaktaydı. At, manevra yeteneği, savaşlarda yıldırım hızıyla delip geçme kabiliyeti ile İskit askeri teşkilatında önemli bir rol oynamıştır. İskit atlıları daha sonraki Sarmatlar gibi eyer kullanıyorlardı. Bu eyer, Grekler ve Romalılar eyer kullanmadıkları için İskitlere batı süvari sınıfı üzerinde kesin bir avantaj sağlamıştır¹¹⁹. Bir çok yaşamsal ürünü klasik devir öncesi orta Asya Türk toplumlarından öğrendikleri gibi at üzerinde eyer'i de greklere Türkler öğretmiştir. Bu açıdan Asya Türk toplumlarının kültür ithal eden bir toplum değil tam aksine kültür ihraç eden bir toplum oldukları kesinlik kazanmıştır.

İskit eyerleri deri ve keçeden yapılmıştı. Ayrıca İskitler keçe ve dokuma eyer örtüsü, yular, gem, gem ve yuların takıldığı at başlığı kullanılıyordu. Yularlar burun, alın ve yanak kayışlarından ibaretti, bunların hepsi hayvanın

¹¹⁵ E.Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2005.s.64.

¹¹⁶ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.38.

¹¹⁷ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.38.

¹¹⁸ E.Memiş, **a.g.e.**, s.64.

¹¹⁹ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.38.

başının sol tarafına yerleştirilmiş bir toka ile sağlamlaştırılmıştı. Kayışlar deridendi¹²⁰.

2-Dağ Keçisi

Bozkır kültür çevresinde “at” kadar önemli ve değerli bir başka hayvan da “Dağ Keçisi”dir. Dağ keçisinin betimlemesi de at gibi başlıkta yer almaktadır. Bozkır kültür çevresinde tüm çift toynaklı hayvanlar gibi dağ keçisinin de etinden sütünden ve derisinde faydalanılmaktadır.

Bu minyatür dağ keçisi, sürüsünü koruyan teke ye özgü aynı anda sakın ve aynı anda tetikte olan statik bir pozla betimlenmiştir. Heykelciğin ufak boyutlarına rağmen hayvanın morfolojik özellikleri net ve detaylı yapılmıştır. Halkalı büyük boynuzlar, net gözükken gözler kulaklar ve burun deliği, küçük kuyruğu ve tüyleri. Heykelcik kalıpta dökülmüş tek parça halindedir.¹²¹

Ayrıca Dağ Keçisi şeklindeki plakalar beş adet olarak yapılmıştır. Bunların üç tanesi diğer ikisine zıt olarak yapılmıştır. Figürlerin betimlemesi profil silueti olarak verildiği için netleştirici oyma çizgileri yoktur. Büyük oluklu boynuzları, yukarı kalkmış ufak kuyruğu ve takozlu sakalı şüphesiz dağ keçisinin (tau-teke) imgesini çağrıştırmaktadır.

3-Kuş

Başlıkta bir diğer dikkati çeken tasvir Kuş heykelcikleridir. Toplam beş adet olarak aplike edilmişlerdir. Kuş heykelcikleri hacimli yapılmıştır. Ancak yapım şekli çok basittir. Aynı at heykelcikleri gibi kuş heykellerin temeli ağaçtan yapılmıştır¹²². Çizimleri yapılan başlıkta kuşların konulduğu yerlerde dal motifli ağaçların üzerine gelecek şekilde aplike edildikleri görülmektedir.

¹²⁰ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.39.

¹²¹ K.A.Akişev, **a.g.e.**, s.8.

¹²² K.A.Akişev, **a.g.e.**, s.8.

Temelin üzeri gövdeyi, boyun ve kafayı oluşturan kısmı altın ile kaplanmıştır. Kanatları ayrı olarak varak altından hazırlanır ve sonradan bırakılan oyuklara takılmaktadır.

Eski Çağ Türk Kültür coğrafyasında kuş ongunun da önemli bir yeri vardır. Aslında kuş motifi birçok şeyin temsili içinde kullanılmaktadır. Örneğin kuş tipi elbiseler, daha ziyade Altay ve Sayan dağları bölgelerinde görülür. Bu bölgeler, eskiden beri Türk Kültürünün tesiri altında kalmıştır. Bundan sonra bu kuşlu elbiseler, kuzey Sibiryaya doğru uzanır. Altay dağlarının daha güneyinde ve Moğolistan'da yoktur. Kuş tipi şaman elbiselerinin vatanı Altay Dağları olarak kabul edilir¹²³.

Elbise üzerine nakşedilen ya da aplike olarak levha şeklinde tutturulan kuş motiflerinin yanı sıra kuş tipi elbisenin yaygınlığı da Kuş Ongun una verilen önemi ve atfedilen değeri göstermesi açısından da değerlidir.

Kuşların cins ve türlerine göre tanımlanan Bozkır Kültür Coğrafyasında Türk toplumlarının oldukları da bilinmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır.

Oğuz boylarının ongunu olan kuşlar bazı boy adları olarak karşımıza çıkar, Kayı Boyunun kuşu, Şunkar(Doğu Türkistan'da da doğan nevinden bütün kuşlar için kullanılan genel bir addır) sözünün aslı Türkçe Songkur'dur. Bu kuşun adı, yine Türklerin tesiri ile Abbasi'lerden sonra Arap kaynaklarında Şungar ve Şunkar olarak görülmeye başlanmıştır. "Araplarda av ve sporlar" adlı bir kitap yazan M. Mercier, Türkçe bilmemesine rağmen bu yabancı tesirlerin farkına varmıştır. Bu kuşa Anadolu'da genel olarak sungur adı verilir. Kırgızlarda ise Şumkar sözü doğan ve atmaca cinsinden bütün kuşlar için kullanılagelen bir ad olmuştur. Öyle anlaşıyor ki Songkur veya Şunkar, doğan cinsinden olan av kuşları için verilmiş genel bir ad'dır¹²⁴. Türkçe bazı edebi metinlerde ise doğan kuşundan soylu kuş olarak söz edilmektedir.

Bayat boyunun kuşu olarak baykuş, Altay lehçelerinde ükkü "baykuş" anlamına gelir. Kırgızlar ise baykuş türünden kuşları büyüklerine göre sıralayarak, ayrı ayrı ad vermişlerdir. Ükü, "Puhu Kuşu", mıkıy-ükü, "baykuş", kırgıy-ükü ise "atmaca baykuş" dur. Anadolu'da da, diğer Türk lehçelerinde

¹²³ B.Ögel, Türk Mitolojisi, I Cilt, 4Baskı,Ankara,2003,s.38.

¹²⁴ B.Ögel, a.g.e.,s.356.

olduğu gibi ügü, “büyük baykuş”, puha kuşuna denmiştir. Aynı söz, yani ügü, Çağatay lehçesinde ise “puhu kuşu” anlamına gelirdir¹²⁵.

Bazı örneklerini verdiğimiz gibi eski Türk topluluklarında da kuş a atfedilen değerin göstergesi olarak bazı kuş cinslerinin Türk toplumlarının kendilerine verdikleri adlardan oluştuğunu görmekteyiz.

Bunun yanı sıra Türk Mitolojisinde ve destanlarında kuşlar önemli bir yere sahiptir. Prof. Dr. Abdulkadir İnan, bu konuda çok kısa fakat derin bir giriş yapmıştır. Hind mitolojisindeki Garuda ile İrandaki Simurg ve Zümrüd kuşlarının, Türkler arasına girmiş olduklarından hiçbir kuşku yoktur. Ancak Proto-Türk geleneklerinde, Tuğrul gibi, Garuda’ya benzer büyük bir mitolojik kuşun bulunduğunu, biliyoruz. Kuzey Türk destanlarında zaman zaman, Garuda veya Zümrüd-Anka’nın yerini, “Kara-kuş”, yani Türklerin Kartalı alır¹²⁶.

Eski Çağ Türk destanlarında ve mitolojisinde geçen bazı anlatımlar şöyledir.

Türklerde kadınların koruyucusu “umay”(Cennet Kuşu) ve huma kuşu (Cennet Kuşu, talih kuşu veya devlet kuşu) bu ilişki üzerine çok muhtelif görüşler olmasına karşın bizce umay yalnızca Türklere ait bir inanıştı. Türklerin “Barak” adlı mitolojik köpeğini doğuran büyük kuşlar; Kerkes adlı kuşun “barak” hatta urgan ve balta gibi şeyler ile ilişkilendirilmesi de bir başka anlayışın eseridir.

Işıklı ve gümüş tüylü kuş, devlet kuşu, gibi tasvirlerin yanı sıra kuş, Tanrı’nın elçisidir. Bu inanışın birçok örneğine rastlamak mümkündür. “geldi bir akkuş kanadıyla revan, arkamı sığadı/sıvadı kuvvetle heman...” diye söylendiği bilinmektedir. Kayın ağacındaki haberci kuş, bir hanın erkek çocuğu olmuyor. Kayın ağacına konmuş bir kuş Han’a, senin bir oğlun olacak, diye haber veriyor... Han’ın bir oğlu oluyor. Diye ifade edilmektedir.

Ayrıca mitolojik anlatımlar da bazı olguları sembolize etmektedir. Kuş, han olacağını haber veriyor “Bir çocuk, okuma yazma öğrenirken, bir kuş geliyor ve han olacaksın, diyor... Gerçekten çocuk, sonradan Han oluyor...”

¹²⁵ B.Ögel, **a.g.e.**,s.357.

¹²⁶ B.Ögel, Türk Mitolojisi, II Cilt, 4Baskı, Ankara, 2003, s.547.

Tüm bu bilinenlerin yanında kuşlar göçebeliği de simgelemektedir. Göçebe kuşlar Türk destanların da mitolojisinde oldukça sık karşılaşılan bir olgudur. Göçebe kuşlardan bazıları şunlardır. Ördek, Kaz, Kutlu Leylek, Turnalar, Anadolu'da da yaygın inanış olan ve Yörük destanlarında geçen Kuğu'da Türk Destan ve Mitolojilerinde önemli bir yere sahiptirler.

4-Ok

İskitler, atlı okçulardı (hippotoksotos). Ok ve yay İskit savaşçısının temel silahıydı. Her İskit'in yayı ve okları vardı. Yay ve oklar bir İskitli'ye beşikten mezara kadar eşlik ederdi hatta bundan da öte İskitler öldükten sonra da savaşmak ve avlanmak için bunlara ihtiyaç olduğuna inanıyorlardı¹²⁷. Bu yüzden İskit insanının gömülürken mezarına konan eşyalarındandır.

Ok uzaktan savaş taktiğini benimsemiş ve süvari birliklerinden oluşan İskit ordusunun vazgeçilmez bir unsuruydu. Ok çeşitli bölümlerden oluşuyordu. Geleneksel İskit oku üç bölümden oluşuyordu. Okun asıl unsuru olan uç ile ahşap çubuk ve yelekti. Okun başlığına; temren veya başak denilmekteydi. Okun ucuna geçirilen temrenin oyuğu "başak borusu" adını alıyordu. Ok temreni üzerine de sırim sarılarak temren sağlamlaştırılıyordu. Oka yelek de takılıp yapıştırılıyordu¹²⁸. İskit ok uçları ya düz, eşkenar dörtgen, defneyaprağı, düz yaprak şeklinde, bir veya iki tarafı uzun diken şeklindeki çıkıntıya bağlanan tek kanatlı ve üçgen kafalıdır yada yay şeklindeki kanat ve ağızları olan üç ağızlı ve üç kanatlı, nadiren ağaç tapası üzerinde kanca ilavelidir. Bununla birlikte üç ağızlı veya üç kanatlı piramidal ok uçlarının ağız ve kanatlarının ucunda bir kanca yer almaktadır. Kanca yarayı ağırlaştırmak için ve okun battığı yerden çıkarılmasını zorlaştırmak için yapıştırılıyordu¹²⁹. Tapalı ok uçlarının yanında çok geniş çapta düz ve

¹²⁷ E.V.Cernenko, **The Scythians 700-300 B.C.**, (Çev:R.Öztürk, Ankara,2006), Osprey Men At Arms Series, Oxford,1983, s.11.

¹²⁸ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.18.

¹²⁹ R.Rolle, **The World Of The Scythians**, (Çev: R.Öztürk, Ankara,2006), California University, Berkeley,1980, s.11.

saplama ok uçları vardır¹³⁰. Ok uçları taştan, kemikten, demirden veya çok yaygın olarak bronzdan yapıldı¹³¹. Okun gövdesi ise sazdan ya da ince huş ağacı dalından yapıldı¹³². Ok sapları birbirini takip eden kırmızı ve siyah kuşak halinde boyanırdı¹³³.

Ovidius, İskitlerin zehirli oklar kullandıklarını söylemektedir¹³⁴. Aristoteles, Plinius ve Theophrastus'un verdiği bilgilerden zehirli okların nasıl yapıldığı aslına uygun bir şekilde yeniden oluşturulabilir; "İskitler yılın belirli dönemlerinde belirli bir tür yılan (muhtemelen küçük engerek yılanı) yakalarlar, çürümeye bırakırlardı. Bir takım işlemlerden sonra zehir elde edilmekteydi. Okların uçları bu zehire bulanıyordu. Eğer ok ani ölümlere neden olmazsa yılan zehiri muhtemelen bir saat içerisinde etkisini gösteriyordu; Kurbanın kan yuvarlarında bozulma ve solunum felci görülüyordu eğer kurban hayatta kalırsa aşağı yukarı bir gün sonra kangren başlıyordu. Birkaç gün sonra ya da en geç bir haftaya kadar tetanos başlıyordu¹³⁵. Kanca uçlu ve zehire bulanmış ok uçlarından son derece korkuluyordu. Ovidius ¹³⁶ bu okların ölüm sebebini iki kat arttırdığını söylemektedir. Bu oklar bir ölçüde günümüzün kimyasal başlıklı füzelerinin model olarak prototipydiler. Hatta ilk çağın uzaktan güdümlü kimyasal silahlarıydılar¹³⁷.

Tipik İskit yayı çift kavisli kompozit bir yaydır. Bu yaylar okçuluk tarihinde önemli bir evrime işaret etmektedir. Avrupa ve Kuzey Afrika'da prehistorik dönemden beri kullanılan yaylar tek parça ağaçtan yapıldı¹³⁸. Birden fazla malzemenin kullanıldığı yaylara kompozit yaylar denilmektedir. Bu yay tipinde ağaç, yayın iskeletini teşkil etmekte, kolların iç ve dış yüzeyleri boynuz ve sinir gibi organik maddelerle kaplanmaktadır. Basit yaylar, ağacın cinsi ne olursa olsun, kısa bir süre sonra kurur, esnekliğini yitirerek işe

¹³⁰ B.N.Grakov, **İskitler**, Çev: D.Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006,s.181

¹³¹ E.Memiş, **a.g.e.**, s.69.

¹³² Cernenko,**a.g.e.**, s.11.

¹³³ B.N.Grakov, **a.g.e.**, s.182

¹³⁴ R.Öztürk,**a.g.e.**,s.40.

¹³⁵ R.Rolle,**a.g.e.**, s.65.

¹³⁶ R.Öztürk,**a.g.e.**,s.40.

¹³⁷ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.19.

¹³⁸ R.Öztürk,**a.g.e.**,s.41.

yaramaz olurlar. Oysa kompozit yay çok daha uzun ömürlüdür; üstün kaliteli ve bakımlı bir Türk yayı iki yüz yıl kullanılabilirdi. Kompozit yaylarda yayın sırtı gerilme kuvvetlerine dayanması için sinir ile kaplanır. Karın kısmına ise boynuz yapıştırılarak, yay çekilirken bu yüzeyde meydana gelen sıkışma kuvvetlerine karşı dayanıklılık sağlanmış olur¹³⁹. Kompozit yay ile yeni bir yay tasarımı ortaya çıkmıştır. Bugün recurve (üç bükümlü) denilen her iki yayın kollarının uç kısmında dışarı doğru bir büküm yapan bu tasarım, yayları hem daha güçlü hem de at üzerinde daha rahat kullanılabilir hale getirmiştir¹⁴⁰. Ayrıca yayların dolayısıyla da okların boyları kısalmıştır. İskit yayının uzunluğu 80 cm'yi geçmiyordu. Ağaç kısmında en çok kayın ağacı kullanılırdı. Yayı oluşturan malzeme birbirine en çok hayvan dokularından elde edilen tutkallar ile yapıştırılırdı. Özellikle yayın birleştirilmesinde mersin balığı denilen bir balığın hava kesesinden yapılan tutkal tercih edilirdi. Herodotos "Borysthenes ırmağı ağzında yaşayan İskitlerin bol miktarda mersin balığı tuttuğuna, bu balığın sayısız faydaları olduğuna" dikkat çekmektedir¹⁴¹.

Üç bükümlü yay tipinin düz yayla göre başka avantajları da vardı. Bununla uzun menzilli atışlar yapılabilirdi. Ok menzili tam olarak bilinmemekle birlikte 500 metrenin altına düşmüyordu. İskit kültür coğrafyasında yapılan bir yarışmada uzun menzil atışının 500 metrenin üzerinde olduğu görülmektedir¹⁴². İskit yayı aşırı gergin ve güçlüydü. Onu germek için büyük bir güç ve beceri gerekiyordu. İskitler eski çağın en iyi yay gericileri ve ok atıcılarıydı.

Tarihte geniş topraklara sahip ilk önemli okçu millet İskitlerdir. Başarılarını, ucsuz bucaksız bozkırlarda at koştururken her yöne isabetli ok atabilen süvarilerine borçluydular. At üzerinde ok atma tekniği zor bir tekniktir. İskitler kirişi sağ ellerinin işaret ve orta parmağıyla, okun son kısmı bu iki parmağın arasındayken çekirdi. Eskiçağ'da başka bir millet bu yöntemi

¹³⁹ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.41.

¹⁴⁰ E.H.Minns, **Scythians And Greeks**, (Çev: R.Öztürk, Ankara, 2007), Cambridge, 1913, s.66.

¹⁴¹ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.41.

¹⁴² İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.19.

bilmiyordu. Örneğin Grekler oku baş ve işaret parmaklarıyla tutardı ve okla kirişi çekerdi. Bu yüzden İskitler kadar uzun menzilde ok atamazlardı.

At üzerinde ok atarken kirişin bırakılma anını, atın dörtlü gidiş hareketi belirlerdi. Atın dört ayağının da yerden kesik olduğu kısacık anda -bu an en sarsıntısız andı- kiriş bırakılıyordu. Bozkırın atlı okçusunun sanatının doruk noktası buydu ve çok hassas bir ritim duygusuna sahip olmayı gerektiriyordu¹⁴³.

İskit okçusu 30–150 arasında okla savaşa girerdi ve dakikada 10–12 ok atarak 3–15 dakikada oklarını tüketirdi¹⁴⁴. Savaşlarda yüzlerce atlı okçu yer aldığından düşman tarafında ölümcül ok yağmuru oluşurdu.

İskitler sadak ve yay kutusunun birleşiminden oluşan ve Grekçe gorytos denilen bir muhafaza kutusu icat etmişlerdir¹⁴⁵. Gerilmiş yay iç tarafta muhafaza edilirdi. Bu kutunun dış tarafında oklar için özel bir cep vardı. Oktanlığın aldığı ok sayısı 300 ile 400 civarındaydı. Bu oktanlık muhtemelen nemi engellemek için bir kapakla kapatılırdı. Yay kutusu ve sadağın birleştirilmesi okçuların bu silahları aniden kullanması gereken durumlarda bile her zaman hazırlıklı olmalarını sağlardı. Gorytos bel kayışına, sol taraftan kalça üzerine asılırdı. At üzerinde ise yine sol tarafa eğere asılırdı. Bu tip okdanlıklar Orta Asya kökenli Türk kavimleri tarafından binlerce yıl kullanılmıştır¹⁴⁶.

İskit kültürünün geliştirdiği savaş tekniği ve taktiklerinde savaş malzemesinin ve kullanım özelliklerinin de önemi büyüktür. İskitler açık alanda muharebe gücü yüksek, çecik ve son derece hızlı hareket etmeleriyle bilinen bir toplumdur. İskitlere bu önemli üstünlüğü kazandıran unsurların başında kullandıkları savaş malzemeleri ve tabi ki kendilerine özgü İskit “ok”u geliyordu. İskit okçularının bu yönü, ait oldukları toplumun en belirgin karakteristik özelliklerindendir.

¹⁴³ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.41.

¹⁴⁴ R.Öztürk, **a.g.e.**, s.41.

¹⁴⁵ R.Rolle, **a.g.e.**, s. 65.

¹⁴⁶ T.Tarhan, “Ön Asya Dünyasında İlk Türkler Kimmerler ve İskitler”, *Türkler*, I.cilt, Ankara, 2002, s.601.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜR VE TASVİRLERİNE GÖRE ESİK KURGANI BULUNTULARI

A-ARKEOLOJİK BULUNTULAR

Arkeolojik buluntu bakımından Esik Kurganı oldukça zengindir. Aslında kurganın genel özelliği bir İskit tigin'ine ait olmasının yanı sıra buluntuları bakımından İskit toplumunun sanat anlayışını günlük ve törensel kullanımlar için yaptıkları her çeşit üretimlerine etkisini ve gelişimini aktarmalarını anlamamız açısından da çok değerlidir. Kurgandan çıkartılan başlık, elbise, ayakkabılarda kullanılan metal süs eşyaları, silahlar ve süslemeleri, vücutta kullanılan süs eşyalar, ayna ve kaplar. Çok büyük bir sanat anlayışının gelişmiş türlerine örnek teşkil edecek boyuttadır. Esik kurganında bulunanların ve çıkartılanların sonuçları çok ilgi çekicidir. Cenaze hücresinin onu dolduran topraktan temizlenmesinden ve 2400 sene yeraltında bulunan sanatsal eşyaların çıkartılmasından sonra ortaya ilginç bir görüntü çıkmıştır. Arkeolojik malzemenin sağlamlığı ve çeşitliliği bu ilginç görüntüye bir kat daha değer katmıştır.

Kurganın cenaze hücresinde kilden(toprak), ağaçtan ve demirden yapılan kaplar vardır. Kaplar belirli bir sırayla hücrenin güney ve batı duvar kısmına dizilmiştir. Hücrede bulunan küpler, kâseler, tabaklar ve kepçeler kilden ve ağaçtan yapılmıştır. Metal kaplar ise gümüş ve bronzdan hazırlanmış olarak ikiye ayrılmaktadır. Toplam olarak Esik Kurganında dört binden fazla altın eşya, demir kılıç ve hançer, bronz ayna 31 adet demir, kil ve ağaçtan yapılan kap, metal ve ağaçtan yapılmış iki adet küp, gümüş kaşık, ağaç kepçe ve 26 adet boncuk bulunmuştur.

1-Metal Buluntular

Başlık, elbise ve ayakkabılarda kullanılan tüm eşyalar altından yapılmıştır. Başlık çemberinin çapı en geniş tarafını çevreleyen altın diademe

göre belirlenmektedir. Diadem 22 cm. eşittir. Bu da başlık çapının genişliğine uymaktadır. Başlık uzunluğu çapına göre daha net belirlenebilmektedir. Belirlenen ölçülerde aslından biraz sapmalar olabilmektedir. Bu uzunluk başlığın geniş tarafını süsleyen süslerden başlığın en ucunda bulunan ufacık dağ keçisi heykelciğine kadar olan mesafeyi kapsamaktadır. Bu verilere göre uzunluk yaklaşık 60–65 cm'dir¹⁴⁷. Başlıktaki metal süslemeler sırasıyla şöyle açıklanabilir.

Dağ keçisi heykelciği, eğritilmiş dikdörtgen altlık üzerine yerleştirilmiştir. Bu minyatür dağ keçisi, sürüsünü koruyan teke ye özgü aynı anda sakin ve aynı anda tetikte olan statik bir pozla betimlenmiştir. Heykelciğin ufak boyutlarına rağmen hayvanın morfolojik özellikleri net ve detaylı yapılmıştır. Halkalı büyük boynuzlar, net gözüken gözler kulaklar ve burun deliği, küçük kuyruğu ve tüyleri. Heykelcik kalıpta dökülmüş tek parça halindedir. Boyutu: 1,6x1,9. Kuşkanadı şeklinde levhalar 4 adet çift sağ ve sol olarak hazırlanmıştır. Ve at heykelinin sağ ve sol taraflarına takılıdır. Kanadın sivri uçları kıvrıktır, kanadın temeli ve tüyleri paralel çizgilerle daha net belirginleşmiştir. Başlığın tüm alt kısmı simetrik olarak yerleştirilmiş hayvan şekilli plakalardan ve figürlü levhalardan oluşmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır. Dağ keçisi boynuzlu kanatlı at, diş şekli levhali dağları andıran pars şeklindeki plakalar iki adet. Dağları andıran dişli levha ve pars şeklindeki plaka dağ tepelerinde dolaşan yırtıcı hayvan tarzında yapılmış olup boyutu: 5,2x7,6: 3,7x4,7'dir. Pars şeklinde plakalar, Aslan suratlı plaka, At şeklinde plakalar, kuş heykelcikleri, Diadem, Küçük Kuşkanatları şeklindeki levhalar. Ufak figürlü levhalar yedi adet ok şeklindeki süsler¹⁴⁸.

Ayrıca daha önceki bölümlerde ayrıntılı bilgilerini verdiğimiz elbise de altın'dan yapılmak suretiyle metal arkeolojik buluntu olarak kaydedilmiştir.

Esik kurganından çıkartılan metal arkeolojik buluntular arasında süslemeleri ile dikkati çeken bir başka grup da silahlardır.

Hançer, sapın yukarısında gagaları birbirine dönük olan iki grifon kafasının profil şekilleri bulunmaktadır. Gagalar çok kıvrıktır. Gözleri ve

¹⁴⁷ K.A.Akişev, a.g.e.,s.8.

¹⁴⁸ K.A.Akişev, a.g.e.,s.9.

kulakları kıvrımlarla belirtilmiştir. Sapı yuvarlak namlusu yassı ve sivridir. Hançer demirden yapılmıştır. Üst kısmı altın levhayla kaplıdır, sapına ise iki katlı altın tel sarılmıştır. Kabzası ise ufak çeşitli figürlü altın levhalarla süslenmiştir. Kılıç, demirden yapılmıştır. Bu kılıcın namluyla sapın birleşiminde kelebek şeklinde kabza oluşum bulunmaktadır. Sapı yuvarlaktır ve altın tel ile sarılmıştır. Ve iki tarafı olukludur. Sapın yukarısı ve aşağısı ufak figürlü altın levhalarla süslenmiştir. Namlunun büyük kısmı harap olmuştur. Boyutları: uzunluğu (kalan kısım) 20, namlunun kalınlığı 6,9. dur¹⁴⁹.

Kolye altı adet, üçbuçuk kez ekseninde döndürülmüş spiral şeklindedir. Borudan yapılmıştır, çıkartılabilir. Kolye iki parçadan oluşmaktadır: temel ve çıkartılıp takılabilen. Kolyenin büyük (temel) boru parçasının uçları mufludur, buraya ufak (çıkartılabilir) parça eklenmektedir. Menteşe veya başka ek bağlama parçaları bulunmaktadır. Pars kafaları çok detaylı yapılmıştır. Pars suratı tedirgin olarak belirtilmiştir. Boyutu; çapı, 13 cm'dir.

Yüzük-mühür, iridir ve somdur büyük yuvarlak kalkan ve yassılmış yüzükten oluşmaktadır. Kalkanın üzerinde insan kafasının profil resmi bulunmaktadır. Kafa üzerinde on adet çizgiyle oluşan başlık türü veya saç stili bulunmaktadır. Boyun kısmında eşmerkezli iki adet çizgi, elbise yakası ve/ya boyun süsü bulunmaktadır. Boyutu; yükseklik 2,7. çapı 2,5'dir.

Asmalı küpeler, ilmikli kapalı olmayan halkalı temelden ve üç adet asmalardan oluşmaktadır. Yüzükler altından yapılmıştır. Asmalardan birisinde uzun altın tel üzerinde firuzeden yapılmış yuvarlak yassı boncuk ve iki adet altın bulunmaktadır. Asma yatay yerleştirilmiş uzun silindirik şekilli firuze boncukla tamamlanmaktadır. Diğer iki asma iki firuze boncuktan ufak yuvarlak ve büyük disk şeklinde, oluşmaktadır. Boyutlar 3,1x2,4'dür.

Ayna altın kaplamalı bronzdur. Yuvarlak disk şeklindedir ve kısa yamuk sapı vardır. Arka yüzü kabartmalıdır ve bu kabartma üzerinde eşmerkezli daireyi oluşturan iki merdane bulunmaktadır. Merdanelerden birisi diskin kenarlarından diğeri ise ortasından geçmektedir. Boyutu; çapı:12,8'dir.

¹⁴⁹ K.A.Akişev, a.g.e.,s.10.

Kurdele geniş spiral şeklindedir, altından yapılmıştır. Kamçı sapı kalıntılarıyla bulunmuştur. Nagaykan'ın ağaç sapını süslemede kullanılırdı. Boyutu; 34x3'dir.

Esik Kurganı buluntuları arasında metal mutfak eşyalarda önemli bir yer tutar bunlardan en önemlisi üzerinde bir yazının bulunduğu Küçük gümüş tas yarı küresel şeklindedir ve düz taçlıdır. Dış yüzeyinde sert ve sivri cisimle yazılmış iki satırlık yazı vardır. Boyutu;2,2 çapı:7,7'dir.

Büyük gümüş tas ise şişik gövdeye geniş ve yatay bükülmüş taç'a sahiptir. Taç'ın dış yüzeyinde dairesel olarak otuz iki adet halka bulunmaktadır. Tasın iç kısmında ise iki adet eşmerkezli çember bulunmaktadır. Gümüş tasın dibi sekiz yapraklı çiçek şeklindedir. Çemberli diplik ise ana gövdeye sekiz adet gümüş perçin ile perçinlenmiştir. Boyutu; yükseklik: 3,8 çapı:15,6'dır.

Gümüş kaşık ovalı dikdörtgen şeklindedir, uzun ve yuvarlak sapı vardır, sapın ucu sivri gagalı kuş şeklinde bükülüdür. Kaşık kısmen harap olmuştur. Boyutu 16x3,8'dir. Tüm gümüş eşyalar dövme tekniğiyle yapılmıştır. Sonradan çapakları alınmış ve cilalanmıştır.

Bronz tas, parça olarak bulunmuştur, onarılması mümkün değildir.

2-Taş-Toprak Buluntular

Küpler toplam on adet iki çeşit küp bulunmuştur. Bazı küpler uzun şişik gövdeye, çok uzun olmayan ve net belirtilmiş boğaza, ölçülü bükülmüş taça ve yayvan dibe sahiptir. Diğer küplerde ise taçlar az bükümlü ve gövde yuvarlak değil daha düzdür. Bazı küplerin dibi çok kalındır ve bir tarafa eğiktir. Boyutlar;17-20 x12-14'dür.

Kâseler, toplam altı adettir. Üç farklı tip'de bulunmuştur. İlk örnek az bükük taçlı ve iyi profillenmiş düz boğazlıdır. İkinci tip'deki kâseler ise çok geniş taçlı ve boğaz etrafı derin olukludur. Üçüncü ve en sonuncusu biraz bükük ve doğrudan gövdeye geçen taçlıdır. Kâselerin gövdeleri kısadır, hemen yuvarlak tabana geçmektedir. Bazılarında kâse tabanı çok kalınlaşmaktadır. Boyutları; 6-6,5x14-17'dir. Tüm kilden hazırlanmış küp ve

kâseler çömlekçi çarkında yapılmıştır fırında pişirilmiş ve kırmızı renkle cilalanmıştır.

3-Ahşap Buluntular

Mezarlıkta on iki adet ağaçtan yapılmış eşya bulunmuştur. Bunlardan ancak sadece iki adet tabak-tepsi ve kepçe olduğu gibi alınabilmektedir.

Büyük ve küçük servis tabakları, dikdörtgen şeklindedir, dışa bükük yüksek kenarlara sahiptir, aka ağacından (huş) hazırlanmıştır.

Kepçe, dışa bükük taçlı ve şişik gövdesi tabana doğru yayvanlaşan tas'tan oluşmaktadır. Kepçe tası torna tezgâhına benzeyen bir alette tornalanmıştır. Taç'ın biraz aşağısında gövdede ufak delik bulunmaktadır. Bu deliğe on iki merdaneli ve yuvarlak tutamaklı sap takılmıştır. Bu sapa benzer üç parça ağaç tabak kalıntıları içerisinde bulunmuştur. Boyutu; sapın uzunluğu 25, 9,5 cm'dir.

Kurganın kalın kütüklerden oluşan gömü hücresi boyutlarıyla dış ölçüm 3,3x1,9 m iç ölçüm 2,9x1,5 m yüksekliği 1,3-1,5 m olarak bulunmuştur.

B-YAZILI BULUNTULAR

1-Anlam ve Önemi

Esik Kurganı Buluntuları içerisinde bulunan yazılı buluntular da diğerleri gibi tarihe "İskit Tarihine" ışık tutması ve Eski Çağ İç Asya Tarihinde Türklerin kullandıkları dil'in aydınlatılması açısından çok önemlidir.

Esik'te çıkan dört bine yakın altın eserin yanında, bu kurganın gerçek değerini tayin edecek bir başka bulgu da mezarda bulunmuş olan "gümüş" çanaktır. Bu çanak Türk Dili tarihinin bugün için bilinen devrelerinden en az bin yıl önceki devrelerini aydınlatması bakımından en ilgi çekici bulgu vasfını

muhafaza etmektedir¹⁵⁰. Esik'teki tek gümüş eşya bildiğimize göre bu çanaktır¹⁵¹.

Çeşitli müellifler tarafından içine buğday konulan bir çukur sahan, sapsız bir kaşık, gümüş kepçe, gümüş bir bardak, şekillerinde tarif edilen bu gümüş çanağın üzerinde Kök-Türk harflerinin iptidai(ilkel) şekilleri ile iki sıra halinde ve 26 harften müteşekkil bir ibare bulunmaktadır. Olcay Süleymanov bu ibarede aşağıdaki 26 harfi tespit etmiştir Süleymanov **metni “Khan uya üç otuzi(da) yok boltı utuğsi tozıl(t)tı”** şeklinde transkripsiyonlamış ve **“Han'ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu (Halkın?) adı sanı da yok oldu”** şeklinde tercüme etmiştir. Yine Süleymanov'a göre burada kullanılan kelimeler de yine Kök-Türkçede geçen kelimelerin eski şekilleridir¹⁵². Aynı metni ise bir başka bilim adamı olan Altay Amancalov da bunu, **“Aya, sana oçuk Bez çok, bugün icra azuk”** şeklinde okumuştur¹⁵³. Ancak Bilim âleminde en çok kabul edilen transkripsiyonu Olcay Süleymanov yapmıştır. Daha önce belirttiğimiz gibi bu yazıyı, “Khan uya üç otuzi yok boltı utıgsa tozıldı” şeklinde okumuş ve “Han'ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu (Halkın?) adı sanı da yok oldu” diye günümüz Türkçesine aktarmıştır¹⁵⁴. İskitlere atfedilen Esik kurganından çıkarılan bu yazının dilinin Türkçe olarak kabul edilmesi de İskitlerin dilinin Türkçe olduğunu göstermesi bakımından büyük önem taşımaktadır¹⁵⁵.

Gerek çivi yazılı metinler, gerek İskitlerin kullandığı bazı kelimeleri veren antik Grek kaynakları ve gerekse Esik kurganından çıkarılan yazı İskitlerin dili hakkında kısmen de olsa bir hükme varmamızı mümkün kılmaktadır. Bundan dolayı İskit dilinin Türkçe ile bağlantılı olduğunu söylememiz mümkündür.

İskitlerin hangi dili konuştukları bir mesele olarak karşımızdadır. Bu nedenle Esik Kurganında bulunan bu yazılı belge hem anlamı bakımından

¹⁵⁰ N.Diyarbakirli, **Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı**, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973, s.302.

¹⁵¹ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.302

¹⁵² N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s.303

¹⁵³ A. S. Amancalov, **“Ceti Sudın Köne Cazbaları”**, Kazak Edebiyatı, 25 Eylül 1970, s.3.

¹⁵⁴ O.Süleymanov, **“Ceti Sudın Köne Cazbaları”**, Kazak Edebiyatı, 25 Eylül 1970, s.4.

¹⁵⁵ İ.Durmuş, **Eski Türklerde Yazı**, Milli Folklor, Ankara, 1994, s.3/22.

hem de önemi bakımından çok değerlidir. Öyle ki bizim Eski Çağ Türk Atlı Göçebe Topluluklarının dilini araştırmamızda ve araştırmalarımızda izlenecek yol haritasında nelerin kullanılabileceği ve bu çağdan sonraki hem arkeolojik buluntularda stilize edilen hem de yazılı kaynaklarda değinilen hususların değerlendirilmesine ışık tutması çok önemlidir. Elde bulunan yazılı kaynaklar İskitlerin dili hakkında bazı ipuçları vermektedir. İskitlerin dili hakkında bilgileri çivi yazılı metinlerden ve antik grek kaynaklarından da öğrenmekteyiz.

İskitlerin dili hakkında en önemli bilgileri Sus'tan bulunmuş olan çivi yazılı metinlerden elde etmekteyiz. Fiillerin hemen hemen tamamı Türkçedir. Kelimelerin büyük çoğunluğu ise Türk lehçelerinde kullanılmış ve halen kullanılmaktadır. Dağınık olarak bulunmuş bu metinlerde anira, onamak; arat, oturmak; daldu, doldurmak; du, dutmak, tutmak; giti, götürmek, götürtmek; kappika, kapama; katzavana, kazımak; kutta, katmak; piri, barmak, varmak; rilu, yazmak; tartinta; tartınmak; taufa, dayamak; tiri, deymek vb. filler bulunmaktadır¹⁵⁶. Aynı metinlerde çok sayıda Türkçe kelime bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak Ata, Attata, Attati, Atta; ati, orta; ativa, ortasında; atzaka, uzak, uzun; balu, baru; garni, gemi; gik, gök; karata, kart; kiçi, kişi; çagri, oğul; vitavana, öte yana; taka, tuğ; ufarri, öbürü; yal, yol; vurun, yer, urun vb verilebilir¹⁵⁷.

Sus'ta bu metinlerin tahlili sonucunda Mordtmann, bu lisanî delillere dayalı olarak Sakaların Türk-Ugor dili köklü bir halk olduğunu, yani Ural Altay dilinin kolları olan Fin-Ugor ve Türk-Tatar dilinin henüz ayrılmadığı zamandan olduğunu kabul etmektedir. Darius'un yazıtında adı geçen Saka haumavarga ve Saka tigrakhaudanın da arî kavimlerinden olmadığını kabul etmesine rağmen, "Qui trans mare habitant", yani Deniz'in ötesine geçmiş olan Sakaları bu gruba dâhil etmemektedir¹⁵⁸. Oysa Kral Darius İskitler üzerine sefer yapmadan önce, İskit hükümdarları Sakesphare, Homarges ve Thamyris bir yerde toplanıp vaziyeti görüşmüşlerdir¹⁵⁹. Üzerinde durduğumuz ve hangi saka gruplarına mensup olduklarını belirlemeye çalıştığımız

¹⁵⁶ İ.Durmuş, **a.g.m.s.3/22**.

¹⁵⁷ İ.Durmuş, **a.g.m.s.3/22**.

¹⁵⁸ İ.Durmuş, **a.g.m.s.3/22**.

¹⁵⁹ J. Junge, **Saka Studien**, Leipzig, 1939, s. 65.

hükümdarlar rahatlıkla mevcut durumu görüşebilmişlerdir. Bu, ancak üçüncünün de aynı dili konuşmuş olmalarıyla açıklanabilir.

Herodotos İskitlerin dini inançları ve tanrıları ile ilgili bilgi verirken, İskitlerin Hestia'ya Tabiti, Zeus'a papaaios, Toprak'a Api, Apollon'a Qitosyros, Aphrodite'ye Artimpaşa, Poseidon'a Thamimasadas dediklerini bildirmektedir¹⁶⁰. Bunlardan en büyük Tanrı olan Papaaios'un Türkçe Baba, Dede, Ata, Babir, Bayat; Thamimasadas'ın denizin Atası; Artimpaşa'nın Erdem Paşa Tabiri'nin Tapıt; Oitosyros'un Gongos, güneş olduğu kabul edilmektedir. Api kelimesi de Türkçe bir kelimeyi hatırlatmaktadır. Hemen hemen bütün Türk lehçelerinde Ebi, Ebe kelimesi doğuran kadın manasındadır¹⁶¹. İskitlerin kullanmış olduğu coğrafi adlar da Türkçe ile irtibatlandırılmıştır. Örnek olarak, Temerinda, Denizin Anası; Karumpaluk, Balık Gölü; Graucausus, Akkar: Silyn, Körfez vb. verilebilir.

Pers kaynaklarında Deniz'in ötesindeki Sakalar olarak adlandırılan İskitlerin dilinden kalan gerek tanrı ve gerekse coğrafya adları Türkçe ile irtibatlı görünmektedir. İskit coğrafyasında şüphesiz başka dilleri konuşan topluluklar olmasına rağmen, İskitlerin dilinin Türkçe ile irtibatlı bir dil ya da Mordtmann'ın Saka tigrakhauda ve Saka haumavarga için kabul ettiği üzere Fin-Ugor ve Türk-Tatar dil kollarının birbirinden henüz ayrılmadığı bir dönemde oluşmuş bir dil olduğu düşüncesi Deniz'in ötesindeki Sakalar, yani Karadeniz İskitleri için de geçerlidir. Gerek çivi yazılı metinler, gerek İskitlerin kullandığı bazı kelimeleri veren antik grek kaynakları ve gerekse Esik Kurganından çıkartılan yazı İskitlerin dili hakkında kısmen de olsa bir hükme varmamızı mümkün kılmaktadır. Bundan dolayıda İskit dilinin Türkçe ile bağlantılı olduğunu söylememiz mümkün olmaktadır¹⁶².

Çok geniş bir coğrafyaya yayılan İskitler Ön Asya'ya da giderek orada belirli bir süre kalmışlardır. Gerek Herodotos'un bahsettiği ve gerekse Sus ve çevresinde bulunmuş olan çivi yazılı metinlere dayanarak Mordtmann'ın ileri sürdüğüne göre, onlar bugünkü İran ve hatta Anadolu içlerine kadar olan

¹⁶⁰ Herodotos IV, s.59.

¹⁶¹ S.M.Arsal, **Orta Asya**, Ankara, 1933, s. 10.

¹⁶² İ.Durmuş, **Eski Türklerde Yazı**, Milli Folklor, Ankara, 1994, s.3/22.

yerlerde nüfuzlarını hissettirmişlerdir. MÖ. 7. yüzyılın başlarında Asur İmparatorluğu sınırına kadar ulaşan İskitlerin MÖ. 4. yüzyılın başlarında hala Anadolu'nun doğu kesiminde bir güç olarak bulunmaları¹⁶³, onların çivi yazısı kültür sahasında ne kadar uzun bir süre kaldığını göstermek bakımından büyük önem taşır.

Bilim âleminde çivi yazısı olarak kabul edilen ve MÖ. 3100 yıllarında Sümerliler tarafından icat edilmiş olan yazı etkisini miladi yıllara kadar sürdürmüştür¹⁶⁴. Bu yazı Mezopotamya sınırlarını aşarak, Anadolu, İran ve Yunanistan'a kadar yayılmıştır. İskitler Ön Asya'ya doğru yöneldiklerinde bu yazı Asurlular, Persler ve Urartulular tarafından kullanılmaktaydı. Yani İskitler çivi yazısı kültür sahasına girmişler ve bu sahanın odak noktasından uzun sayılabilecek bir süre kalmışlardır¹⁶⁵.

İskitlerin çivi yazısı kültür sahası içerisinde epeyce bir süre kalmaları bu yazıya yabancı kalmadıklarını göstermektedir. Sus'ta bulunan yazıların, hakiki manada Türk olan İskitlere ait olduğu Mordtmann tarafından belirtilmektedir. Ayrıca, bu yazıların dilini Türk-Ugor diliyle bağlantılı görmekte ve bunu İskitçe olarak adlandırmaktadır¹⁶⁶. Bu metinler bize onların çivi yazısını öğrendiklerini ve bu kültür sahası içerisinde kullandıklarını göstermektedir¹⁶⁷.

Kazakistan'da Alma-Ata yakınında Esik Kurganında bulunan gümüş çanak üzerinde ki runik yazı da büyük önem taşımaktadır. Bu yazı hakkında değişik görüşler beyan edilmiştir. Bazı bilim adamları bu yazının ilgili küçük çanağın üzerine sonradan yazıldığını ileri sürmüştür¹⁶⁸. Bu görüşü savunanların karşısında Türkologlar, bu yazının Orhun-Yenisey tipinde olup, Orhun-Yenisey yazısının prototipi olduğu kabul edilmiştir. Dilinin eski Türkçe

¹⁶³ Ksenophon IV, 7, 18.

¹⁶⁴ E.Bilgiç, **Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz, Sümerlilerin Tarih, Kültür ve Medeniyetleri**, D.T.C.F. Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi Ayı basım, Ankara, 1982, s. 107.

¹⁶⁵ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.3/22

¹⁶⁶ A.D.Mordtmann, **a.g.m.**, s.77.

¹⁶⁷ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.3/22

¹⁶⁸ K.A.Akişev, **Kurgan Issık**, Moskova, 1978, s.59.

olduğunu, Altay dilleri grubuna dâhil bulunduğunu ve runik bir alfabe ile yazılmış olduğunu ileri sürmektedir¹⁶⁹.

Daha önce belirttiğimiz gibi Esik kurganından çıkarılan horizontal yazı yirmi altı harften oluşmakta ve Orhon-Yenisey yazılarını hatırlatmaktadır¹⁷⁰. Bu yazı önce de üzerinde durduğumuz üzere, Süleymanov tarafından “Han’ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu (Halkın?) adı sanı da yok oldu” şeklinde günümüz Türkçesine aktarılmıştır¹⁷¹. Yine ona göre burada kullanılan yirmi altı harf Göktürk metinlerinde kullanılan harflerin ilkel şekilleri olup, kullanılan kelimeler de yine Göktürkçede geçen kelimelerin eski şekilleridir¹⁷².

2-Göktürk Runik (Oyma) Yazısıyla Bağlantısı

Alfabetik yazının ortaya çıkış tarihiyle kökeninin kaynağı meselesi, henüz çözümlenmemiş, çok karmaşık gizlerle doludur. Böyle olmakla birlikte, alfabetik yazı kuşaktan kuşağa aktarıla gelen bir miras niteliğindedir. Harflere dayanan yazı, türünün bir kolunun da Türk runik yazısı olduğu belirlenmiştir. Runik harfli eski Türkçe yazıların yalnızca taşlara kazınmayıp, aynı zamanda çeşitli el yapısı eşyalara da işlendiği çoktan beri bilinen bir gerçektir. Türkçe konuşan toplulukların ilk alfabetik yazısı olan runik alfabenin kökeni meselesi, günümüze kadar çözümlenmemiş bir bilmece niteliğindedir. Bu yazının anahtarını bulan W.Thomsen, eski Türk alfabesinin Arami harf yazısının etkisiyle oluştuğu varsayımını ileri sürmüştür. İkinci gruptaki bilim adamları ise, sonuç olarak ortaya çıkan yazının hiçbir yabancı etki olmaksızın, tamamen bağımsız olarak, Türk damga işaretlerinden doğduğunu düşünmektedirler. Yazı, toplumların binlerce yıl karanlıkta kalan tarihlerinin aydınlatılmasında birinci derecede önemli rol oynamıştır. Yazı sayesinde toplumlar tarihin karanlıklarından çıkarak, bilgi toplumu haline gelebilmiştir. İnsanlar farklı kültür coğrafyalarında çeşitli zaman dilimlerinde yazı sistemlerini kullanmaya başlamışlardır. Bu sistemlerin ortaya çıkışı ve

¹⁶⁹ K.A.Akişev, **a.g.e.**, s.59.

¹⁷⁰ O.Süleymanov, **a.g.m.**, s. 1.

¹⁷¹ O.Süleymanov, **a.g.m.**, s. 2.

¹⁷² O.Süleymanov, **a.g.m.**, s. 3.

kullanılışı her kültür coğrafyasında farklılık göstermiştir. Yazı esas alındığında toplumların tarihi devirlere girişleri de kullanmış oldukları yazı sistemleri ile bağlantılıdır. Her toplumun tarihi devire girişi büyük ölçüde yazıyı kullanımıyla başlamıştır. Toplumların yazıyla tanışmaları ve onu kullanımları birtakım ihtiyaçların sonucu olarak belirmiştir. Onların hayat tarzı yazı ve yazı sistemlerinin geliştirilmesinde önemli bir etken olarak kendini göstermiştir. Yerleşik, göçebe ve atlı göçebe toplumların yazıyla tanışmaları ve onu kullanmaya başlamaları birbirinden farklı zamanlarda olmuştur¹⁷³.

Arkeolojik buluntulardan anlaşıldığı üzere yazı Sümerliler tarafından icat edilmiştir. Başlangıçta gündelik hayata ait kayıtları yapmak ve hesapları tutmak gibi, tamamıyla pratik maksatları karşılamak üzere icat edildiği anlaşılan dünya tarihinin bu ilk yazısı ve hiç değilse Cemdet Nasr çağının yarı pikto grafik şekilleri ile artık tarihi çağa girildiği kabul edilebilir. Yazının gelecek nesillere bilgiler ve haberler vermek maksadıyla ve bir tarih şuuru ile kullanılmaya başlaması insanlık hayatında ayrı bir merhaleye işaret eder. Sümerlilerin dünya tarihinde Erhanedan devrinden kalmaya başlayan kral veya şehir beyi kitabeleri ve bir kısım resmi vesikalar ile bu safhaya da ilk olarak ulaştıklarını ifade edebiliriz. MÖ. 3100'lerde Mezopotamya'da muhakkak yazının var olduğunu, en az MÖ. 2900'ler de ise tarihi bir değer kazanmaya başladığını ve arkeolojik devirlerden yazılı vesikaların gittikçe bollaşmaya başladığı tarihi çağa girildiğini vurgulayabiliriz¹⁷⁴. İşte Sümerliler tarafından icat edilen ve geliştirilen çivi yazısı etkisini miladi yıllara kadar sürdürmüştür. Bu yazı Mezopotamya sınırlarını aşarak, Anadolu, İran ve Yunanistan'a kadar yayılmıştır¹⁷⁵. Yazının yayılmasında büyük ölçüde toplumların ticari ilişkileri etkili olmuştur¹⁷⁶.

¹⁷³ İ.Durmuş, **Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi**, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı 1, Ankara, 1997, s. 87-88.

¹⁷⁴ E. Bilgiç, **Atatürk, Fakültemiz ve Kürsümüz Sumerliler'in Tarihi, Kültür ve Medeniyetleri**, DTCF, Atatürk'ün 100. Doğum Yılına Armağan Dergisi, Ankara, 1982, s. 89-90.

¹⁷⁵ İ. Durmuş, **Sarmatlar'da Sosyal ve Ekonomik Hayat**, Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1, Ankara, 1996, s. 173.

¹⁷⁶ İ.Durmuş, **Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi**, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, Ankara, 1997, s. 88.

Atlı-göçebe toplulukların yazıyla tanışmaları ve onu kullanmaları diğer topluluklardan farklılık göstermektedir. Yazının kullanılmaya başladığı zaman, yazı türü ve yazım için kullanılan malzemeler dikkate alındığında bu farklılık belirgin bir biçimde dikkati çekmektedir. Atlı-göçebeler runik yazı türünü kullanmışlardır. Bu yazı türü büyük ölçüde atlı-göçebe hayatın sürdürüldüğü bozkır coğrafyasında ortaya çıkmıştır. Bir hayat tarzı olarak ortaya çıkan göçebelik, atçılık ve ziraat arasında geçen yarı yerleşiklik olarak belirmemiştir. Göçebelik bazı durumlarda fazla özelliği olan ve uygun şartlarda toprağı işlemekten daha az işçiliğe ihtiyaç duyulan bir yaşayış biçimi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir¹⁷⁷. Şüphesiz böyle bir hayat tarzının, özellikle atlı-göçebeliğin ortaya çıkışı ve gelişiminde bozkırlar önemli bir yer tutmuştur. Bozkırların sürülerini otlatabilmelerine imkân veren otu bol otlaklar bu hayat tarzının gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur¹⁷⁸. Bozkır coğrafyasının hayvancılığa son derece elverişli bir arazi olması bu tür bir gelişmeyi zorunlu kılmıştır. Atlı-göçebeler hayvanlarına su ve otlak bulabilmek için sürekli yer değiştirme ihtiyacını duymuşlardır. Göçebelerin bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavrı onları ehlileştirilen ata, büyükbaş hayvanlara ve koyun sürülerine bağlayan münasebetler belirlemiştir. Göçebelerin bilinçli ciddi girişimi büyük ölçüde hayvan ehlileştirmeye, gayreti de her şeyden önce hayvanların sayısının artmasına ve korunmasına dayanmaktaydı. Tamamıyla hayvanlarını etleri için değil, sütleri için beslemekteydiler. Bozkır coğrafyasının güney tarafında oluşan kültürlerde sığır ve at her şeyden önce yük hayvanı, kasaplık ve kurbanlık hizmeti görmesine ve sağılması daha uzun zaman meçhul kalmasına karşın, göçebe ekonomisinde hayvanın hayatını koruyan bu istismar tarzı karakteristiktir¹⁷⁹.

Bu şekilde beslenen hayvanlar ancak atlı-göçebelerin gereksinimlerini karşılamaktan öteye gitmiyordu. Bazı atlı-göçebe liderleri ticarete aktif rol üstlenerek zenginleşmişlerdi. Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda

¹⁷⁷ İ. Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara, 1993, s. 82.

¹⁷⁸ E. H. Minns, **The Scythians and Northern Nomads**, Cambridge Ancient History. IX, 1970, s.170.

¹⁷⁹ J. Deer, **İstep Kültürü**, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, XII/1-2, s. 159-160.

gerçekleştirilen ticaretten başka, Çin'den Türkistan'a uzanan ticaret yolu, bozkır liderlerinin ticari faaliyetlerinin bel kemiğiydi. Atlı-göçebeler Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara geldikten sonra uluslar arası ticaret yolu ile Karadeniz bölgesindeki deniz ticaretini birbirine bağlayabildiler¹⁸⁰. Onlar bozkırların doğu tarafında Çin'le uzun zaman diliminde siyasi münasebetleri yanında, ticari münasebetlerini de sürdürdüler¹⁸¹.

Aral gölü Hazar denizine kadar olan coğrafya onların kontrolü altındaydı. Çin ipekli mamulleri ve bazı Hint malları İran-Azerbaycan üzerinden Karadeniz'in kuzeyine getirilmekteydi¹⁸². Bu şekilde ticaret yollarını kontrolleri altında tutan atlı-göçebeler kendi ihtiyaçlarının yanında diğer topluluklara ticaret mallarının ulaşmasını da sağlamış oluyorlardı¹⁸³.

Bu şekilde oluşan yaygın ticaret kullanımındaki runik oyma/damga yazınında yaygınlaşmasına neden olmaktaydı.

Atlı-göçebeler değişik zaman dilimlerinde bozkır coğrafyasında doğu-batı yönünde göç ederek, daha geniş sahalara yayılmışlardır. Bu şekilde bir hareketlilik onların bozkır kuşağı üzerinde hâkimiyetlerinin sağlamlaşmasına ve çeşitli kavimlerle sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik yönden ilişkilerinin artmasına neden olmuştur. Böylece, atlı-göçebeler bozkır coğrafyasında doğu-batı yönünde gerçekleştirilen ticarete de önemli görev üstlenmişler ve hatta ticari faaliyetlerde önemli rol oynamışlardır¹⁸⁴.

Asya içlerinde batıya doğru binlerce yıl dalgalar halinde devam eden göçler başlıca iki yoldan olmuştur. Bunlardan biri kuzey yoludur. Bu yol Ural dağları ile Hazar denizi arasından ve Karadeniz'in kuzeyinden geçmektedir. İkincisi ise, güney yoludur. Güney yolundan Kafkasları geçmek suretiyle kuzey yoluna ulaşan kabileler de olmuştur¹⁸⁵. Kuzey yolu Don nehri ağzından başlayarak, İtil ve Ural nehirlerinin aşağı mecrasından Orta Asya'da geçişe

¹⁸⁰ G.Vernadsky, **A History of Russia, Ancient Russia**, I, New Haven, 1943. s. 85.

¹⁸¹ Ö.İzgi, **XL. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin'le Yaptığı ticari Münasebetler**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı 9, 1978. s. 87.

¹⁸² M.İ Rostovtzeff, **The Sarmatae and the Parthians**, Cambridge Ancient History, III. 1969, s.98.

¹⁸³ İ.Durmuş, **Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi**, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, Ankara, 1997, s.90.

¹⁸⁴ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.90.

¹⁸⁵ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.90.

imkân vermektedir. Orada İnci'nin kaynağına ve son olarak Talas üzerinden ya Çin ve/yahut Altay geçişleri üzerinden Orhun ve Selenge ırmakları bölgesine ulaşmaktaydı¹⁸⁶.

Kuzey yolu atlı-göçebelerin doğu-batı yönünde gerçekleştirdikleri göçlerde de önemli bir yer tutmuştur. Kavimlerin göçlerinde iklim ve bitki ötesindeki değişiklikler, toplumların nüfus potansiyellerinin artması vb. sebepler etkili olmuştur. Böyle bir durum MÖ. 8. yüzyılın başlarında yaşanmıştır. Hiungnular Choular'la mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Bu mücadelede Hiungnular Çin sınırının batısına kadar çekilmişler ve orada bulunan komşularını yerlerinden oynatmışlardır. Böylelikle, diğer toplulukların da batı taraflarında bulunan topluluklara saldırımları çok geçmeden bozkırlarda müthiş bir göç hareketinin başlamasına zemin hazırlamıştır. Her topluluk yeni otlaklar elde edebilme gayesiyle batıdaki komşularına saldırmak zorunda kalmıştır¹⁸⁷. Bu durum bozkırların batı ucunda da etkisini göstermiştir. Batıya doğru kavimlerin dalgalanmaları sonucunda İskitler, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara ulaşmışlardır¹⁸⁸. Pers kaynaklarında Saka tiay para daray (Denizin ötesine geçmiş Sakalar) olarak geçen¹⁸⁹ İskitler, Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırları kontrolleri altına almışlardır.

Diğer Saka toplulukları ise, bozkırların doğusunda varlıklarını sürdürmüşlerdir. Böyle bir durum atlı-göçebelerin bozkır coğrafyasının doğu ve batı tarafında hâkimiyetlerini sürdürmelerine, doğu-batı ticaretini kontrolleri altında tutmalarına neden olmuştur. Atlı-göçebelerin doğu-batı yönünde kullandıkları göç yolları, ticaretin geliştirilmesiyle birlikte ticaret yolu olarak kullanılmıştır¹⁹⁰.

Yukarıda belirtmeye çalıştığımız gelişmeler sonucunda ticari münasebetlerin artışı yazının kullanımına temel oluşturmuştur. Kuzey hattı üzerinde ipek yolu runik yazıların ortaya çıkışı ve gelişmesiyle önem

¹⁸⁶ H. W. Haussig, **Der historische Hintergrund der Runenfunde in Osteuropa und Zentralasien, Runen**, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa, Otto Harrassowitz Wiesbaden, 1985, s. 83.

¹⁸⁷ T. T. Rice, **The Scythians**, London, 1968, s. 43.

¹⁸⁸ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s.91.

¹⁸⁹ A. Herrmann, **Die Saken und der Skythenzug des Dareios**, Beihefts zur Archiv für Orientforschung, I. 1993, s.158.

¹⁹⁰ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s.91.

kazanmıştır. Orta Asya'ya kadar Grekçe ticaret yolu dili olarak kullanılmış, ancak yazı dili olarak kendisine yer bulamamıştır. Buluntulardan anlaşıldığı üzere, İskitler asla Grek yazı çizimleri kullanmamışlardır. Mezopotamya kültürleri, özellikle Arami yazısı ipek yolu kuzey hattı üzerinde her şeyden önce hiçbir etki yapmamıştır¹⁹¹.

Atlı-göçebeler kendi yazı sistemlerini geliştirerek kullanmışlardır. Onların yazıyı kullanımlarında hayat tarzlarıyla ilgili unsurlar ve ticari faaliyetleri etkili olmuştur. Günlük hayatla ilgili tasvirler de yazıya geçişte önemli faktörler olarak dikkati çekmiştir. Atlı-göçebelerin hayvanlarını başkalarınınkinden ayırt edebilmek için kullandıkları damgalar da yazıya geçişte bir basamak oluşturmuştur. Özellikle, bozkır coğrafyasının doğu kesiminde yapılan yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar sonucunda çok sayıda runik yazılı belge ortaya çıkarılmıştır. Buluntuların büyük çoğunluğunu taş üzerine yazılmış olan belgeler oluşturmaktadır¹⁹².

Bozkır Kültür Çevresinde yapılan yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkarılan runik yazıların yanı sıra Atlı-göçebelere ait çok sayıda buluntu olduğu gibi yazılı belgelerin büyük çoğunluğu da henüz bulunamamıştır. İlk yazılı belgeler 18. yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkartılmaya başlamıştır. Buluntular arasında ilk belirlenenler ise, Yenisey Yazıtları olmuştur. Yenisey nehri kıyısında büyük, küçük taşlar üzerinde bir takım işaretlere rastlanılmıştır. Dağınık bir halde bulunan bu taşlar üzerinde yazıya benzer birtakım işaretler dikkati çekmiştir. Hatta taşların üzerine kaba saba oyulmuş olan çizgilerin harf mi, yoksa işaret ve/ya damga mı olduğu da belirlenememiştir¹⁹³.

Araştırmalar belirli fasılalarla devam etmiştir. Geçen yüz yılın sonlarına doğru Orhun Yazıtlarının bulunmasıyla birlikte yazılı belgelerin sayısı zaman geçtikçe daha da artmıştır. Bilim âleminin tanıdığı Orhun Yazıtları, Orhun ırmağı mecrası ve Koşa Çaydam havalisinde ortaya çıkarılmıştır¹⁹⁴. Yazılı belgeler büyük ölçüde geniş sahaya yayılmıştır. Araştırmaların artmasıyla

¹⁹¹ H.W. Haussig, **a.g.m.**, s. 82

¹⁹² İ. Durmuş, **a.g.m.**, s.92.

¹⁹³ L. Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**, Ankara, 1986, s.195.

¹⁹⁴ H. N. Orkun, **Eski Türk Yazıtları**, Ankara, 1987. s. 19.

birlikte Orhun, Yenisey dışında Talas, Ongin ve Tola nehirleri çevresinde de runik yazılı belgeler ortaya çıkarılmıştır¹⁹⁵.

Yüzey araştırmaları sonucunda sayıları artan belgelerin kopyaları yapılmış ve yayınlanmıştır. Bilim adamları bu belgelerin yazılarının çözülmesi meselesiyle uğraşmaya başlamıştır. Araştırmacılar arasında Danimarkalı bilim adamı Thomsen başarı sağlayabilmiştir. Fotoğrafları çekilmiş ve kopyaları yapılmış olan kitabelerin bilingual (iki dilli) olmaları da meselenin halini kolaylaştırmıştır¹⁹⁶. Sonunda Thomsen 1893 yılında keşfettiği sistemin sağladığı kolaylıkla yazıları okuyabilmiş ve onların Türk dilli olduğunu belirleyebilmiştir¹⁹⁷.

Thomsen bu önemli araştırmasının sonucunu yayınladıktan sonra, bütün bilim âleminin dikkati kitabeler üzerine çevrilmiştir. Bilim adamları kitabeleri araştırmaya başlamış ve bu husustaki literatür zenginleşmeye başlamıştır¹⁹⁸.

Runik yazıların çözülmesi ve dilinin Türkçe olduğunun belirlenebilmesinden sonra, bilim adamlarını uğraştıran meseleler bitmemiştir. Runik yazının kökeninin belirlenmesi en önemli mesele olarak ortaya çıkmıştır. Hatta bazı araştırmacılar yazı çözülmeden ve dili belirlenmeden önce de yazının kökeni hakkında görüşler beyan etmişlerdir. Thomsen tarafından yazının çözümlenmesi ve dilinin belirlenmesinden sonra yazılı belgeler üzerine çalışmalarını yoğunlaştıran bilim adamları sonra yazılı belgeler üzerine çalışmalarını yoğunlaştırarak bilim adamları çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşler farklılık göstermektedir. Bir ölçüde kitabelerin çözümü ve dilinin belirlenmesinde gösterilen başarı kökeninin tespitinde gösterilememiştir. Bu sebeple farklı görüşler ortaya atılmış ve runik yazının kökeni meselesi çözüme kavuşturulamamıştır¹⁹⁹.

Orhun-Yenisey yazıtlarının kökeni üzerine görüşleri ise aşağıda ki gibi sırlamak mümkündür;

¹⁹⁵ L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara, 1993, s. 147.

¹⁹⁶ H. N. Orkun, **Türk Tarihi**, I, Ankara, 1946, s. 147.

¹⁹⁷ O. Süleymanov, **Az-Ya**, Baki, 1993, s. 170

¹⁹⁸ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s.93.

¹⁹⁹ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s.93.

1-Orhun harfleri köken itibariyle “Run” harflerinden doğmuştur. Atlı-göçebelerin batıya doğru gerçekleştirdikleri istila hareketleri sonucunda, İskandinavyalılardan alınarak kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, bu görüş fazla taraftar bulamamıştır²⁰⁰.

2-Orhun-Yenisey harflerinin kökeni Anadolu’da varlığını sürdürmüş olan bazı kavimlerin yazılarıyla bağlantılı olabilir. Özellikle, Geç Hititler, Frigler ve Likyalılar’ın yazılarına Yenisey-Orhun yazıları benzerlik göstermektedir. Bu itibarla adı geçen kavimlerin yazı sistemi Yenisey-Orhun yazılarına temel oluşturmuştur²⁰¹.

3-Yenisey-Orhun yazılarının ya da doğrudan doğruya ‘Arami’ yahut da ‘Pehlevi’ harflerinden türediği ileri sürülmüştür. Bu görüş büyük ölçüde taraftar bulabilmiştir. Runik yazının kökenini Arami yazısıyla bağlantılı gören Thomsen. Orhun yazılarının kökeninin Sogd bağlantılı olduğu fikrini ileri sürmeye başlamıştır. O, Arami adıyla belirttiği harflerin hangileri olduğunu dahi belirleyememiş ve devamlı fikrini Arami, Sogd, Pehlevi gibi harf sistemleri içerisinde işletmeye çalışmıştır²⁰².

4-Bu görüş, birinci ve üçüncü teorileri birleştirici bir köprü mahiyetindedir. Bu görüşe göre, Orhun yazısının kökeni Arami asıllı olmakla birlikte, Avrupa Hunlarına ithal edilen runik yazının da etkisi dikkati çekmektedir. Bu sebeple Radloff’un ileri sürmüştüğü bu görüş orijinallik taşımamaktadır²⁰³.

5-Orhun harflerinin kökeni Türk damgalarına dayandırılmıştır²⁰⁴. Bu görüş oldukça çok taraftar bulmasına rağmen, şimdiye kadar bilimsel bir şekilde açıklanamamıştır. Türk topluluklarına ait çok sayıda damga şekillerinin belirlenmemesi doğal olarak Orhun yazılarıyla karşılaştırma yapmaya imkân vermemiştir. Zaman zaman damgalar üzerine yapılan

²⁰⁰ A. Caferoğlu, **Yenisey-Orhon Harflerinin Menşei**, Ülkü, VII/42,1936, s. 436.

²⁰¹ A. Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi**, İstanbul, 1984, s. 120

²⁰² A. Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 120.

²⁰³ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s.94.

²⁰⁴ A.Amanjolov, **The Words of Ancestors**, Erdem, 5.15.1989, s.793.

araştırmalar Orhun harfleriyle karşılaştırılmış, sonuçta hiçbir şey söylenmemiştir²⁰⁵.

6-Bu görüşe göre, Orhun harfleri Arami köke dayanmaktadır. Daha sonra Türkler tarafından millileştirilerek, Türk damgaları şekline konulmuştur. Adı geçen görüşte de bir orijinallik dikkati çekmemektedir. Üçüncü ve beşinci görüşlerin bir araya getirilmiş olduğu dikkati çekmektedir²⁰⁶.

7-Bu görüşe göre ise, Orhun yazıları Türk damgalarından çıkmıştır. Bu harfler üzerinde sathi Arami, Sogd ve Pehlevi harflerinin etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, yine Orhun yazıtları dikkate alındığında, satırların sağdan sola ve işaretlerin aşağıdan yukarıya doğru yazılış tarzında da Çin etkisinin belirgin olduğu ortaya atılmıştır²⁰⁷.

Yukarıda belirtilen görüşlere baktığımızda temelde, Yenisey-Orhun harflerinin kökeni üzerine görüş birliği sağlanamamıştır. Bu yazının kökeninin İskandinav runları, Anadolu'da yaşamış eski kavimlerin yazıları, Arami yazısı ve Türk damgalarına dayandığı belirtilmiştir. Bazı görüşler ise, yukarıda belirtilenlerin tekrarı ve karışımı olarak ortaya çıkmıştır. En çok taraftarı Orhun yazılarının Arami yazısından çıktığı ve Türk damgalarına dayandığı görüşleri bulmuştur. Bu yazıların kökeni meselesi çözülememiştir²⁰⁸.

Yukarıda üzerinde durmaya çalıştığımız görüşler ortaya atıldıktan sonra da belgeler ortaya çıkarılmıştır. Bu sebeple runik yazıların Orhun-Yenisey yazılarından ibaret olmadığı, bu yazı türünün yalnız taşta yazılmadığı anlaşılabilmektedir. Özellikle milattan önceki dönemlere ait runik yazılı buluntuların ortaya çıkartılmış olması, adı geçen yazı türünün bozkırlarda uzun zaman diliminde kullanılmış olduğunu göstermiştir. Şüphesiz sonra ortaya çıkarılan buluntular büyük ölçüde birçok kültürel malzemede olduğu gibi, arkeolojik kazılar sonucunda bulunmuştur. Kazıların yapılmaya

²⁰⁵ A.Caferoğlu, **a.g.m.**, s. 437.

²⁰⁶ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.94.

²⁰⁷ A.Caferoğlu, **a.g.e.**, s.121.

²⁰⁸ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.95.

başlamasıyla birlikte az sayıda da olsa büyük ölçüde milattan önceki dönemlere ait yazılı belgeler diğer buluntularla birlikte ortaya çıkarılmıştır²⁰⁹.

Atlı-göçebelerin kullanmış olduğu runik örnekleri son yapılan araştırmalarla bulanabilmiştir. Kazakistan'ın Cambul bölgesindeki Kurday dağlarında bir kaya üzerine çizilmiş olan hayvan figürünün üzerinde runik yazı tespit edilmiştir. Bu yazı MÖ. 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir²¹⁰.

Pavlandor bölgesinde Bobrovoye köyü yakınlarında yapılan arkeolojik kazılar sonucunda bir kurganda Saka dönemine, MÖ. 5–4. yüzyıllara tarihlendirilen runik yazı ele geçirilmiştir. Bir atın gem kayışı üzerine tutturulmuş kemik nazarlık bir karaca şeklinde oyulmuş ve bunda sağdan sola “Beyaz Maral” yazısı okunabilmiştir. Nazarlık üzerindeki runik yazının Türkçe konuşan Sakaların yazı sistemi olduğu belirlenebilmiştir. Bu yazı, runik yazının Güney Sibirya ve Kazakistan'daki göçebe kavimler arasında, ancak çok çıktığı yolundaki önce ortaya atılan görüşün belirgin bir biçimde yanlışlığını ortay koymuştur²¹¹.

Kazakistan'da Alma-Ata yakınında Esik kurganında MÖ. 5–4. yüzyıllara tarihlendirilen ve dolayısıyla İskit dönemine ait olan gümüş bir kap üzerinde runik yazı ortaya çıkarılmıştır²¹². Bilim adamları bu en eski örnek olarak kabul edilen runik yazı üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Orhun-Yenisey yazıtları üzerine farklı görüşlerin ortaya çıktığı gibi, burada da görüş farklılıkları belirmiştir. Bilim adamlarından bir kısmı Esik kurganından çıkartılmış olan bu yazının Orhun-Yenisey tipinde olduğunu, dilinin ise eski Türkçe ve dolayısıyla Altay dilleri grubuna girdiğini belirtmişlerdir. Bazı bilim adamları ise işaretlerin bir kısmının Arami alfabesinde bulunanları andırdığını ve bu yazının Arami kökünden olan bilinmeyen bir alfabeye dayandığını ileri sürmüşlerdir²¹³.

²⁰⁹ İ.Durmuş, **Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi**, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, Ankara, 1997, s.95.

²¹⁰ N.Diyarbakırlı, **Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı**, Cumhuriyetin 50. yılına Armağan, İstanbul, 1973, s.302.

²¹¹ A.Amanjolov, **a.g.m.**, s. 793-794.

²¹² M.Düysenov, **Altın Kiyimdi Adam**, Kazak Edebiyatı, 11 Eylül 1970, s. 2.

²¹³ K.A.Akişev, **Kurgan Issık**, Moskova, 1978, s.59–60.

Dil bilimciler kurgandan çıkarılan gümüş kap üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Kap üzerinde 26 harften oluşan alfabe tespit edilmiştir²¹⁴. Ancak, araştırmacılar yazılı belgeyi farklı biçimlerde okumuşlardır. Bunlardan birinde Amanjolov yazıyı Türkçe olarak okumuştur. Bu yazının harflerinin bir kısmının eski Türk runları olduğunu, diğer bir kısmının ise, Akdeniz çevresi erken yazılı alfabelerinin işaretleriyle benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştür²¹⁵. Süleymanov da Esik'ten çıkartılmış olan yazıyı okuyarak, Türkçe ile bağlantı kurmuştur. Burada ortaya çıkan harflerin Orhun'dakilerin ilkel şekilleri olduğunu belirtmiştir²¹⁶. Esik yazısının karakteri, kullanılan harfler ve şekilleri, Orhun-Yenisey yazılarının karakterleri, harfleri ve şekilleriyle karşılaştırılmıştır. Bunun sonucunda Esik yazısının Orhun-Yenisey yazılarının prototipi olduğu anlaşılmıştır²¹⁷.

Runik yazının mevcut örneklerinin milattan önceki yıllara ve hatta Esik kurganından bulunan örneklerle aşağı yukarı MÖ. 5. yüzyıla kadar gitmesi, epeyce eski olduğunu ve Göktürk dönemine kadar bir tekâmül devresi geçirdiğini göstermektedir. Bu yazının Sakalardan başlayarak, çeşitli Hun boylarında da kullanılmak suretiyle Göktürlere kadar ulaştığı anlaşılmaktadır²¹⁸.

Bu en eski örnek Kazakistan arazisinde yerleşmiş iskit kavimlerinin dilinin eski Türk dili olduğunu somut olarak kanıtlanmıştır. Ayrıca, Kazakistan topraklarında hayat süren atlı göçebelerin alfabetik yazıyı bildikleri ve yaygın bir biçimde kullandıkları gerçeği de bu vesileyle ortaya çıkmıştır²¹⁹.

Runik yazı geniş bozkır coğrafyasında uzun zaman diliminde kullanılmıştır. Bu yazının en eski örneklerine MÖ. 5–4. yüzyıllarda rastlanmış ve Orhun-Yenisey yazıtlarıyla bağlantılarının olduğu, hiç değilse bazı harflerin aynılıkları, benzerlikleri ve birbirine yakınlıkları belirlenebilmiştir²²⁰.

²¹⁴ O.Süleymanov, **Ceti Sudın Köne Cazbaları**, Kazak Edebiyatı, 25 Eylül 1970, s. 1.

²¹⁵ A.Amanjolov, **Runopodopnaya nadpis'is Sakskogo Zakharoneniya bliz Alma-Atı**, Bestnik An Kaz. SSR, 12,1971, s. 64–66

²¹⁶ O. Süleymanov, **a.g.m.**, s. 1-3.

²¹⁷ İ.Durmuş, **Eski Türklerde Yazı**, Milli Folklor, Ankara,1994, s.38

²¹⁸ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.38.

²¹⁹ A.Amanjanov, The Word of Ancastors, **a.g.m.**,s.795.

²²⁰ İ.Durmuş, **Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi**, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1,Ankara,1997,s.97.

Atlı-göçebe devletlerinin ortaya çıkmasıyla yönetimlerinde büyük ölçüde yazıya ihtiyaç duyulmuştur²²¹.

Devletin siyasi kademelenmesinde önemli rol oynayan boylar için de yazı önem taşımıştır. Müstakil olan veya daha yüksek siyasi birliğe katılmış bulunan boylar, yaylaklarda hayvanlarını, göçlerde kendi eşyalarını ayırt edebilmek için özel damgalarını kullanmışlardır²²². Boyların kullanmış olduğu damgalar belirli işaretlerden oluşmuş ve birtakım ihtiyaçlar onların kullanılmasını zorunlu kılmıştır. Boyların kullandığı damgaların önemli bir kısmı bilinmemektedir. Ancak, oğuz boylarının kullanmış oldukları damgalar günümüze kadar ulaşmıştır. Bu damgalar runik yazıyla karşılaştırma yapmaya imkân vermeleri bakımından önem taşımaktadırlar²²³.

Atlı-göçebelerin ihtiyaçları yukarıda belirttiğimiz üzere, yazı sistemlerini geliştirip kullanmalarını zorunlu kılmıştır. Runik yazı bozkır coğrafyasında doğup gelişmiştir. Bu yazının milli karakter taşıdığı anlaşılmıştır. Buna örnek olarak “ok” okunan harf in “ok”a, “y” okunan harfin “yay”a, “s” okunan harfin süngüye, “t” okunan harfin “dağ (tağ)”a, “b” okunan harfin de “ev (eb)”e, “çadıra” benzediği anlaşılmıştır²²⁴.

Bazı bilim adamlarının ileri sürdüğünün tam tersine, ipek yolunun kuzey hattı üzerinde Orta Asya’da MÖ. 5. yüzyılda ilk örneğine rastladığımız ve MÖ. 3. yüzyılda yayılan runik yazının Arami yazısıyla yakınlığı için hiçbir göze çarpan benzerlik bulunamamıştır²²⁵.

Şayet, Arami, Pehlevi ve aslı bilinmeyen bir yazının runik yazı üzerinde etkisi olduğunu söylemek mümkün olursa, Sakaların batıya göçleri çerçevesinde onlardan kalan belgelerin dikkate alınması gerekebilir. Sus ve çevresinde İskitlere ait ve iskit diliyle yazılmış çivi yazılı belgeler bulunmuştur²²⁶. Runik yazıya belki bu çivi yazılarının etkisi düşünülebilir²²⁷.

²²¹ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1989, s. 321.

²²² İ.Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 219.

²²³ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.97.

²²⁴ M.Ergin, **Göktürk Abideleri**, İstanbul, 1991, s. 141.

²²⁵ H.W.Haussig, **a.g.m.**, s. 85.

²²⁶ A.D.Mordtmann, “Über die Keillinschriften zweiter Gattung”, **Zeitschrift der Deutschen Morgenlandischen Gesellschaft**, XXIV,1870, s. 77.

²²⁷ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.97.

Atlı-göçebelerin dini inançlarının da yazı sistemlerinin ortaya çıkmasında etkili olduğu kabul görmüştür. Özellikle, bazı harflerin dini sembol olduğu anlaşılmıştır. Hatta Şaman davul, elbise ve umumiyetle ayın aletlerinde runik harf şekillerine rastlanmıştır²²⁸.

Atlı-göçebelerin yazı sistemlerinin ortaya çıkmasında tasvir sanatları da önemli bir yer tutmuştur. Atlı-göçebeler fikir ve düşünce mahsullerini diğerlerine bildirmek gayesiyle kendi ilk tasviri sanatlarının çeşitli işaret veya resimlerini müracaat etmişlerdir. Umumiyetle ilkyazı şeklinin başlangıcını bu eski devir sanat, resim ve işaretleri oluşturduğundan herhangi bir yazı sisteminin kökeni aranılırken, öncelikle aynı topluma ait tasviri sanatın araştırılması gerekir²²⁹. Sanat eserlerine baktığımızda toplumun hayat tarzıyla ilgili tasvirler dikkati çeker. Atlı göçebelerin sanat eserlerindeki konular avcılık ve hayvan mücadele sahnelerinden oluşmaktadır. Gerçekten sanat eserleri üzerindeki tasvirler yazıya geçişte önemli yer tutmuştur²³⁰.

Moğolistan ve Sibirya'dan buluntular atlı-göçebelerin fikir ve düşüncelerini göstermek bakımından önem taşımakta ve yazı sistemlerine geçişte bir basamak oluşturmaktadır. Atlı-göçebelerin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik durumları runik yazıya geçişte ve bu sistemin kullanılmasında önemli yer tutmuş ve geniş coğrafyada, uzun zaman diliminde bu yazıyla ilgili örneklerle rastlanılmıştır. Böyle bir durum adı geçen yazı türünün milli vasıf taşıdığını göstermektedir²³¹.

Atlı- göçebelerin kullandıkları runlar, çentme-oyma vasıf taşımaktadır. Bu tür harfleri İranlılar, Çinliler ve Hintliler kullanmamışlardır. Arami alfabesi ve ondan oluşan yazılar runik değildir. Karakter yönünden runik yazıya yakın düşen tek alfabe Batıdaki Germen runlarıdır. Ancak, bu iki yazı türü arasında hem tarihi açıdan, hem de dil yönünden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır²³².

²²⁸ A.Caferoğlu, **a.g.m.**, s. 440.

²²⁹ A.Caferoğlu, **a.g.e.**, s. 122.

²³⁰ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.98.

²³¹ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.98.

²³² İ.Kafesoğlu, **a.g.e.**, s. 323.

Atlı-göçebelerin sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik durumları, dış ülkelerle münasebetleri runik yazıyı icat edip geliştirmelerine temel oluşturmuştur. Bu yazının kendi muhitinde geliştirildiği ve kullanıldığı ortaya çıkarılan buluntularla kuvvetle muhtemel görünmektedir. Yazılı belgelerin büyük çoğunluğu ahşap malzeme kullanıldığından dolayı günümüze kadar ulaşamamıştır. Bozkır coğrafyasında varlıklarını sürdürmüş olan atlı-göçebelerin tarihi ve kültürel gelişimlerini aydınlayabilecek yeterli buluntu ortaya çıkarılmamıştır. Yeni yapılacak arkeolojik kazılar ve ortaya çıkarılacak materyal arasındaki yazılı belgeler daha sağlıklı değerlendirmeler yapmamızı mümkün kılacaktır²³³.

C-HAYVAN ÜSLUBU VE DİĞER TASVİRLER

1-Hayvan Üslubu ve Hayvan Tasvirleri

Bizim “Bozkır Kültürü” diye ifade ettiğimiz kültür tipi, daha ziyade İ. Zichy tarafından temsil edilen bir görüşe göre “atlı göçebelik”ten ibaret olup, merkezinde at yetiştiriciliği ve çobanlık yer almakta ve bu gibi faaliyetler için, Karadeniz kuzey düzlüğü-kuzey Türkistan arasındaki İskit sahası en elverişli bölge bulunmaktadır. Bir “göçebe san’at türü olan Hayvan Üslubu da burada doğup gelişmiş, “evresiya”ya yayılmıştır. Yine bu iddiaya göre, atlı göçebe kültürü, MÖ. 5–4. asırda teşekküle başlamıştır. Bu nazariye taraftarlarına karşı itirazlar oldu ve “Avrasya” Bozkırlarında daha MÖ. I. Bin başlarında “atlı” kavimlerin yaşadığı hatırlatıldı ve ayrıca İskit’lerdeki bu kültür belirtilerinin Türk unsurunun nüfuzu neticesi olabileceği, üzerine dikkat çekildi. Bundan başka, “İskit kültürü” ile aynı durumdaki Altay arkeolojik buluntuları arasındaki benzerlikte-Herodotos’un belirttiği üzere, “Güney Rusya İskitleri” doğudan geldiklerine göre- temelin Orta Asya’da aranması gerektiği belirtildi. Gerçekte, İskit adı ile anılan topluluğun esas kütlesini İranlı kavimler meydana getirmekle beraber –ki bu bir etkileşim iddiasıdır-, onlar

²³³ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.99.

üzerindeki Türk tesirini belirleyen başka deliller de vardır: Türklerden bir kısmının MÖ. 7–6. yüzyıllardan itibaren “İskit” bölgesine nüfuzu, Alp Er Tunga’nın eski Kang-kü hükümdarı olarak görünmesi, Andronova kültürünün Don nehri havasına kadar yayılması (MÖ. 2. Bin sonları) ve o bölge halkının soyca Türlerle akrabalığı (bk. bk. Türklerin yayılmaları) gibi. Bunlardan dolayı MÖ. 5–4. yüzyıllarda Bozkır kültürünün “İskit”lerce benimsenmiş olması hayret edilmemelidir. Eski Çağ Batı kaynaklarında bu kültürün ilk temsilcisi olarak “İskit”lerin görünmesi bizi yanıltmamalıdır. Eski Yunanlı o kültürün yalnız batı ucundaki belirtisini görecektir, coğrafi genişliğini tayin edemeyecek ve elbette ondan bin yıl geriye giden tarihi derinliği anlayamayacaktır²³⁴.

Bozkır kültür çevresinde Göçebe Kavimlerin “yüksek sanatı”nı günümüz batılı arkeolog ve kısmen tarihçileri henüz layık olduğu şekilde değerlendirememiş ve bugüne kadar da batı merkezli yazılan siyasi kronolojide hak ettiği yeri bulamamıştır. Bu nedenledir ki birçok dünya tarihi kitabında atlı göçebe kavimler belli belirsiz birkaç satırlık tanımlamalar ve açıklamalarla geçirilmeye çalışılmıştır.

Oysaki İskitlere “Bozkırın Kuyumcuları” denilmektedir. “Bozkır Hayvan Üslubu”nun en güzel ve en zengin örneklerini yaratan insanlardır. Grek kolonilerindeki sanatkârlara da, kendi zevklerine göre eserler yaptırmışlardır. Kurganlarda bulunmuş olan bu muhteşem eserler ki çoğu altındandır. Bozkır insanının duygularını en yalın, ancak en çarpıcı şekilde dile getirirler Art Treasures of Ancient Kuban; Les Dossier d’Archeologie: Les Scythes gibi muhteşem sergi katalogları bu sanatın en güzel tanıtıldığı yayınlardır²³⁵.

“Kutsal” ve “Öncü” hayvan olan geyiğin o kadar çok çeşitli tasviri vardır ki, kendilerine özgü bu sanat anlatımlarını bendeniz “Bozkırların Dili/Bozkırların Yazısı” olarak algılamaktayım. Çalışmalarımıza göre, “yazıdan önceki” ve de “(ilk runik alfabe gibi.) yazıdan sonraki geleneksel, anonim anlatımlarıdır. Türk Dünyası’ndaki, çok zengin kilim, çorap, çevre, heybe, vs. gibi el

²³⁴ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1989, s. 216–217.

²³⁵ T.Tarhan, **Ön Asya Dünyasında İlk Türkler-Kimmerler ve İskitler**, Tükler C.I.Ankara,2002,s.600.

sanatlarındaki her motifin “adı” ve de bir “anlamı” vardır. Kanaatimize göre bunlar, “resim yazılarının çözümü gibi” yeniden değerlendirilmelidir²³⁶.

İskitler hakkında yapılan araştırmalar bir tesadüfle başlar. XVII. yüzyılın son çeyreğinde, Sibiry’a’daki kurganlarda gizli kazılar yapan bazı defineciler çok kıymetli altın eserler ele geçirir. Durum I. Petro’ya ihbar edilerek, eserlere el konulur ve sözkonusu eserler St. Petesburg’a götürülür. Koleksiyoncular ve sanatseverler, o zamana kadar hiç görmedikleri bu değişik tarzdaki ilgi çekici eserlere hayran olurlar. Bunun hemen ardından Sibiry ve Güney Rusya’da bulunan benzer türden buluntular, bir yandan bu sanata olan ilginin daha da artmasına vesile olurken, öte taraftan da bunların, bir zamanlar Asya bozkırlarında yaşamış göçebelerin sanat eserleriyle olan benzerliğinin gündeme gelmesine sebep olurlar. Günümüzde “Göçebe Hayvan Üslubu” olarak tarif edilen bu zengin arkeolojik materyal “Bozkır Kurgan Medeniyetleri”nin başlıca tipik kültür ürünlerindendir²³⁷.

Sanat eserlerinin ortaya çıkması üzerine General Melgunov 1763 yılında Sibiry’a’ya ilk keşif seyahatini yapmış ve orada bulunan mezarları açmıştır. Bu durum bundan sonra yapılacak olan araştırmaların hızlanmasına sebep olmuştur. Bu mezarlardan insan ve at gömülerinin yanında birçok metal obje de meydana çıkarılmıştır. 1865 yılında Radloff güney Altaylarda bulunan Katanda da kazılar yapmıştır. 1924 yılında doğu Altaylarda Pazırık vadisinde bulunan kurganlar, 1929 yılında antropolog Rudenko tarafından kazılmıştır. Güney Rusya’da yapılan kazılar sonucunda çok sayıda arkeolojik buluntu elde edilmiştir. Bunlar içerisinde Chertomlyk buluntuları önemli bir yer tutmaktadır. Burada bulunan objeler çeşitli olarak zengin olduğu gibi, sanat kalitesi bakımından da mükemmeldir²³⁸.

Açılan pek çok kurgandan kendine has bir tarzda süslenen çok sayıda sanat eserinin çıkarılması, bilim adamlarını bu eserler üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Bu sanat eserleri üzerinde yapılan çalışmalar devam etmekte olup, bugüne kadar yapılan çalışmalarda söz konusu eserlerin yayıldığı

²³⁶ T.Tarhan, **a.g.m.**,s.600.

²³⁷ İ.Durmuş, **İskitler**, Ankara,1992, s.94.

²³⁸ İ.Durmuş, **a.g.e.**, s.94.

coğrafya, ortaya çıkışları gelişimleri ve genel özellikleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. İskit sanat eserlerinin gün ışığına çıkmasıyla, İskit sanatı ve bu sanatın özünü oluşturan “Hayvan Üslubu”nun doğuşu hakkındaki bir takım görüşler ileri sürülmüştür. Bozkırda gelişen, Orta Asya ve Önasya ya kadar yayılan “Hayvan Üslubu” geniş bir coğrafyaya ayılmış insanların tabiatüstü kuvvetlere karşı olan eğilimlerinden çıkmıştır²³⁹.

İskit Hayvan Üslubu’nu doğuşu onu meydana getiren toplulukların inançlarıyla yakından alakalıdır. Bunu gerçekleştiren insanlar manevi değerlere büyük ölçüde bağlıydılar ve bu değerlere sihir ve tılsımla ulaşabileceklerini sanmaktaydılar. Bir insan ya da hayvan onlara fenalık yaptığında, eğer ondan öç almak istiyorlarsa, düşmanına ait bir şeyi ele geçirerek bununla bir şekil meydana getirirlerdi ve onu dini bir merasimle imha ederlerdi. Sihirin kuvveti ile dini merasimin tabiatüstü unsurlarının düşmanlarına gerçekten bir fenalık getireceğine inanırlardı. Hislere hitap eden sihir, başrol oynamıştır. Bazı ilkel topluluklar, geyiklerin ve domuzların çene kemiklerini evlerine asarlar ve böylelikle kemiklerin içindeki ruhların yaşayanları kendine çekeceğini sanırlardı. Böyle bir uygulama İç Asya’nın “Hayvan Üslubu” sanatının orijini bakımından önemlidir. Sir James G. Fraser’in Hayvan Üslubu’nun ilk defa kemiklerin kullanılmasından başladığı teorisini yukarıdaki bilgiler desteklemektedir. Hayvan Üslubu’nun kendine has karakterini incelemekten doğan bu sonuç aynı zamanda antropolojik tetkiklerle de desteklenmiştir²⁴⁰.

Atlı Bozkır Kültüründe, insanla savaş, hayvanla savaş, bozkırın sert ve amansız mücadeleciliği desen temalarını mücadele esasına bağlamıştı. Hayvan Üslubunun doğuşunun bir sebebini de burada aramak gerekmektedir. Dokumalarda, keçelerde, kılıç saplarında, mızrak ve bıçaklarda, kuşandıkları kuşaklarda, at koşumlarında, eyerlerde, maşrapa figürleri yer almaktadır.

İskit sanatının doğduğu coğrafyanın Sibiry, Orta Asya ve Rusya olduğu şeklinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat İskit Hayvan

²³⁹ İ.Durmuş, a.g.e., s.95.

²⁴⁰ İ.Durmuş, a.g.e., s.95.

Üslubu'nun Orta Asya'da ortaya çıktığı ve sonradan batıda yaşayan İskitler arasında yaygınlaştığı düşüncesi kuvvetlenmektedir. Hayvan üslubunun kökünün Sibiryada da olduğu, olgun taş ve bronz devrinden bütün kuzey sahasına yayılmış olan bu sanattan olgun Üslubu'nun ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Hayvan Üslubunda önemli yeri olan büyük kuzey geyiği ve ayının Olgun Taş ve Bronz devrinden beri kullanıldığı kabul edilmektedir. Bu görüşü Herodotos'un İskitleri Orta Asya kökenli bir kavim olarak bildirmesi de desteklemektedir. Hazar denizinden Tuna nehrine kadar olan sahaya yayılmış olan Batı İskitlerinin doğuyla bağlantılı olmaları da bu sanatın kökünün doğuda aranması gerektiğini düşündürmektedir²⁴¹.

Esik Kurganında bulunan tiginin üzerinde rastladığımız, altın plakalardaki hayvan tasvirleri, tamamıyla Hun çağıının İç Asyasında resmedilen "hayvan üslubunun" hususiyetlerini taşımaktadır. Tiginin üzerinde bulunan, altından yapılmış arujlu süs plakalarında at, yabani koyun (arkar), dağ keçisi(tav keçisi), geyik (buğı) ve arslan v.s. figürler Hun eserlerinde olduğu gibi büyük bir estetik duyarlıkla meydana getirilmişlerdir²⁴².

İskit sanat eserlerinin yayıldığı coğrafyayı en açık şekilde İskit kurganları göstermektedir. Bu kurganlar Sibiryadan Avrupa içlerine kadar geniş bir coğrafyaya yayılmıştır. İskit Hayvan Üslubu MÖ. 7. yüzyılda İskit ya da bilinmektedir. Buranın kuzey ve güneybatı bölgelerine de yayılmıştır. Asya bozkır kuşağı üzerinde Çin sınırına kadar ulaşmıştır. İskit kurganlarının büyük bir kısmı Güney Rusya da bulunmaktadır. Burada bulunan kurganların içerisinde Chertomlyk kurganı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kurganda sanat yönünden oldukça kaliteli eserler ele geçmiştir. Daha doğuya yönelindiğinde Kazakistan da Alma-Ata'ya elli kilometre uzaklıkta esik gölün yakınında -daha önce de belirttiğimiz- Esik kurganından çok sayıda eser meydana çıkarılmıştır. Altaylara doğru gidildiğinde doğu Altay'da Balıklı göl civarında Ulagan ırmağı sahilindeki Pazırık yaylasında bulunan kurganlar kazılmıştır. Buradaki kurganlardan da Hayvan Üslubuyla yapılmış birçok eser

²⁴¹ İ.Durmuş, a.g.e., s.97.

²⁴² N.Diyarbakırlı, **Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı**, Cumhuriyetin 50. Yılına Armağanı, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973, s.300.

çıkarılmıştır. Bu kadar çok geniş coğrafyaya yayılmış olan İskit eserleri İskit sanatının gelişimi ve yayılışı hakkında önemli ipuçları vermektedir. Hatta birbirleriyle karşılaştırma ve stil kritiği yapmaya imkân vermektedir. İskit hayvan üslubu bu geniş coğrafyaya yayıldığı gibi, anlayışı Hunların ve daha sonraki Türk topluluklarının sanatlarında da görülmekte ve hatta onlar İskit sanat eserleriyle mukayese edilebilmektedir²⁴³.

İskit sanatının gelişimi ve yayılışı bahsinden de belirtildiği üzere, Asya içlerinden Avrupa içlerine kadar çok geniş bir sahaya yayılmış olan İskit kurganlarından bu kültüre ışık tutabilecek çok sayıda sanat eseri meydana çıkarılmıştır. Bu eserlerin büyük çoğunluğu üzerinde çeşitli hayvan mücadelelerine yer verilmiştir. Bu şekilde hayvan mücadelelerinin konu olarak ele alındığı sanata “Göçebe-Hayvan Sanatı” adı verilmektedir. Alföldi, Andersson, Borovka, Fettich, Merahrt, Minns, Rostovtzeff ve Takacs gibi bazı önemli araştırmacılar üslubun coğrafi yayılımı, mahalli özellikleri, motifleri ve karakterlerini kıymetli çalışmalarla aydınlatmışlardır. İskit Hayvan Üslubu için kuvvetli stilizasyonla, canlı natüralizm karakteristiktir. Motif olarak hemen hemen yalnız hayvanların en çok yer verilen ve dikkati çekenleri geyik, keçi, köpek, kurt, et, ayı ve yırtıcı kuşlar gibi ekseriyeti yabani olanlarıdır²⁴⁴.

2-Diğer Tasvirleri

İskit Kurganlarına yalnız insan ve atlar gömülmemiştir. Yapılan arkeolojik kazılar sonucunda fevkalade değerli eşyalar ortaya çıkarılmıştır. Bu eşyalar arasında eyerler, koşum takımları, kazanlar, oklar, bıçaklar, kılıçlar, mücevherler, mobilyalar, halılar, kilimler vb. bulunmaktadır²⁴⁵.

Esik kurganı, buluntuları itibariyle de çok önemlidir. İskit Sanatı ve sanatsal tasvirleri hakkında bilgi verebilecek özellikte çok ince işçiliği olan ve bu nedenle çağının en üstün sanat değerini taşımaktadır.

²⁴³ İ.Durmuş, **İskitler**, Ankara,1992, s.98.

²⁴⁴ İ.Durmuş, **a.g.e.**, s.99.

²⁴⁵ İ.Durmuş, **a.g.e.**, s.99.

Bu tasvir çeşitliliği Esik Kurganının ait oldu İskit halkının yaşam tarzı, idare yapısı, dili, dini, inançları ve İskitlerin kullandıkları yazı ile doğrudan alakalıdır. Çünkü insanoğlu yaşayışında olmayan hiçbir şeyi sanatsal değeri olacak şekilde günlük kullanımına aktaramaz ve bunu gelecek nesillere bırakacak şekilde muhafaza edemez. Her ne kadar İskitler için Atlı-göçebe bir kültürden bahsedilse de Asya'dan- Macaristan'a kadar çok geniş bir coğrafyada hâkimiyetlerini ispatlamış bir Göçebe imparatorluğun bıraktığı üstün sanatsal eserlerin sadece birkaç yüzyıl içerisinde değerlendirmek son derece yanlış olur. Bu nedenle Göçebe topluluklarının hem kendi kültürlerini götürdükleri hem de gittikleri yerdeki yerleşik düzende ve/ya başka bir göçebe kültüre ait kültürü aldıkları gibi basit bir tanımlamayla açıklanmaları mümkün değildir. Yüksek sanat anlayışına sahip olmalarının ardındaki en büyük kanıt ölülerine verdikleri değer ve onlar için yaptıklarıdır.

İskit kurganlarına ait yapılan çalışmalarda, Buluntular içerisinde at koşum takımları önemli bir yer tutmaktadır. Göçebe Sanatının en belirgin özellikleri, at koşum takımlarında görülmektedir. Süslü at koşum takımlarının en güzel örnekleri Esik, Kul-Oba, Pazırık kurgan buluntuları arasında yer almaktadır. Özellikle Pazırık Kurganından çıkan bu eserler Atların bulunduğu yerde çok ince işlenmiş ve çeşitli resimler hakedilmiş toka, levhacıklar, üzengi, gem gibi koşum takımlarından kalıntılar elde edilmiştir. Atlarla birlikte çok sayıda eyerler ele geçirilmiş Eyerlerin etrafı daha çok püsküllerle süslenmiştir. Üstleri ise, efsanevi hayvanlarla aplike yapılmak suretiyle doldurulmuştur. At ve geyik maskeleri de bulunmuştur. Bu maskelerden başka birde kaplan maskesi bulunmuştur. Bu maskelerin yüz kısımları iyice stilize edilerek süslenmiştir. Bu maskelerden başka bir de, bulunan kaplan maskesidir²⁴⁶.

İskit eserleri arasında kazanlar, bıçaklarda bulunmuştur. Mesela Chertomlyk'ten bir küçük kazan, oklar, sadak ve kemik saplı bıçaklar bulunmuştur. Ahşaptan yapılmış at koşumu süsleri, küçük masalar, kaplar, havanelleri ve birçok ev eşyaları ağaçların yontulması suretiyle yapılmıştır.

²⁴⁶ İ.Durmuş, a.g.e., s.99.

İskit kurganlarında çok sayıda altın diadem, başlık, gerdanlık, bilezik, küpe, yüzük ve kolye ele geçirilmiştir. Kurgan buluntuları madenden, ahşaptan, yünden ve kilden oluşmaktaydı. Madeni buluntuların büyük çoğunluğu bronz ve altındı kilden ise çeşitli kap ve küpler yapılmıştı. Yün ve keçeden yapılan eşya arasında halılar ve kilimler önemli bir yer tutmaktaydı. Ahşap eşyayı ise daha çok mobilyalar meydana getirmekteydi. Gerek yapıldıkları malzeme ve gerekse konuları bakımından oldukça çeşitlilik gösteren kurgan buluntuları İskit sanat anlayışı ve hayvan üslubu bakımından bir fikir vermektedir²⁴⁷.

Bu durum İskit sanatının ve Hayvan üslubunun ne kadar ince bir işçiliğe sahip olduğunun da bir kanıtıdır. Türkler gittikleri yere yaşadıkları çağın en yüksek kültürünü, inanışını, sanatını ve bunlara bağlı olarak yaşamsal değerlerini götürmekle kalmamış sadece göçebe bir toplum olmadıklarını hayatlarının da yaylak ve kışlak arasında oradan oraya yılın belirli dönemlerinde göç etmekten ibaret olmadığını, savaşarak yüksek irade kullanmanın da ötesinde yüksek insani değerlere sahip olduklarını kanıtlamışlardır. Bu nedenle Esik Kurganı başta olmak üzere Asya Kurganlarının buluntuları şimdiki Türklerin atası kabul edilen Proto-Türklerin sadece ne zaman ve hangi bölgelerde yaşadıklarını göstermekle kalmayıp onların kurdukları göçebe imparatorlukların büyüklüğüne, inanışlarına, sahip oldukları sanat anlayışına, yaşam tarzlarına ilişkin vb. konuda birçok nitelikli bilgiyi öğrenmemize de yardımcı olmuştur.

Bu nedenle MÖ. 5–4. yüzyıllarda tarih sahnesine çıktıkları kabul edilen Türklerin arkeolojik buluntular ışığında saptanan geçmişleri eserlerin yapıldığı yüzyıllarla sınırlı tutulamaz çünkü bu kadar ince bir sanat anlayışına sahip olmak bir toplumun birkaç yüzyılda başarabileceği bir gelişmişlik ölçütü olamaz bu nedenledir ki sanat anlayışları çağının en yüksek inceliğine sahip olan bir toplumun bu sanat anlayışı ve buna bağlı olarak da yaşamsal değerlerinde ki sağlam kültür dokusunun en az eserlerin yapılış tarihinden bin yıl kadar daha önce olmalıdır.

²⁴⁷ İ.Durmuş, a.g.e., s.99-100.

Bu nedenledir ki Türklerin sistemli bir şekilde tarih sahnesinde yer almaları Asya da MÖ. 5–4. yüzyıllarda değil MÖ. 2. binin ortalarına kadar gitmektedir.

SONUÇ

Türk tarih ve kültür araştırmalarında Kazakistan topraklarında varlığı son yıllarda çok daha fazla önem kazanan Kurganlar önemli bir yer tutmaktadır. Aslında bilim dünyasının çok daha öncesinden keşfettiği ancak Avrupa orijinli kronolojide tarih metodolojisinin bilimsel ölçütleriyle bir yer bulamamış olan kurganlar, verdiği malzeme ile kültür tarihi değerlendirmeleri arasında layıkıyla hak ettiği yeri şimdi gelişen bilimsel araştırma metotları ve arkeolojik kazı teknikleri sayesinde bulabilmiştir. Bu nedenle son kırk yıldır başta Kazak kökenli arkeologlar sayesinde ağırlıklı olarak Rus bilim adamlarının yoğun çalışmaları neticesinde bozkırlar göçebe imparatorluklarına ait olan ve onların konar-göçer atlı göçebe kültürüne ait eskiçağ yazılı metinlerinde isimlerine rastlanılan büyük bir medeniyetin varlığının ispatı olarak çağdaş bilimin kültür tarihi değerlendirmelerinde ispat bulmuştur. Bu kurganların tek tek açılmaları sonucunda kazılardan elde edilen bilimsel bulgu ve arkeolojik malzeme dönemine ve ait olduğu kültüre ilişkin sosyal, siyasi, iktisadi, hukuki, askeri ve dini inanışları hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamıştır. Arkeolojik malzeme sadece bu açıdan bakıldığında bile üzeri örtülmek istenen ve karanlık olarak nitelendirilmek istenen uzunca bir dönemin aydınlatılmasında ve gerçek tarih kronolojisinin oluşturulmasında önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu sadece aidiyeti olduğunu kanıtladığımız Türk kültür unsurlarının değerlendirilebilmelerini sağlamış olmasının yanı sıra hem coğrafi olarak hem de bölgesel olarak büyük bir kültür tarihine yüzyıllarca ev sahipliği yapmış olan bozkır kültür coğrafyasının gerçeklerini daha net görmemizi sağlamaktadır.

Esik Kurganı kompleksinin buluntularının bilimsel açıdan tarihi-kültürel anlamının değerlendirilmesi de bu nedenle göz ardı edilemez.

Esik kurganı kazıları sonucunda insan biliminin; eski tarih, madde ve dini kültürlerinin tarihi, güzel sanatlar tarihi, Kazakistan eski halklarının yazı ve dil tarihi gibi çeşitli bölümleri için değeri büyük bilgiler alınmıştır. Bu bilgilerin analizi ve genelleştirilmesi bazı geleneksel görüş ve varsayımları

değiştiriyor ve sosyal-ekonomik ilişkilerin gelişme düzeylerini, eski toplumun kültürünü ve sanatını yeniden değerlendirmeye imkân tanıyor. Toprağa verme geleneğinin imkân verdiği tüm betimlemesini tekrar canlandırmaya, törensel baş giyim, kıyafet ve ayakkabıların şekillerini oldukça net olarak ve onların üzerlerinde buluna çok sayıdaki süsleri düzenleme sistemini tekrar ortaya çıkartmaya imkân sunan gömmelerin bozulmamasına göre, sanat eşyalarının yüksek üretim tekniklerine ve bulunan altın takılarının sayılarına göre Esik buluntuları eşsizdir²⁴⁸.

Buluntuları içerisinde, Kazakistan sınırları içindeki en eski yazı anıtı- üzerinde yazıları olan gümüş kâsenin özel yeri vardır. Şimdilerde, öncelere göre daha güçlü temeller ile bilimde Kazakistan'ın İskit (saka) boylarının 2400 yıl öncesinden de yazıyı bildiği sorusu sorulabilir. Fakat onun hangi dil ailesine ait olduğu hakkındaki karar için daha erkendir. Ancak bir kısım bilim adamının üzerinde durduğu üzere bu yazının Orhun-Yenisey tipinde olduğunu, dilinin ise eski Türkçe ve dolayısıyla Altay dilleri grubuna girdiğini belirtmişlerdir.

Dil bilimciler kurgandan çıkarılan gümüş kap üzerinde çalışmaya başlamışlardır. Kap üzerinde 26 harften oluşan alfabe tespit edilmiştir²⁴⁹. Ancak, araştırmacılar yazılı belgeyi farklı biçimlerde okumuşlardır. Bunlardan birinde Amanjolov yazıyı Türkçe olarak okumuştur. Bu yazının harflerinin bir kısmının eski Türk runları olduğunu, diğer bir kısmının ise, Akdeniz çevresi erken yazılı alfabelerinin işaretleriyle benzerlik gösterdiğini ileri sürmüştür²⁵⁰. Süleymanov da Esik'ten çıkartılmış olan yazıyı okuyarak, Türkçe ile bağlantı kurmuştur. Burada ortaya çıkan harflerin Orhun'dakilerin ilkel şekilleri olduğunu belirtmiştir²⁵¹.

Esik yazısının karakteri, kullanılan harfler ve şekilleri, Orhun-Yenisey yazılarının karakterleri, harfleri ve şekilleriyle karşılaştırılmıştır. Bunun

²⁴⁸ K.A.Akişev, **Kurgan Issık**, Moskova, 1978, s.74.

²⁴⁹ O.Süleymanov, **Ceti Sudın Köne Cazbaları**, Kazak Edebiyatı, 25 Eylül 1970, s. 1.

²⁵⁰ A.Amanjolov, **Runopodopnaya nadpis'is Sakskogo Zakharoneniya bliz Alma-Atı**, Bestnik An Kaz. SSR, 12,1971, s. 64-66

²⁵¹ O.Süleymanov, **a.g.m.**, s. 1-3.

sonucunda Esik yazısının Orhun-Yenisey yazılarının prototipi olduğu anlaşılmıştır²⁵².

Eski Çağ Türk tarihine dil ve sembol sorunu açısından önemli açıklamalar getirmiş olan bu arkeolojik bulgu hiç şüphe yoktur ki Türk kültür tarihine önemli bir katkıda bulunmuştur.

Bunun yanı sıra kurgandan ele geçirilen Altın elbise ve diğer arkeolojik malzeme de en az bu gümüş tas üzerinde ki yazılı belge kadar büyük önem taşımaktadır. Kurgan buluntuları Eski Çağ Türk dünyasının yaşam ve ölüme verdiği önemini yüksek sanat anlayışlarının ürettikleri sanat eserlerine olan etkilerini, Orta Asya ve Türk dünyasının yayılım gösterdiği alan itibarıyla kültür coğrafyasına olan direk ve dolaylı katkılarını anlamamız açısından çok değerlidir.

Kültür kelimesi kökeni itibarıyla Latince’de “toprağı işleme” demektir. Bundan dolayı yerleşikliği ifade etmektedir. Bu kelime hususileştirmek suretiyle, ilkel kültür, ileri kültür, beşeri kültür, teknik kültür, yerleşik kültür, aşiret kültürü, kültür kavimleri, tabiat kavimleri vb. olmak üzere de kullanılmıştır. Bu tabirler kültürü anlayabilmek için yetmemektedir. Ancak, yukarıda belirtilen hususi tabirler büyük ölçüde yaşanan coğrafyayla bağlantılı görüş belirtmeye imkân vermektedir. Çünkü yaşanan kültür coğrafyaları kültürel farklılıklarda önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır²⁵³.

Bu açıdan bakıldığında/değerlendirilen bozkır kültürü ve konar-göçer kültür tabirleri Esik Kurganı’nın bulunduğu bölge için son derece isabetli bir tanımlama olmaktadır. Yüksek Altay dağlarının geniş bozkırlarında hüküm süren İskitlerin de tanımlanmasında hem bulundukları bölgenin etkileri hem de kendilerine has yaşam tarzlarıyla ortaya çıkarttıkları karakteristik halleri özgün bir kültüre mensup/sahip olduklarını göstermektedir.

Yeryüzünde insanlar, yaşadıkları coğrafi çevrenin başlıca üç doğal kaynağı olan; orman, hayvan yetiştirme ve tarım imkânlarını değerlendirerek

²⁵² İ.Durmuş, **Eski Türklerde Yazı**, Milli Folklor, Ankara, 1994, s.38

²⁵³ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1989, s.15.

hayatlarını sürdürebilmişlerdir. Eskiçağlarda ilk kültürler de kendi bölgelerinin şartları içinde özlülük kazanacaklarından, orman kavimleri “asalak” kültürü- avcılık, devşiricilik-, ziraata elverişli yerlerde oturanlar “köylü” kültürünü - çiftçilik- ortaya koymuşlar, bozkırda yaşayan toplumlar da konar-göçer “çoban” kültürünü -besicilik- meydana getirmişlerdir²⁵³.

Bozkır kültürü özü itibariyle diğer göçebe kültürlerinden farklılık göstermektedir. Çünkü çöl göçebeleriyle bozkır göçebelerinin hayat tarzları birbirinden farklılık göstermektedir. Çöl göçebeliğinin ana unsuru devedir. Bozkır konar-göçerliğinin ana unsuru ise attır. At bu kültüre dinamizm kazandırmış olup, adı geçen kültür “kuvvet, hareket ve sürat” üzerine kurulmuştur. Bozkır kültürüne mensup toplumlar atın hızı ve demirin vurucu gücü sayesinde geniş coğrafyalara yayılmış ve oralarda hâkimiyet kurabilmişlerdir²⁵⁴.

Bozkırlarda göçebe kültürünün en yüksek derecesi olan “atlı kültür” gelişmiştir. Dünya tarihinde önemli bir yeri olan göçebe imparatorlukları “bozkır devletleri” bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkmıştır. Ural ve Altay Dağları arasında uzanan geniş bozkır bölgesi büyük atlı kültür dairesinin merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı bozkır kültürünün uygarlığı buradan çevreye yayılmıştır. Bu çevrede at besleme kültürü doğmuştur. At besleyiciliği bozkırlarda bütün hayatın temelini oluşturmuş, yalnız yük taşımakta değil, avcılık ve beslenme konusunda da ondan çok yararlanılmıştır²⁵⁵. Atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte insanlık tarihinde ulaşılan bu başarı, diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade önemli etkiler ve sonuçlar doğurmuştur. Tarihi bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esasları için gerekli şartlar bu sayede belirebilmiştir²⁵⁶.

Hareketli hayat tarzının, özellikle atlı yaşayışın ortaya çıkışı ve gelişiminde bozkırlar önemli bir yer tutmuştur. Bozkır insanının sürülerini otlatabilmesine imkân veren otu bol otlaklar bu kültürün gelişmesine büyük

²⁵³ İ.Kafesoğlu, a.g.e., s.21.

²⁵⁴ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara,2003,s.4.

²⁵⁵ M.Arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı**, İstanbul, 1984, s.1-2.

²⁵⁶ İ.Durmuş, **Türk Tarih ve Kültürü Araştırmalarında Arkeolojik Kaynaklar**,

ölçüde katkıda bulunmuştur²⁵⁷. Dolayısıyla at yetiştiriciliği zamanla önemini artırarak, bozkır insanının hayatında daha da fazla kıymet kazanmaya başlamıştır. At bozkır insanının sosyal, siyasi, ekonomik, kültürel ve dini hayatında önemli bir yer tutmaya başlamıştır²⁵⁸.

Türkler bu kültürün en önemli temsilcileri olmuşlardır. Yaşadıkları kültür coğrafyasından dolayı “bozkır kültürü”, hayatlarında en önemli yer tutan vasıttan dolayı “atlı kültür”, yaşadıkları çadır evlerden dolayı “göçerevli kültür”ün bir başka deyişle de konar-göçer kültürün temsilcileri olarak ortaya çıkmışlardır. Bozkır Türkleri hareketli bir hayat tarzına sahip olduklarından dolayı onların kültürlerinde yerleşiklik izleri bulunmaz. Yaşadıkları coğrafyalarda sabitledikleri yegâne mimari unsur atalarının gömülü olduğu mekânlardır. Kurganlar tipolojik bakımdan farklılık göstermekle birlikte en önemli yeri kurgan adı verilenleridir²⁵⁹.

Kurgan kelimesi mezar, gömüt, mezar tümseği olabileceği gibi; kale, sur, şehrin etrafını çeviren kemer olarak ifade edilmektedir²⁶⁰. Burada kurganın iki anlamı ortaya çıkmaktadır. Birincisinde ölmüş olan kişinin gömüldüğü mekândır. İkincisinde ise yaşayanların dış saldırılara karşı korunduğu, şehri koruyan savunma sistemidir. Her ikisinde de bir koruyuculuk söz konusudur. Ancak atlı kavimlerin yerleşimine bakıldığında şehrin savunması ile ilgili manası şehir hayatı ile bağlantılıdır. Bu yüzden şehir savunmasında kullanımı daha geç olmalıdır. Ölü göme geleneği ile ilgisi çok daha eskidir. Kurganlardan çıkarılan buluntular bir kere daha ifade etmek gerekirse Türk tarih ve kültürü açısından çok önemlidir. Aynı zamanda Türkler, “kurgan kültürleri”nin temsilcileridir²⁶¹.

Bilindiği üzere, araştırmalarda kaynaklar yazılı ve yazısız kaynaklar olmak üzere, iki kısımda değerlendirilirler. Yazılı kaynaklar farklı kültür coğrafyalarında yazının kullanımı ve tarihi devirlerin başlamasıyla ortaya

²⁵⁷ İ.Durmuş, Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat, **G.Ü. FEF. SBD.** 1,1996, s.173.

²⁵⁸ İ.Durmuş, Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At” **G.Ü. FEF. SBD.**, 2 (1997). S.13-14.

²⁵⁹ İ.Durmuş, Türk Tarih ve Kültürü Araştırmalarında Arkeolojik Kaynaklar

²⁶⁰ J.P.Roux, **Altay Türklerinde Ölüm**, İstanbul, 1999, s.22.

²⁶¹ İ.Durmuş, İskitler’de Ölü Gömme Geleneği”, **Milli Folklor**, 61,2004, s.22.

çıkmiştir. Dolayısıyla Mezopotamya, Anadolu ve Bozkır kültür coğrafyasında tarihi devirlerin başlangıcı kronolojik olarak birbirinden farklı zamanlardadır²⁶². Bu devirlerin oluşum evreleri yazının dünya üzerinde yayılımıyla direk bağlantılıdır. Bu nedenle günümüze kadar yazılı belgesi bulunmadığı bilinen proto-türklerin esik kurganında çıkartılan ve runik oyma yazının prototipi olarak kabul edilen bir yazı tipine sahip oldukları ve bu yazı tipinin kendine has bir sembolik yazım tekniğiyle oluşturulduğu artık kabul gören bir gerçektir.

Mezopotamya MÖ. 3100, Anadolu MÖ. 2000'lerde tarihi devirlere girerken; Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda senkronik (çağdaş) kaynaklardan hareketle MÖ. 8. yüzyıl, Orta Asya'nın bozkırlarında senkronik kaynaklara göre MÖ 200'ler tarihi devirlerin başlangıcıdır. Mevcut bilgilerimize göre, belgelerden hareketle runik (oyma) yazının kullanımı MÖ. 5-4 yüzyıla kadar gitmektedir. Esik kurganı yazılı belgesi başta olmak üzere, bu tür belgeler Türk tarih ve kültürünü bütünüyle aydınlatacak mahiyette değildir. Burada kültür coğrafyalarına göre, tarih öncesi devirlerin bitişleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Bozkırlarda tarihi devirlerin çok daha geç başlaması uzun zaman dilimi için arkeolojik kaynakların tek kaynak olmasına zemin hazırlamaktadır. Böylece Türk illerinin uzun süren tarih öncesi devirleri için arkeolojik kaynaklar, dolayısıyla kurgan buluntuları özel bir yere sahiptir. Kurganlardan çıkarılan maddi kültür unsurları Türkler'in tarih öncesi devirlerinin kronolojisinin kurulmasına imkân verdiği gibi, Türkler'in sosyal yaşantısı, iktisadi, askeri yapısı, dini inancı, sanat anlayışı hakkında bilgi sahibi olmayı mümkün kılmaktadır²⁶³.

Öncelikle Türk tarih öncesi devirleri arkeolojik buluntulardan hareketle doldurulabilmekte ve kültürün temel unsurlarının Türkler tarafından kullanımı ortaya konulabilmektedir. Arkeolojik buluntulardan hareketle MÖ. 3000'lerden başlamak üzere, Türkler'in erken kültür safhaları belirlenebilmektedir. MÖ. 3000'lerde Afanesyovo, MÖ. 1700'lerde Andronovo, MÖ. 1200'lerde

²⁶² İ.Durmuş; Türk Tarih ve Kültürü Araştırmalarında Arkeolojik Kaynaklar

²⁶³ İ.Durmuş, Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1,1997, s.95

Karasuk, MÖ. 700'lerde Tagar kültürü başlamakta ve Pazırık kültürüne kadar bu kültür halkaları birbirine bağlanarak, tarihi devirlere ulaşmaktadır²⁶⁴.

Bozkır kültür coğrafyasında tarih öncesi devirlerdeki gelişmeler kullanılan araç-gereçler ve onların yapıldıkları malzeme dikkate alınarak takip edilebilmektedir. Afanesyovo kültüründe taş, kemik ve bakırdan aletler yapılıyor, at ve koyun besleniyor. Adronovo kültüründe bir önceki kültürden farklı olarak bakırla kalay alaşımından elde edilen tunçtan eşyalar yapılıyordu. Karasuk kültüründe demir yaygın olarak kullanılıyordu. Üzerinde çadırlarıyla tekerlekli arabalar, yani göçerevler ortaya çıkıyor. Tagar ve Taştık kültürlerinde de eşyalar üzerinde hayvan başı tasvirleri görülüyordu. Buradan Türk kültür çevrelerinde de diğer kültür çevrelerinde olduğu gibi taş, maden-taş ve maden devirlerinin yaşandığı dikkati çekiyor. Sırasıyla taş, bakır, tunç ve demir kullanımı görülüyor²⁶⁵. Özellikle atın binek hayvanı olarak kullanımı ve demirin de kullanımının yaygınlaşmasıyla Türk kültür çevrelerinde teşkilatlı devletlerin ortaya çıkışı için gerekli şartlar bu sayede oluşmuştur²⁶⁶.

Kültür tarihi açısından değerlendirildiğinde Esik Kurganı buluntuları ve bozkır kültürüne mensup toplumlarının bıraktığı arkeolojik malzeme de Türk illerinin tarih öncesi devirlerinin kronolojisinin kurulmasında çok önemli bir yere sahiptir. Bu çalışmalarda çeşitli tarihlendirme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu tarihlendirme yöntemlerinden birisi radyo-karbondur. Arkeolojik kazılarda buluntu yerlerinden ağaç, ağaç kömürü, odun kömürü, tahta ve içinde karbondioksit bulunan bütün diğer eser ya da maddeler ele geçirilmiştir. Öyleyse bunların içinde bulunan radyoaktif karbon miktarının ölçülmesi, o eserlerin ne zamandan kalmış olduklarını, diğer bir deyimle tarihlerini verebilir. Buna bağlı olarak da bu eserlerin içinde bulundukları tabakalar hakkında kesin tarihler elde edilebilir²⁶⁷.

²⁶⁴ İ.Durmuş, Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları, **Prof.Dr. Abdulhaluk Çay Aramağanı**, I, Ankara, 1998, s.399-400.

²⁶⁵ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri** –I, İstanbul, 1999, s.14-16.

²⁶⁶ İ.Durmuş, Türk Tarih ve Kültürü Araştırmalarında Arkeolojik Kaynaklar

²⁶⁷ İ.Durmuş, **a.g.m.**,

Bir başka yöntem de dendrokronolojidir. Ağaç halkalarının sayılması esasına dayanır. Halkaların sayısı ağacın yaşını verir. Çeşitli örnekler alınarak yeniden eskiye doğru kronoloji kurmak mümkündür²⁶⁸.

Yöntemlerden birisi de termolüminesanstır. Bazı maddeler ısıtıldıkları zaman ışıma yaparlar. Bu fiziksel olaya “ ısıtma ile ışıma” anlamına gelen termolüminesans denir. Çıkan ışık miktarı maddenin biriktirdiği radyasyon enerjisi miktarına bağlıdır. Ne kadar çok enerji birikirse, o kadar çok ışık çıkar. Bir madde de biriken radyasyon enerjisi miktarı o maddenin radyasyonunun etkisinde kaldığı süreye, yani o maddenin yaşına bağlıdır. Biriken toplam enerji bir yılda biriken enerjiye bölünürse, enerjinin kaç yıldan beri toplanmakta olduğu, bir başka deyişle maddenin yaşının ne olduğu bulunur. Termolüminesans jeolojik kaynaklı lavalara, meteoritlere, volkanik tüf ve camlara, çakmak taşına, doğal kalsitlere ve daha başka maddelerle birlikte obsidyen kaynak analizine uygulanabilmektedir²⁶⁹.

Elektron Spin Rezonans yöntemi de termolüminesansla aynı prensibi paylaşmaktadır. Ancak, bu yöntem tekstil vs. gibi organik maddelerin incelenmesinde de başarı ile kullanılmaktadır. Kalsit, tortul kayalar, deniz kabukları, kemikler, diş ve diş minesi tekstil vs. gibi organik maddeler, mermerler ve çakmak taşları gibi arkeolojik ve jeolojik maddelere de uygulanabilmektedir²⁷⁰.

Özellikle radyoaktif fiziksel ve kimyasal tarihleme yöntemlerinde odun kömürü, tahta ve diğer selülozlu maddeler, turba, deniz ve salyangoz kabukları kemik, kağıt, parşömen, tekstil (kumaş-dokuma) parçaları, inorganik karbonatlardan kalsiyum karbonat, kaliş ve diğer inorganik tortular, yapraklar, polenler (çiçek tozları), ceviz, fındık gibi taneler, tahıllar, hidrokarbonlar, organik sıvılar hayvan derisi ve dokuları, kalkerli toprak vs. gibi maddelerin analizi çok zor olan kemik ve deriler, dıştan gelecek C-14 etkilerine açık kalmamışlarsa, en doğru tarihleri vermektedirler. Günümüzde

²⁶⁸ İ.Durmuş, a.g.m.,

²⁶⁹ A.M. Özer, Elektron Spin Rezonans (ESR) Tarihlendirme Yöntemi: Arkeolojik Uygulaması, **I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri**, Ankara, 1986, s.21-23.

²⁷⁰ İ.Durmuş, a.g.m.

artık kemik analizleri için yeni yöntemler geliştirilmiştir. Yalnız analizde kullanılacak numune miktarının çokluğu henüz problem oluşturmaktadır²⁷¹.

Bozkır kültür coğrafyasında kurganlardan madenden, ahşaptan, yünden, topraktan ve taştan yapılmış buluntular ortaya çıkartılmıştır. Eşyalar arasında eyerler, koşum takımları, kazanlar, oklar, bıçaklar, kılıçlar, mücevherler, mobilyalar, halılar, kilimler vb. bulunmaktadır. Madeni buluntuların büyük çoğunluğu tunç ve altındır. Topraktan ise, çeşitli kap ve küpler yapılmıştır. Yün ve keçeden yapılan eşya arasında halılar ve kilimler önemli bir yer tutmaktadır. Ahşap eşyayı ise, daha çok mobilyalar meydana getirmektedir. Kurganlardan ayrıca çeşitli kemikler, özellikle at ve koyun kemikleri çıkarılmıştır²⁷².

Yukarıda belirttiğimiz arkeolojik tarihleme yöntemleriyle kurganlardan çıkartılan ahşap, yün, keçe ve kemik buluntularla kronolojinin kurulabilmesi mümkün olmaktadır. Özellikle Türk tarihinin önemli bir kesiti arkeolojik buluntularla elde edilen kronolojiye göre takip edilebilmektedir. Yukarıda belirttiğimiz üzere, Afanesyovo, Andronovo, Karasuk, Tagar ve Taştık kültürlerinin tarihlendirilmesi ve belirli bir sıraya konulmaları arkeolojik tarihleme yöntemleriyle gerçekleştirilmiştir. Kurganlarda biyolojik (dendrokronoloji), kimyasal (radyokarbon) ve fiziksel (termolüminesans), elektron spin rezonans) yöntemleriyle tarihlendirmeye imkan veren çok sayıda buluntu türünün olması, kronolojinin kurulmasını kolaylaştırmaktadır. Buluntular içerisinde Pazırık, Noin Ula, Esik vb. kurganlardan çıkartılanların çeşitliliği karşılaştırma yapmayı ve kronoloji kurmayı kolaylaştırmaktadır²⁷³.

Bu açıdan net bir ifadeyle söylemek gerekirse Esik Kurganı buluntuları kültür tarihi açısından değerlendirildiğinde bozkır kültür tarihinin yazılmasında ve doğrularının bilim dünyasına kazandırılmasında çok önemli bir yere sahiptir.

²⁷¹ İ.Durmuş, a.g.m.

²⁷² İ.Durmuş, İskit Kültürü, **Türkler**, IV, Ankara, 2002, s.23.

²⁷³ İ.Durmuş, Türk Tarih ve Kültürü Araştırmalarında Arkeolojik Kaynaklar

Belirttiğimiz tarihlendirme yöntemleriyle eskiden yeniye doğru kronoloji kurulabilmekte, içlerinde çıkarılan buluntulardan hareketle kurganların tarihleri belirlenebilmekte ve hatta buluntuların yaşları dahi tespit edilebilmektedir. Bir örnek vermek gerekirse, en önemli kurganlardan birisi olan Tuva'daki Arzhan kurganı için dendrokronolojiye göre aşağı yukarı MÖ. 808 tarihi belirlenmiştir. Yine başka bir örnek vermek gerekirse, Pazırık kurganlarından çıkartılan aygırların (erkek damızlık at) önemli bir kısmının kalıntılarının analizlerinden 17-20 yaşlarındayken kurganlara konuldukları anlaşılmıştır²⁷⁴. Dolayısıyla gelişen arkeolojik kazı tekniklerinin malzemeyi çıkartmadaki sağladığı avantajın bir adım sonrasında gelişen bilimsel labratuvar ölçme ve değerlendirme yöntemlerinin bize verdiği çalışma kolaylığı da kültür tarihi çalışmalarında önemli yer tutar.

Ortaya çıkarılan kalıntı ve buluntular iktisadi hayat açısından da büyük önem taşımaktadır. Kazılarda bol miktarda hayvan kemik ve artıkları, bitki artıkları, çeşitli maden ve taşlardan yapılmış buluntular ortaya çıkartılmıştır. Bu sayede toplumların iktisadi yapısı da belirlenebilmiştir. Türklere ait kurganlardan da Türk iktisadi hayatına ışık tutacak bol miktarda buluntu ortaya çıkarılmıştır. Bu buluntulardan hareketle Türklerin yetiştirdiği hayvan türleri, beslendikleri gıda maddeleri, kullandıkları eşyalar ve hammaddesi yaşadıkları kültür coğrafyasının bütün yer altı ve yerüstü kaynakları belirlenebilmiştir²⁷⁵. Esik kurganı buluntularından bu bilgileri öğrenebilmek mümkündür.

Kurganlardan çıkarılan buluntular Türkler'in giyim-kuşamları, özellikle askeri kıyafetlerini de yansıtmaktadır. Konumuz olan Esik Kurganından çıkartılmış olan "Altın Elbiseli Adam" ın kıyafeti bunun en güzel örneğidir. Ayaklarında çizme, üzerinde pantolon ve üzeri kemerle sıkıştırılmış ceket ve başında da sivri bir başlık taşımaktadır. Hatta kurgan buluntularına göre bir süvarinin zırhı ve teçhizatının ne kadar ağırlıkta olduğu da

²⁷⁴ İ.Durmuş, a.g.m.

²⁷⁵ İ.Durmuş, a.g.m.

belirlenebilmektedir. Ayakkabı, pantolon, gömlek, miğfer ve kısa kılıçla 22-23 kilogram geldiği ortaya konulmuştur²⁷⁶.

Kurganlardan çıkarılan buluntular ve yüzey araştırmaları sonucunda kayalara tasvir edilmiş resimlerden Türk dini inancı hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Bu buluntu ve kalıntılar sayesinde Türk dini inancı büyük ölçüde açıklığa kavuşturulmakta, arkeoloji dinleri tanıtmak hususunda büyük yardım sağlamaktadır. Kurganlara konulan içinde gıda maddesi konulmuş kaplar, kapların süslemeleri, halı ve keçeler, özellikle madeni eşyalar Türkler'in inancıyla yakından bağlantılıdır²⁷⁷. Ayrıca, önemli şahsiyetlerin mumyalanması ve ölümler gömüldükten sonra yapılan temizlenme işlemlerine temel oluşturan buluntularda Türkler'in inancıyla bağlantılıdır²⁷⁸.

Kurganlardan çıkarılan ve yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkarılan arkeolojik materyal en çok Türk sanatı hakkında bilgi sahibi olmayı ortaya koymaktadır. Bozkır Türk Sanatında hayvan mücadele sahnelerine çok yer verilmiştir."Göçebe-Hayvan Sanatı" "Hayvan Üslubu" adı verilen mücadele sahnelerinde en çok geyik, keçi, kurt, at ve yırtıcı kuşlara yer verilmiştir. Taş, toprak, keçe ve madenden çeşitli sanat eserleri yapılmıştır²⁷⁹.

Türk tarihinin kronolojisinin kurulmasında ve Türk kültürünün çeşitli yönleriyle-değişik boyutlarıyla ortaya konulmasında başta kurgan buluntuları olmak üzere, bozkır kültür çevresindeki arkeolojik ve yazılı kaynaklar özel bir yer tutmaktadırlar.

Bu nedenle Esik Kurganı Türk Kültür Tarihi açısından çok önemli ve özelliklidir.

²⁷⁶ İ.Durmuş, a.g.m.

²⁷⁷ J.P.Roux, Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı, **Türk Kültürü El Kitabı**, II/1, İstanbul,,1972, s.74-76

²⁷⁸ İ.Durmuş, İskitlerde Ölü Gömme Geleneği, **Milli Folklor**, 61, 2004, s.23-29.

²⁷⁹ İ.Durmuş; **a.g.e.**, s. 96-97.

KAYNAKÇA

AKİŞEV, Kemal, “**Kurgan Issık**” Moskova,1978.

----- “**Kazakistan Köne Altını**” Almatı,1983.

AHMETBEYOĞLU, Ali; “Büyük Hun Hükümdarı Attila”, **Türkler**, I.Cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, 2002,s.902-919.

----- **Grek Seyyahı Priskos’a göre Avrupa Hunları**, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, İstanbul, 1995

ARSLAN,M.; **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1984.

BAŞTAV,Şerif; “Avrupa Hunları”, **Türkler**, I. Cilt , Ed. Salim Koca vd., Ankara, 2002, s.853-886.

----- “Eski Türklerde Harp Taktiği”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sayı 22, yıl 2, Ankara, Ağustos 1964, s.39-48.

BATU, Selahattin, “**Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi**”, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü,1938

BRENTJES, Burchard; “**Arms Of The Sakas; And Other Tribes Of The Central Asian Steppes**”, Varanasi, Rishi Publications, 1996

CERNENKO, E.V.; “**The Scythians 700-300 B.C.**”, Osprey Men At Arms Series Oxford,1983

DEMİR, Muzaffer; “İskitli Okçuların Atina’ya Getiriliş Tarihi Üzerine Yeni Bir Yorum (MÖ. 5. yy)”, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, cilt LXV, sayı 242-244, Aralık, 2001, s.905-910.

-----; “Perikles’in Karadeniz Seferi Üzerine Yeni Bir Yorum”, **Belleten**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, cilt LXV, sayı 243, Ağustos,2001s.529-540

DİYARBEKİRLİ, Nejat, “**Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı**” Cumhuriyetin 50.Yıl Armağanı, İstanbul,1973.

DONUK, Abdülkadir; “Kuruluşunun 2200. Yıldönümünde Türk Ordusu”, **Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sayı 340,yıl XXIX, Ağustos, 1991,s.455-467.

----- “**Eski Türk Devletlerinde İdari – Askeri Unvan ve Terimler**”, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1988

DOSTİYEYEV, Tarık; “Kafkasya’da Hunlar”, **Türkler**, I. Cilt , Ed. Salim Koca vd., Ankara, 2002

DURMUŞ, İlhami; “Sarmatlar”, **Türkler**, I. Cilt , Ed. Salim Koca vd., Ankara, 2002, s.637-647

----- “İskit Kültürü”, **Türkler**, IV, Ankara, 2002, s. 15-23.

----- “**İskitler (Sakalar)**”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, Levent Ofset, 1993.

----- “**Sarmatlar**”, Ankara, Se-Ba Ofset, 1997

----- “Massagetler”, **Bilig**, 3, Güz, 1996, s.86-91

----- “Eski Türklerde Yazı”, **Milli Folklor**, Ankara, 1994, s.38

----- “İskitlerde Ölü Gömme Geleneği”, **Milli Folklor**, sayı 61, yıl 16, 2004, s.21-29.

----- “Türk Tarih ve Kültürü Araştırmalarında Arkeolojik Kaynaklar”

----- “İskitlerin Kimliği”, **Türkler**, I. cilt, Ed. Salim Koca vd., Ankara, 2002, s.620-627.

----- “Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi”, **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, 1, 1997.

----- “Anadolu’da Kimmerler ve İskitler”, **Belleten**, LXI/231, 1997.

----- “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, **G.Ü. FEF. Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, 1997.

----- “Saka- Pers Mücadelesi”, **Bilig**, 4, 1997.

----- “Saka Adı Üzerine”, **Milli Folklor**, 3/19.1993.

----- “Bilge Kağan Dönemine Ait Yeni Arkeolojik Buluntular”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 11, 2002.

----- “Köl Tigin Külliyesi Kalıntıları ve Türk Kültür Çevresindeki Yeri”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten**, 2000.

----- “Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, cilt I, Ankara, 1996,s.173-191.

----- “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, **Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt I, sayı 2, Ankara,1997, s.13-19.

----- “Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları”, **Prof.Dr.Abdulhaluk Çay Aramağanı**, I, Ankara, 1998, s.399-414.

ESİN, Emel; “İç Asya da Milattan Önceki Bin Yılda Türklerin atalarına Atfedilen Kültürler” **Türkler**, I.cilt, Ankara,2002.

----- “Türk Kültür Tarihi İç Asya’daki Erken Safhaları” **Atatürk Kültür, Dil ve Tarihi Yüksek Kurumu, Türk Kültüründen Görüntüler Dergisi**, III, Ankara,1985.

GERERD, Chaliand; “**Göçebe İmparatorluklar**” Çev. Engin Sunar, Doğan Kitap, İstanbul,2001

GORDON, C.D.; **The Age of Attila**, USA, Michigan University, 1961.

GÖMEÇ, Saadettin; “**Türk Kültürünün Ana Hatları**”, Ankara, Akçağ Kitabevi, 1. Baskı, 2006.

GRAKOV, B.N; “**İskitler**”, Çev. D.Ahsen Batur, İstanbul, Selenge Yayınları, 2006.

GRANT, Michael; “**Roma’dan Bizans’a İ.S. 5. yüzyıl**”, Çev. Z.Zühre İlk gelen, İstanbul, Homer Kitabevi, 2000.

GROUSSET, Rene; “**Bozkır İmparatorluğu**”, Çev. M. Reşat Uzmen, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 3. Baskı,1996.

HARMATTA, John; “**Studies On The History Of The Sarmatians**”, Budapest, 1950.

HERODOTUS; “**Herodotus**”, İng. Çev. A.D. Godley, Cambridge, Loeb Classical Library, 1995.

----- “**Herodotos Tarihi**”, Çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Baskı,2006.

HİLDİNGER, Erik; “**Warriors Of The Steppe: A Military History Of Central Asia 500 B.C. To 1700 A.D**”. , New York, Sarpedon, 1997.

HOMEROS; “**Iliad**”, İng. Çev. A.T. Murray, Cambridge, The Loeb Classical Library, 1999.

----- “**Odyssey**”, Çev. A.T.Murray, Cambridge, Loeb Classical Library, Cambridge, 1998.

----- “**İlyada**”, Çev. A.Kadir – Azra Erhat, İstanbul, Can Yayınları, 11. Baskı, 1999.

----- “**Odysseia**”, Çev. Azra Erhat – A.Kadir, İstanbul, Can Yayınları, 11. Baskı, 2000.

İNAN, Abdulkadir; “**Tarihte ve Bugün Şamanizm**” Ankara, 1954.

----- “**Makaleler ve İncelemeler**” I. Ankara, 1987.

----- “**Makaleler ve İncelemeler**” II. Ankara, 1991.

JUNGE, Julius; “**Saka Stadien, der Antike**” Leipzig: Dieterische Verlagsbuchhandlung, 1988.

KAFESOĞLU, İbrahim; “**Türk Milli Kültürü**”, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 24.baskı 2004.

----- “Türk Ordusunun Tarihi”, “**Türk Kültürü**”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sayı 401, yıl XXXIV, Eylül, 1996, s.513-516.

----- “Türk Zaferleri”, “**Türk Kültürü**”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sayı 388, yıl XXXIII, Ankara, Ağustos, 1995, s.449-452.

----- “Türk Ordusu”, “**Türk Kültürü**”, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, sayı 292, yıl XXV, Ankara, Ağustos, 1987, s.453-456

KLYASHTORNY, S.G.; SULTANOV, T.İ.; “**Türkün Üç Bin Yılı**”, İstanbul, Selenge Yayınları, 2003.

KOCA, Salim; “Türklerin Göçleri ve Yayılımları”, **Türkler**, Ed. Salim Koca vd., 1. cilt, Ankara, 2002, s.651-663.

----- “**Türk Kültürünün Temelleri**” II. Odes Ltd.Şti. Kültür Yayınları, Ankara, 2003.

----- “Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler** IV. Ankara, 2002.

----- “Eski Türklerde Ekonomik ve Sosyal Hayat”, **Türkler**, IV. Ankara, 2002.

KSENOPHON; “**Anabasis,(Onbinlerin Dönüşü)**”, Çev. Tanju Gökçöl, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1998.

KURAT, Akdes Nimet; “**IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**”, DTCF Yayınları, TTK Basımevi, Ankara, 1972.

LUCIANOS; “**Skythes E Proksenos**”, vol. VI, İng. çev. K.Kilburn, Loeb Classical Library, Cambridge,1990

MAENCHEN, J. Otto; HELFEN; “**The World Of The Huns**”, Berkeley, California University Press, 1973

MANSEL, Arif Müfid; “**Ege ve Yunan Tarihi**”, Ankara, Türk Tarih Kurumu,7. Baskı, 1998.

MELYUKOVA, A.,İ.; “**İskitler Ve Sarmatlar**”, Erken İç Asya Tarihi,yay.haz., Denis Sinor, İstanbul, İletişim Yayıncılık, 2000.

MEMİŞ, Ekrem; “**İskitlerin Tarihi**”, Konya, Çizgi Kitabevi, 2005.

MIELCZAREK, Mariusz; “**The Army of The Bosporon Kingdom**”, Lodz,1999.

MİNNIS; “The Scythians And Northern Nomads”, **Cambridge Ancient History**, III. Cilt, IX,1970, s.187-205.

----- “**Scythians And Greeks**”, Cambridge University Press, 1913.

NEMETH, Gyula; “Attila ve Hunları”, **Türkler**, Ed. Salim Koca vd., 1. Cilt , Ankara, 2002,s.887-901.

ORKUN, Hüseyin Namık; “**Türk Tarihinin Bizans Kaynakları**”, Ankara, Sumer Basımevi, 1938.

----- “**Türk Tarihi**”, Ankara, Akba Kitabevi, 1946.

ÖGEL, Bahaeddin. “Türk Kılıcının Menşesi ve Tekamülü Hakkında”, **DTCF Dergisi**, VI, 5. Sayıdan ayrı basım, Ankara,1948,s.431-457.

----- “**İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi**”, Ankara, TTK, 5.baskı,2003

----- “**Türk Kültür Tarihine Giriş VII**”, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,1987.

----- **“Türk Mitolojisi 1000 Temel Eser”**, İstanbul,1971.

----- **“Türk Mitolojisi”**, II, Ankara,1995.

----- **“Türk Mitolojisi”**, I, Ankara,1993.

ÖZER,M.A.; “Elektron Spin Rezonans (ESR) Tarihlandırme Yöntemi: Arkeolojik Uygulaması”, **I. Arkeometri Sonuçları Toplantısı Bildirileri**, Ankara, 1986, s.21-25.

ÖZVERİ, M.; **Okçuluk**, İstanbul,2006.

PYANKOV, Igor; “Sakalar”, **Türkler**, 1.Cilt , Ed. Salim Koca v.d., Ankara, 2002, s.611-619.

RİCE, Tamara Talbot; **“The Scythians”**, New York,1957

ROLLE, Renate; **“The World Of The Scythians”**, California University, Berkeley,1980.

ROSTOVTZEFF, M; **“Iranians And Greeks in South Russia”**, Oxford,1922.

ROUX, Jean-Paul; **“Orta Asya: Tarih ve Uygarlık”**, Çev. Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.

----- **Altay Türklerinde Ölüm**, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 1999.

----- “Türk Göçebe Sanatının Dini Bakımdan Anlamı”, **Türk Kültürü El Kitabı**, II/1, İstanbul,,1972, s.74-76

----- **“Altay Türklerinde Ölüm”**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi,1999.

----- **“Türklerin Tarihi: Pasifikten Akdenize 2000 yıl”**, Çev. Prof. Dr. A. Kazancıgil, L. Arslan-Özcan, İstanbul, Kabalcı Yayınevi,2007.

RUSSEL, D.A; **“An Anthology Of Latin Prose”**, Oxford, Clarendon Press,1989.

SEYİDOF, Mirali; “Altın Muharibin Soy-Etnik Talihi Hakkında”, **I.Kardaş Edebiyatları**, Sayı:2,Erzurum,1982.

----- “Altın Muharibin Soy-Etnik Talihi Hakkında”, **II. Kardaş Edebiyatları**, Sayı:3,Erzurum,1982.

----- “Altın Muharibin Soy-Etnik Talihi Hakkında”, **III. Kardaş Edebiyatları**, Sayı:4,Erzurum,1982.

----- “Altın Muharibin Soy-Etnik Talihi Hakkında”, **IV. Kardaş Edebiyatları**, Sayı:5,Erzurum,1982.

SÜLEYMANOV, Olcas; “**Ceti Sudin Köne Cazbaları**” Kazak Edebiyatı,25 Eylül 1970.

STRZYGOWSKI J; “Türkler ve Orta Asya Sanatı Meselesi” **Türkiyat Mecmuası, II**, İstanbul,1930.

TARHAN, Taner. “Ön Asya Dünyasında Kimmerler ve İskitler”, **Yeni Türkiye Yayınları**, Ankara, 2002,s.597–610.

----- “Eskiçağda Kimmerler Problemi”, **VIII. Türk Tarih Kongresi**, I. cilt, Ekim, 1976, s.355–370.

TOGAN, A.Zeki, Velidi; “**Umumi Türk Tarihine Giriş**” İstanbul,1970.

TURAN, Osman; “Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması”, **Belleten**, IX/35,1945

EKLER

A- Resimler*

A-1-Genel Resimler

Resim 1: Esik Kurganı Kazılmadan Önceki Genel Görünüşü

Resim 2: Mezar Hücresinin Genel Görünüşü

Resim 3: Mezar odasının Kuzey batı köşesinden detay görünüş.

Kil, Metal, Ağaç Kap çeşitleri.

Resim 4: Mezar Odasının Kalın Kütüklerinin ortaya çıkartılmış hali.

Resim 5: Mezar odasında metal buluntulardan bir görünüş.

(Esik Kurganı)

Resim 6: Altın Elbiseli Adam

Resim 7: Altın Elbiseli Adamın Başlığı

Mezar içerisinde İlk bulunduğu haliyle.

Resim 8: Başlıktaki dağ keçisi

Resim 9: Gümüş Kâse ve üzerindeki yazı.

Resim10:Küçük gümüş kâse dış yüzeyinde asker resimleri betimlenmiş.

Resim 11: Üst Sol: Gümüş Kase, Üst sağ: Kırbaç ?,

Alt:Kaftanın Kolu Bezemeli

Resim 12: Geyik Plaka

Resim 13: At Bezemeli plaka

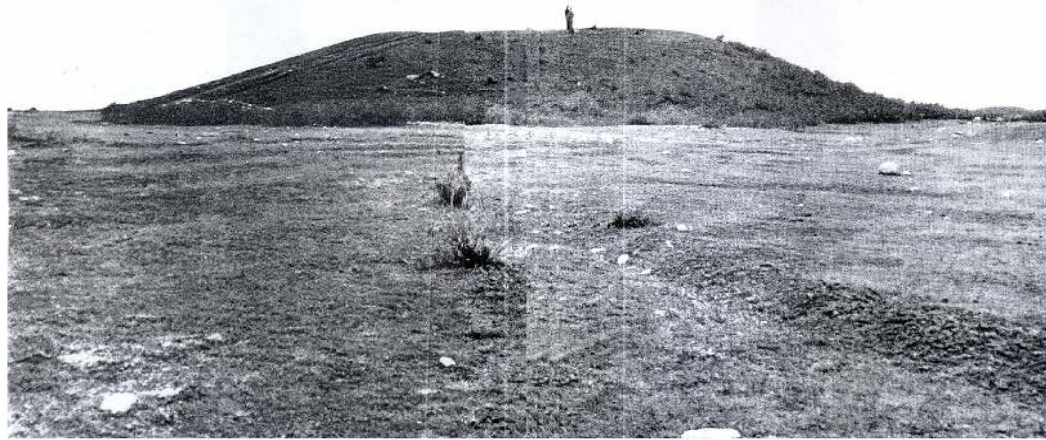
Resim 14: Aplike Levha Savaş sahnesi.

Resim 15: Kenarı aslan bezemeleriyle süslenmiş sehpa.

Resim 16: Küçük levha ve buluntuların boyutlu halleri.

Resim17: Küçük Buluntular. Yüzük, küpe, kâse, bilezik kenarlık.

* Tez çalışmasında kullanılan tüm resim ve çizimler “K.A.Akişev, **Kurgan Issık**, Moskova, 1978.”kitabından alınmıştır.

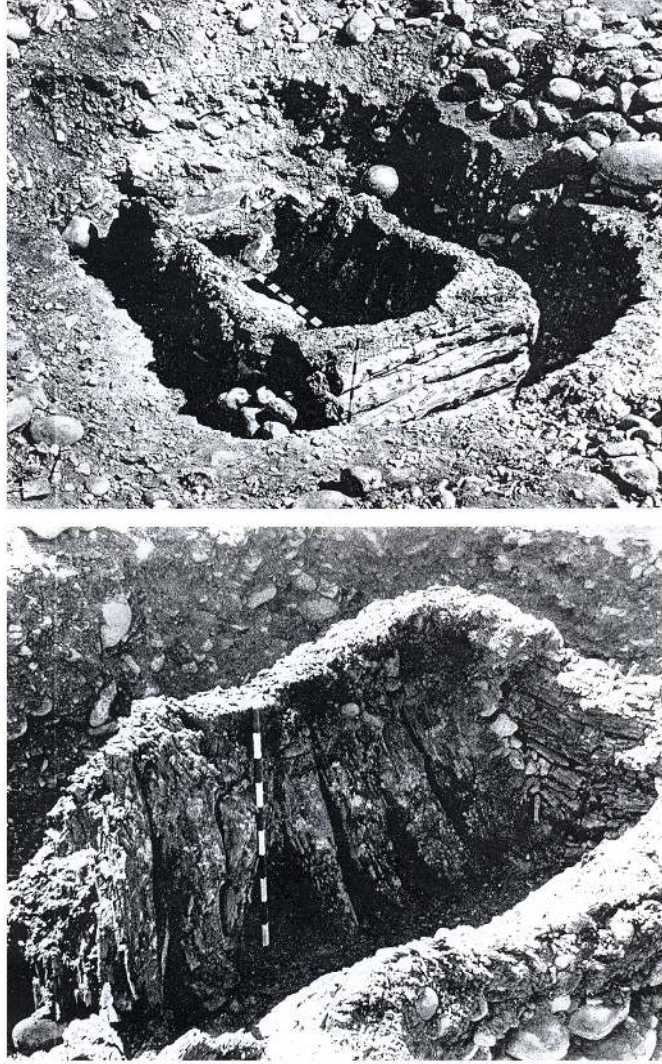
Resim 1: Esik Kurganı Kazılmadan Önceki Genel Görünüşü

Resim 2: Mezar Hücresinin Genel Görünüşü

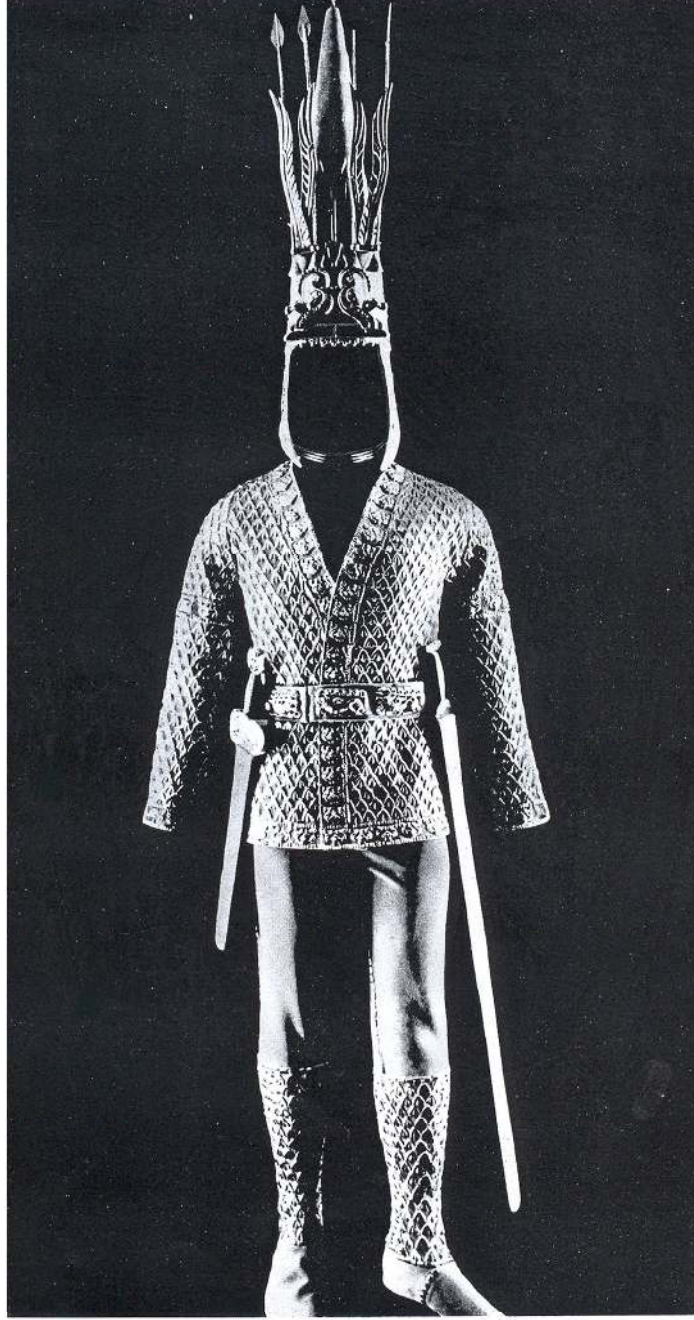
Resim 3: Mezar odasının Kuzey Batı köşesinden detay görünüş. Kil, Metal, Ağaç Kap çeşitleri.

Resim 4: Mezar Odasının Kalın Kütüklerinin ortaya çıkartılmış hali.

Resim 5: Mezar odasında metal buluntulardan bir görünüş.
(Esik Kurganı)

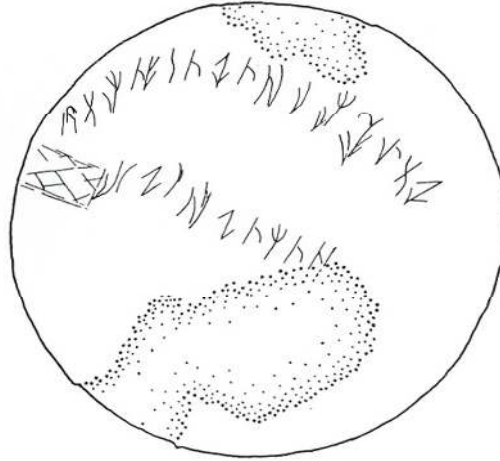
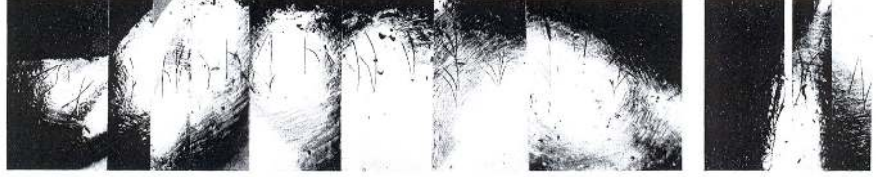
Resim 6: Altın Elbiseli Adam

Resim:7 Altın Elbiseli Adamın Başlığı
Mezar İçerisinde İlk Bulunduğu haliyle.

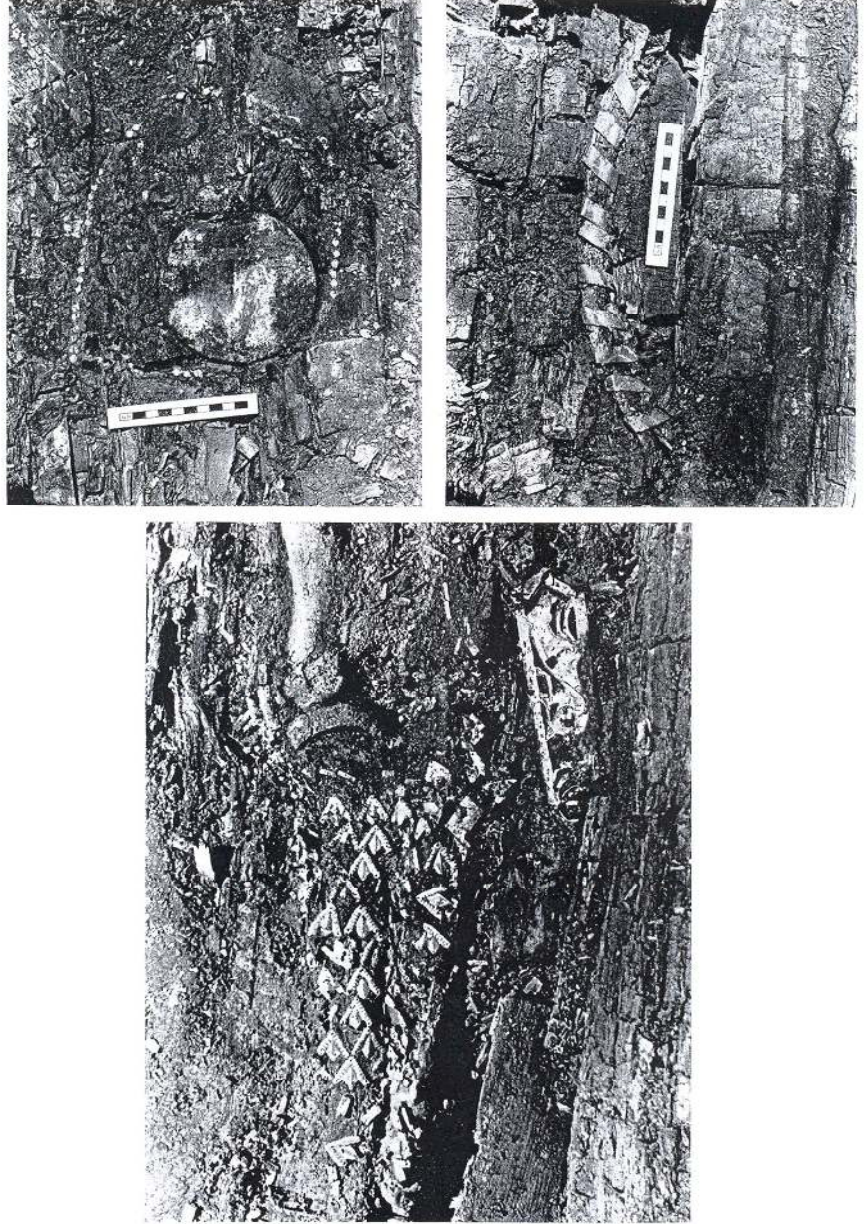
Resim 8: Başıktaki Dağ Keçisi

Resim 9: Gümüş Kâse ve üzerindeki Yazı.

Resim 10: Küçük gümüş kâse dış yüzeyinde asker resimleri betimlenmiş.

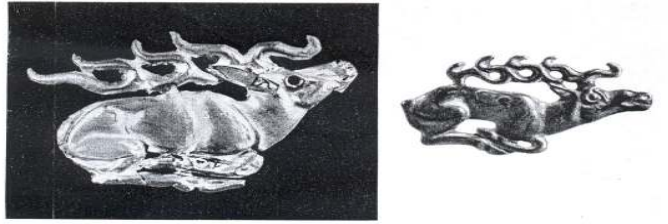

Resimler 11:

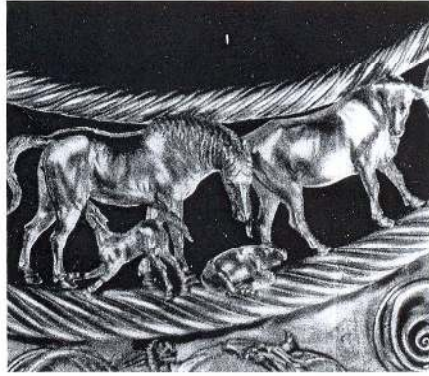
Üst Sol: Gümüş Kase

Üst sağ: Kırbaç ?

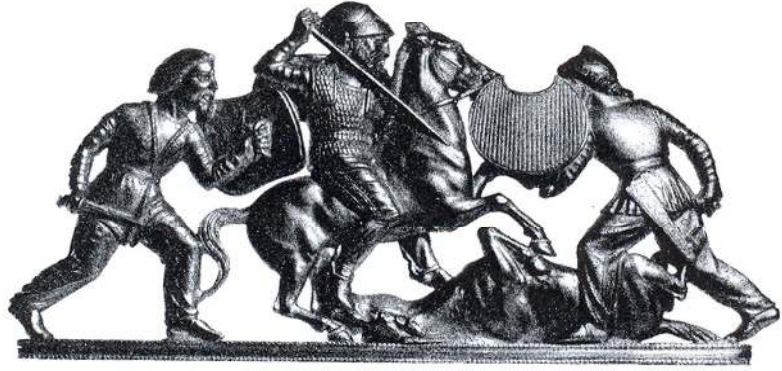
Alt: Kaftanın Kolu Bezemeli

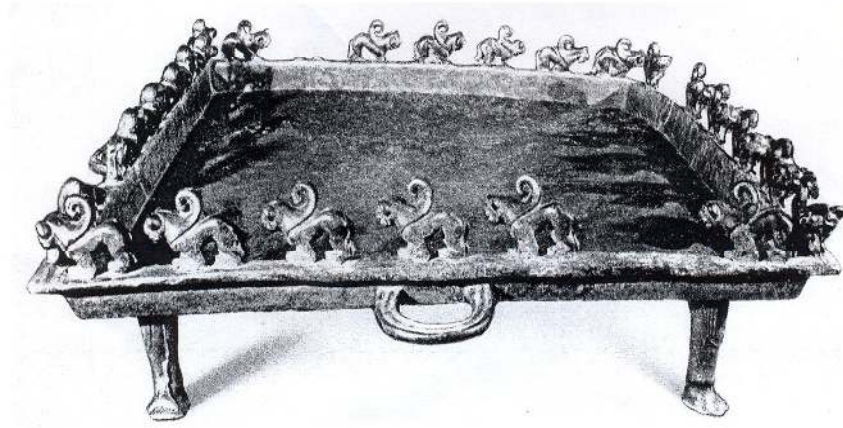
Resim 12: Geyik Plaka

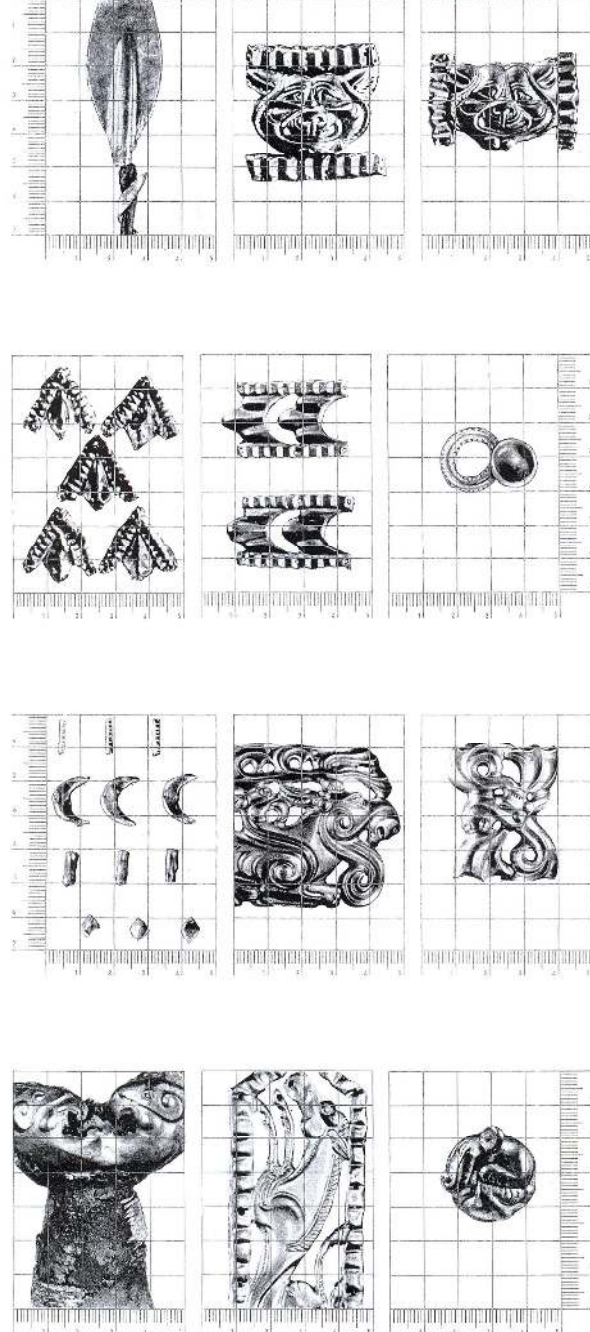
Resim 13: At Bezemeli plaka

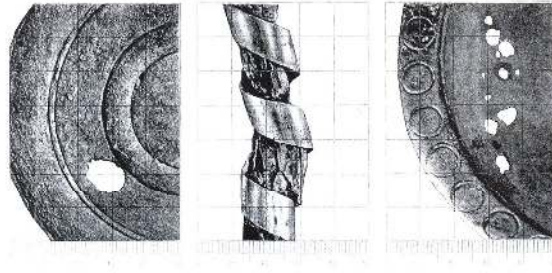
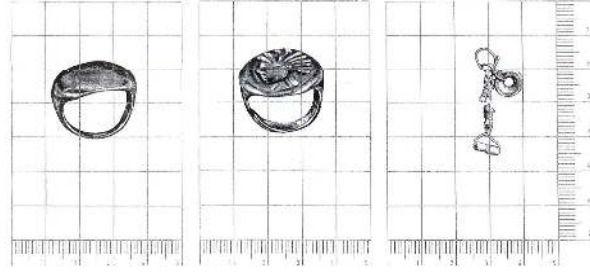
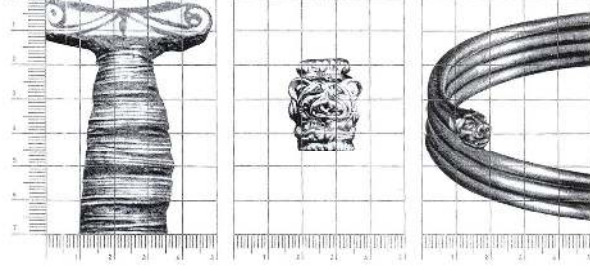
Resim 14: Aplike Levha Savaş sahnesi.

Resim 15: Kenarı aslan bezemeleriyle süslenmiş sehpa.

Resimler 16: Küçük levha ve buluntuların boyutlu halleri

Resimler 17: Küçük Buluntular. Yüzük, küpe, kâse, bilezik kenarlık.

A-2-Başlık Resimleri

- Resim:18 Diadem.
- Resim:19 Aslan suratı şeklindeki plakalar.
- Resim:20 Dağları andıran tırtıllı levhalı pars şeklindeki plaka. Arka tarafı.
- Resim:21 Dağları andıran tırtıl levhalı parslar şeklindeki plakalar.
Dağları andıran tırtıl levhalı pars şeklindeki plaka.
Pars şeklindeki plakalar.
- Resim:22 Dağ keçisi şeklindeki plakalar.
Dağları andıran tırtıllı levha.
At şeklindeki plakalar.
- Resim:23 Nihale üzerinde dağ keçisi heykelciği. Yuvarlak yontu.
Kaplan kafası görüntülü takma plaka. Yüksek kabartma.
- Resim:24 Yay oku şeklinde süsler.
Temeli-ağaç, uçları ve spiral kurdeleler-altından.
- Resim:25 Dağları andıran tırtıllı levha, ağaçların taklitleri ve kuşların heykelcikleri (ilk konumu kompozisyonu).
Ağaçlar: temeli demirden, kaplaması altından, dalları da altından.
Kuş heykelcikleri: temeli ağaçtan, kaplaması altından.
- Resim:26 Dekoratif figürlü levhalar. Altın.
- Resim:27 Kuşkanadı şeklindeki uzun levhalar. Altın.
- Resim:28 Figürlü ufak levhalar. Altın. .
- Resim:29 Geometrik şekilli levhalar. Altın.

Resim:18

-Diadem. Altın/Çapı 22 cm.

-Küşük kuşkanadı şeklindeki levhalar. Altın/8,1x2,8 cm.

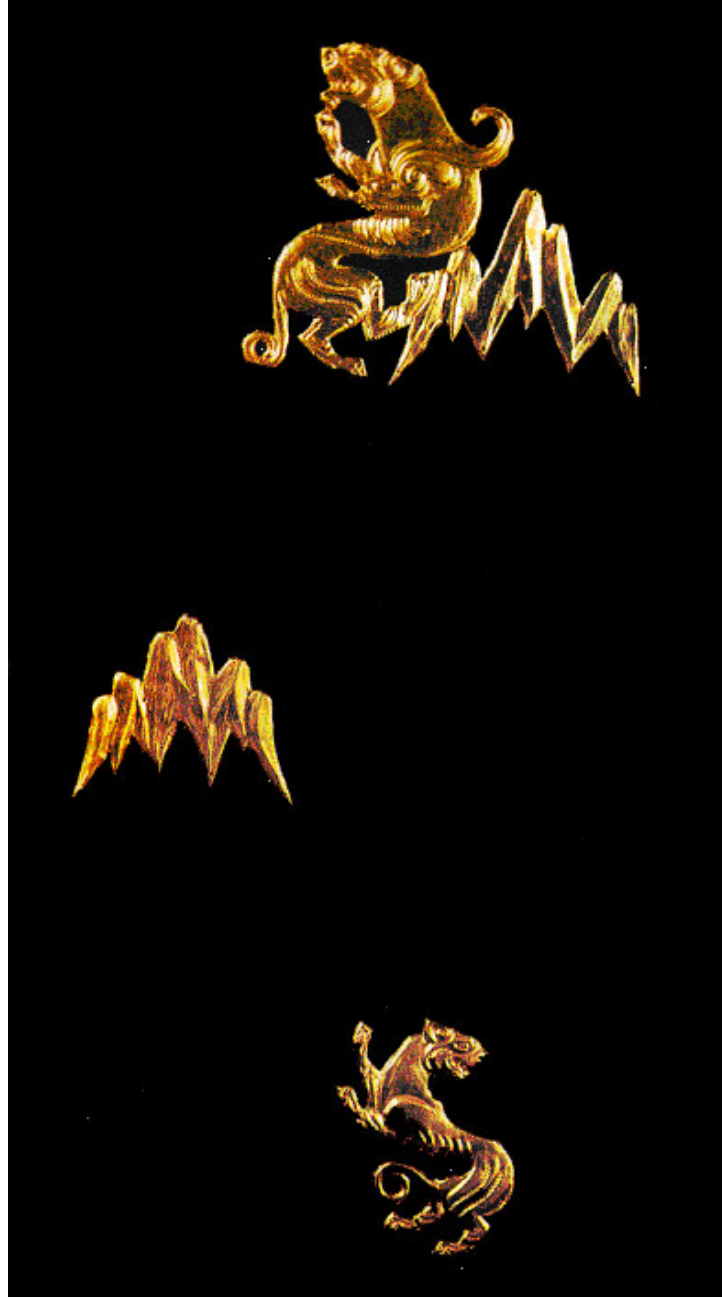

Resim:19
-Aslan suratı şeklindeki plakalar. Kabartma. Altın/2,2x2,6 cm.

Resim:20

-Dağları andıran, tırtıllı levhalı pars şeklindeki plakaların. Arka tarafı.

Resim:21

-Dağları andıran tırtıl levhalı parsler şeklindeki plakalar. Kabartma. Altın. 7,2x8,5 cm.

-Dağları andıran tırtıl levhalı pars şeklindeki plaka. Kabartma. Altın. 5,2x7,6 ; 3,7x4,7 cm.

-Pars şeklindeki plakalar. Kabartma. Altın. 5,5x3,7 cm.

Resim:22

- Dağ keçisi şeklindeki plakalar. Kabartma. Altın/4,5x2,8 cm.
- Dağları andıran tırtıllı levha. Kabartma. Altın/7,8x13,3 cm.
- At şeklindeki plakalar. Kabartma. Altın/6,5x5,2 cm.

Resim:23

- Nihale üzerinde dağ keçisi heykelciği. Yuvarlak yontu. Altın/1,6x1,9 cm.
- Kaplan kafası görüntülü takma plaka. Yüksek kabartma. Altın/1,8x1,7 cm.

Resim:24

-Yay oku şeklinde süsler.

Temeli-ağaç, uçları ve spiral kurdeleler-altından/38-40x2 cm.

Resim: 25

-Dağları andıran tırtıllı levha, ağaçların taklitleri ve kuşların heykelcikleri, (ilk konumu kompozisyonu). Levha: kabartma, altın/7x13 cm.

-Ağaçlar: temeli demirden, kaplaması ve dalları da altından/yüksekliği 4,5 cm.

-Kuş heykelcikleri: temeli ağaçtan, kaplaması altından/3x3,5 cm.

Resim:26

-Dekoratif figürlü levhalar.

Altın/8x3,7 ; 7,5x3,6 ; 6x2,5 ; 5,5x4 ; 5x4 cm.

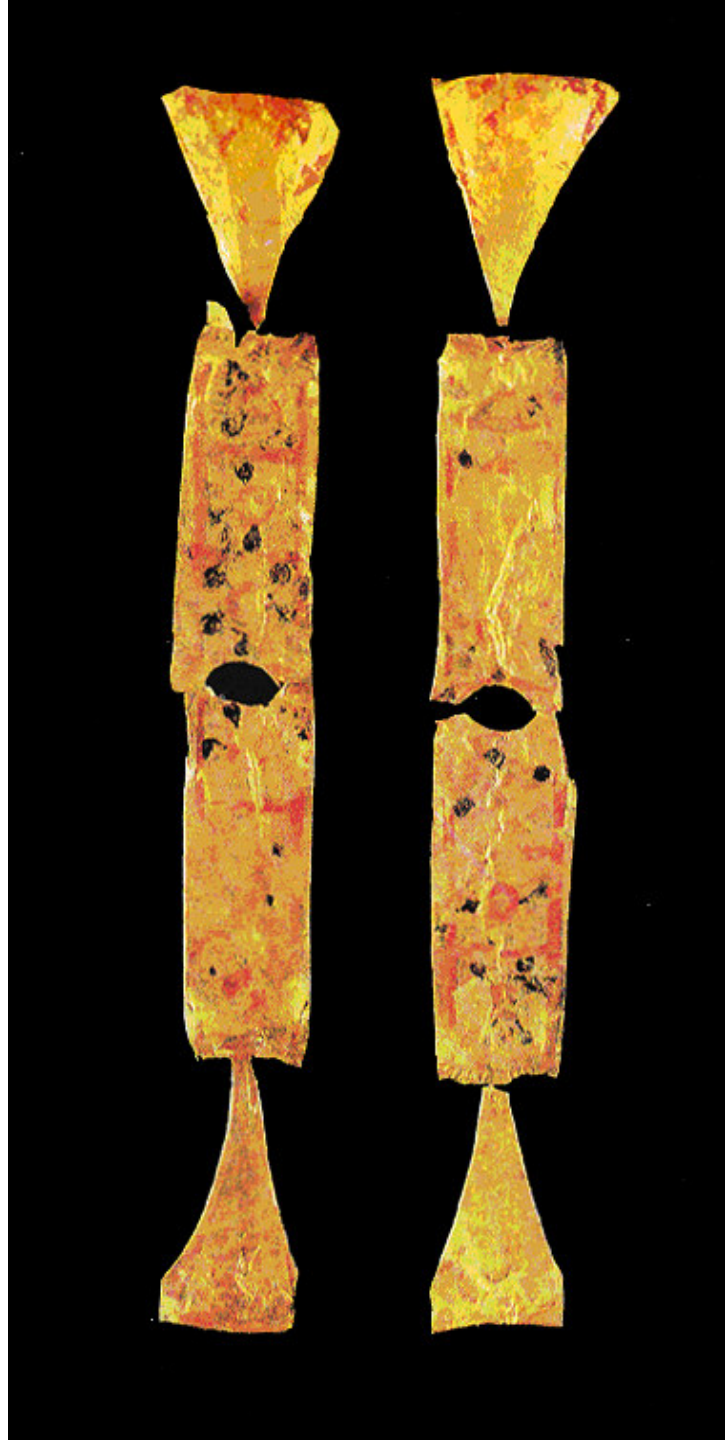

Resim:27
-Kuşkanadı şeklindeki uzun levhalar.
Altın/26-26,8x2 cm.

Resim:28

-Figürlü ufak levhalar. Altın'dan, büyüklerinin ebatları: 8x2,6 cm.

Resim:29
-Geometrik şekilli levhalar. Kemer baskısı şeklinde. Altın
Kırmızı boyayla resimlenmiş. 17-17,2x2 cm.

A-3-Kıyafet, Kemer, Ayakkabı Resimler

Resim:30 Kaplan kafası şeklindeki plaka, cepheden, dikey çıtalar arasında.

Resim:31 Dikdörtgen figürlü plakalar. Kabartma.

Resim:32 Çeşitli şekil ve boyutlardaki ufak plakalar. Altın.

Resim:33 Parçalı plakalar. Altın Koni şeklindeki külahtan ve yassı yuvarlak levha temelinden oluşmaktadır.

Resim:34 Üçgen plakalar. Altın, kabartma.

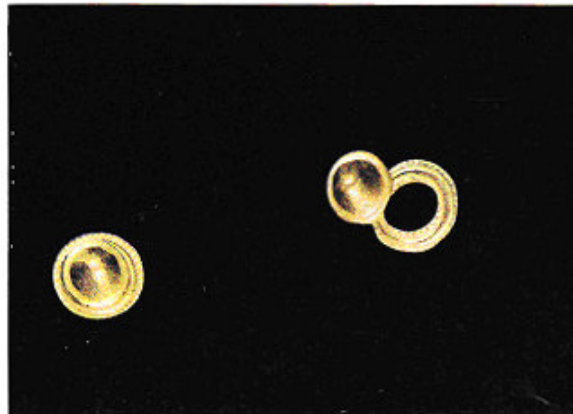
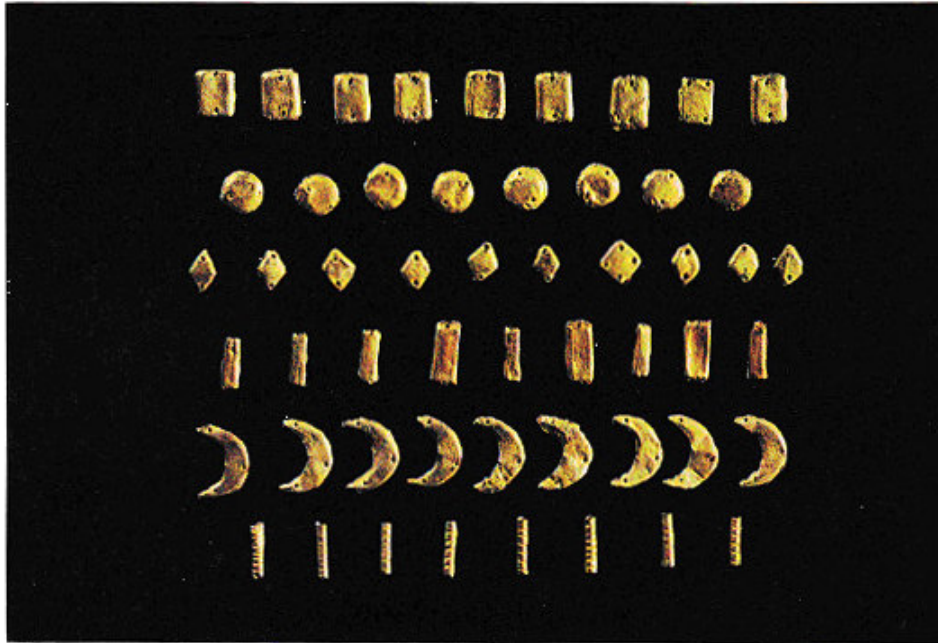
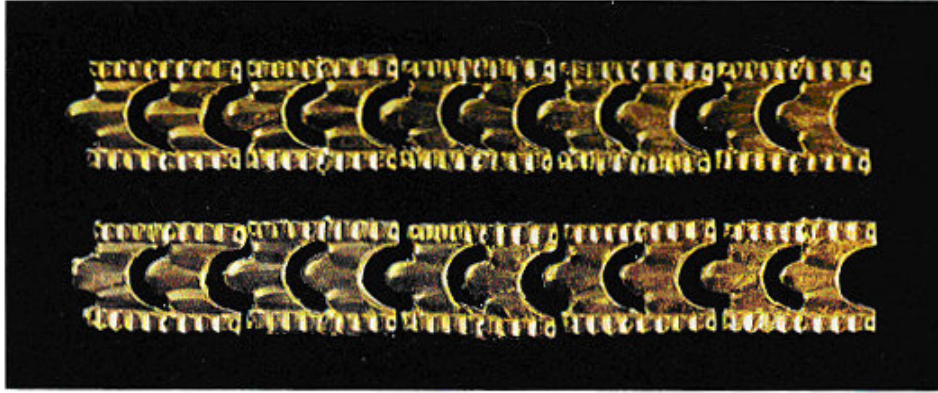
Resim:35 Yatan geyik şeklindeki takma plakalar. Yüksek kabartma. Altın.

Resim:36 Geyik kafası şeklindeki takma plaka. Yüksek kabartma. Altın.

Resim:30

-Kaplan kafası şeklindeki plaka, cepheden,
dikey çitılar arasında. Kabartma. Altın/3,1x4,3 cm.

Resim:31 -Dikdörtgen figürlü plakalar. Kabartma. Altın/2,2x3,8 cm.

Resim:32 -Çeşitli şekil ve boyutlardaki ufak plakalar. Altın.

Resim:33 -Parçalı plakalar. Koni şeklindeki külahtan ve yassı yuvarlak levha temelinden oluşmaktadır. Altın/2x3,2 cm.

Resim:34
Üçgen plakalar. Altın/kabartma.

Resim:35

-Yatan geyik şeklindeki takma plakalar. Yüksek kabartma. Altın/2,8x8,8 cm.

Resim:36

-Geyik kafası şeklindeki takma plaka. yüksek kabartma. Altın./3,1x4,1cm.
(Altın kemer'in yatay şekii.)

A-4-Silahların Resimler

- Resim:37 İki kafalı grifon şeklindeki hançer başlığı.
Demir, kaplaması varak altından.
- Resim:38 Hançer namlusu. Parça.
Altın levha- kabartmalı hayvan betimlemeli süs.
- Resim:39 Hançer ve kılıç. Altın kakmalı demir.
- Resim:40 Hançer kınını süsleyen plakalar. Kabartma. Altın.
- Resim:41 Kemer dağıtım plakaları. Kabartma. Altın. Döküm.
- Resim:42 Kemer dağıtım plakaları. Yandan ve arkadan görüntüler.

Resim:37 -İki kafalı grifon şeklindeki hançer başlığı.
Demir, kaplaması varak altından.
Resim:38 -Hançer namlusu. Parça.
Altın levha-kabartmalı hayvan betimlemeli süs.

Resim:39 -Hançer ve kılıç. Altın kakmalı demir.
Hançerin uzunluğu 48 cm, namlu genişliği 7,7cm.
Kılıç uzunluğu (kalan kısmı) 20cm, namlu genişliği 6,9 cm.

Resim:40

-Haer kınını süsleyen plakalar. Kabartma.
Altın/5,5x13,4;15,7x4,1 cm.

Resim:41 -Kemere yayılmış ss plakaları.kabartma,Altın/Döküm.2,8x2,4 cm.
Resim:42 –Kemere yayılmış plakaların. Yandan ve arkadan görüntüleri.

A-5-Süs Eşya Resimleri

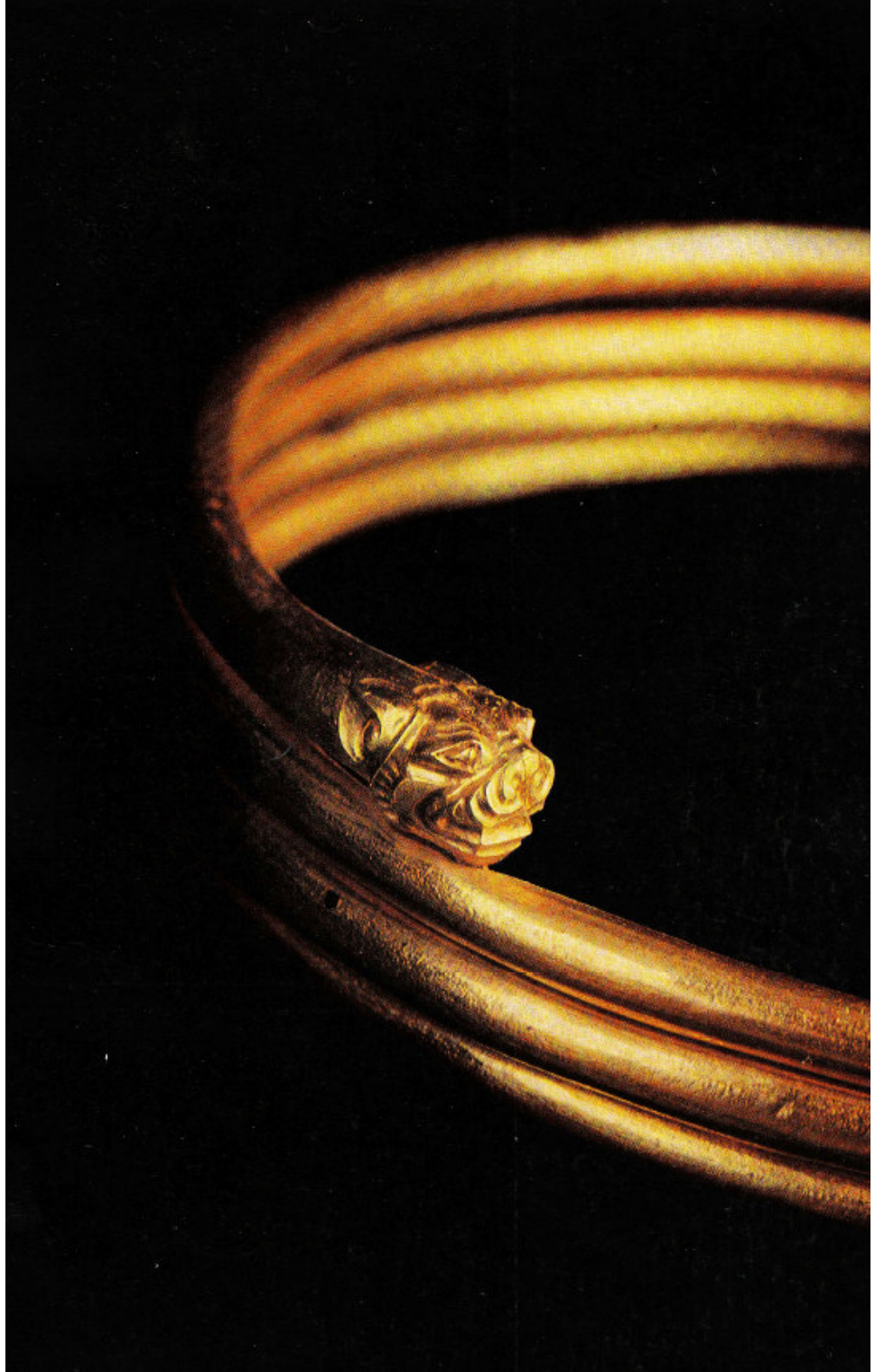
- Resim:43 Grivna (kolye)- boyun süsüdür. Altın.
 Uçları kaplan kafası heykelciğiyle süslenmiştir.
- Resim:44 Kolye. Parça.
- Resim:45 Oval kalkanlı yüzük. Altın.
- Resim:46 İnsan kafası resimli yüzük-mühür. Altın.
- Resim:47 Altın kurdele ve sap kalıntıları. Kamçı sapının kalıntıları.
- Resim:48 Ayna ve küpe. Ayna bronzdan yapılmış.
 Küpe altındır, asmaları firuzedir.

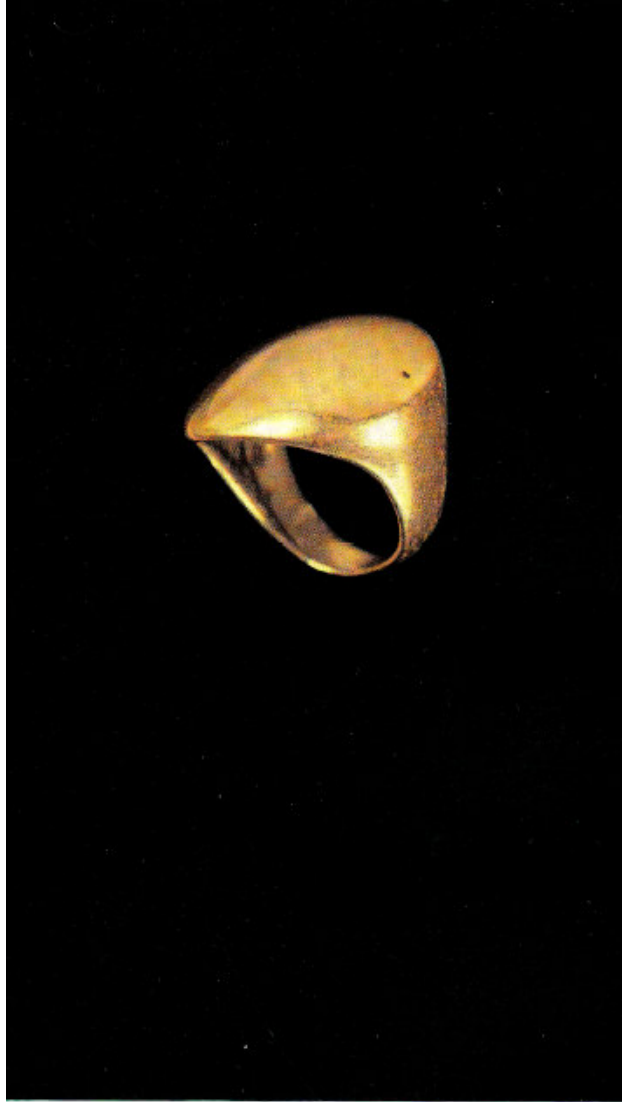
Resim:43

-Grivna(kolye)-boyun süsüdür.

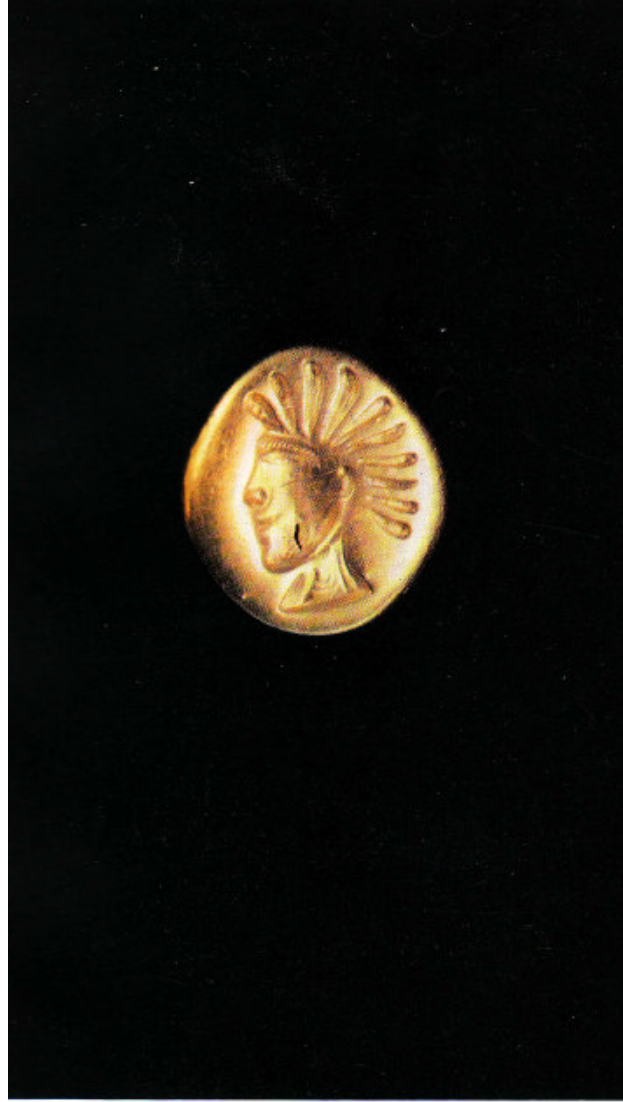
Uçları kaplan kafası heykelciğiyle süslenmiştir. Altın/Çapı:13 cm.

Resim:44
-Kolye parçası(yakın çekim).

Resim:45
-Oval kalkanlı yüzük. Altın.
Yüksekliği 2,3; çapı 2,5.

Resim:46
-İnsan kafası resimli yüzük-mühür.
Altın. Yüksekliği 2,7; Çapı 2,5.

Resim:47

-Altın kurdele ve sap kalıntıları.
Kamçı sapının kalıntıları.Ölçü:34x3.

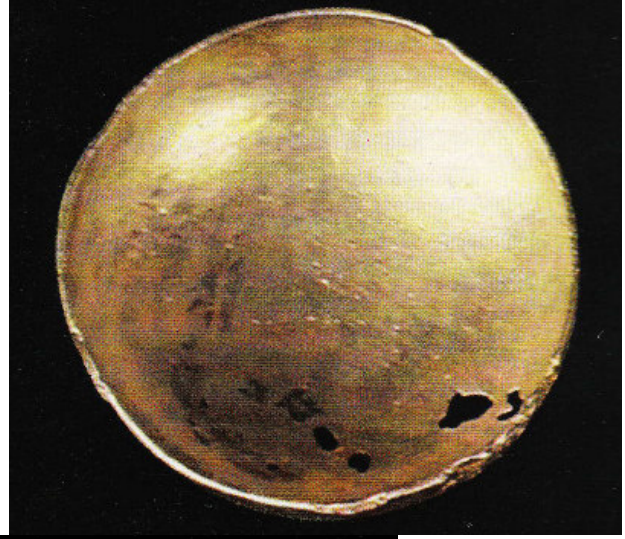
Resim:48

-Ayna ve küpe. Ayna bronzdan yapılmış. Çapı 12,8.

-Küpe altındır, asmaları firuzedir. 3,1x2,4.

A-6-Mutfak Malzemelerinin Resimleri

- Resim:49 Büyük tas.
Gümüş taslar ve kaşık.
- Resim:50 Küçük tas. Dibinde iki satırdan ve 26 işaretten oluşan yazı bulunmaktadır.
Kaşık. Sapı kuş boynu ve kafası şeklidir.
- Resim:51 Kaşık sapı. Parça. Gümüş.
- Resim:52 Büyük tabak-tepsi. Ağaç.
- Resim:53 Küçük tabak-tepsi ve kepçe. Ağaç.
Kepçe. Ağaç.
- Resim:54 Küpler. Kil.
- Resim:55 Kâseler ve küp. Kil.

Resim:49

-Büyük tas. Yüksekliği 3,8; apı 15,6.

Resim:50

-Küçük tas. Yüksekliği 2,2; apı 7,7. Dibinde iki satırdan ve 26 işaretten oluşan yazı bulunmaktadır.

-Kaşık. Sapı kuş boynu ve kafası şeklindedir. 16x3,8.

Resim:51

-Kaşık sapı. Parça. Gümüş.

Resim:52

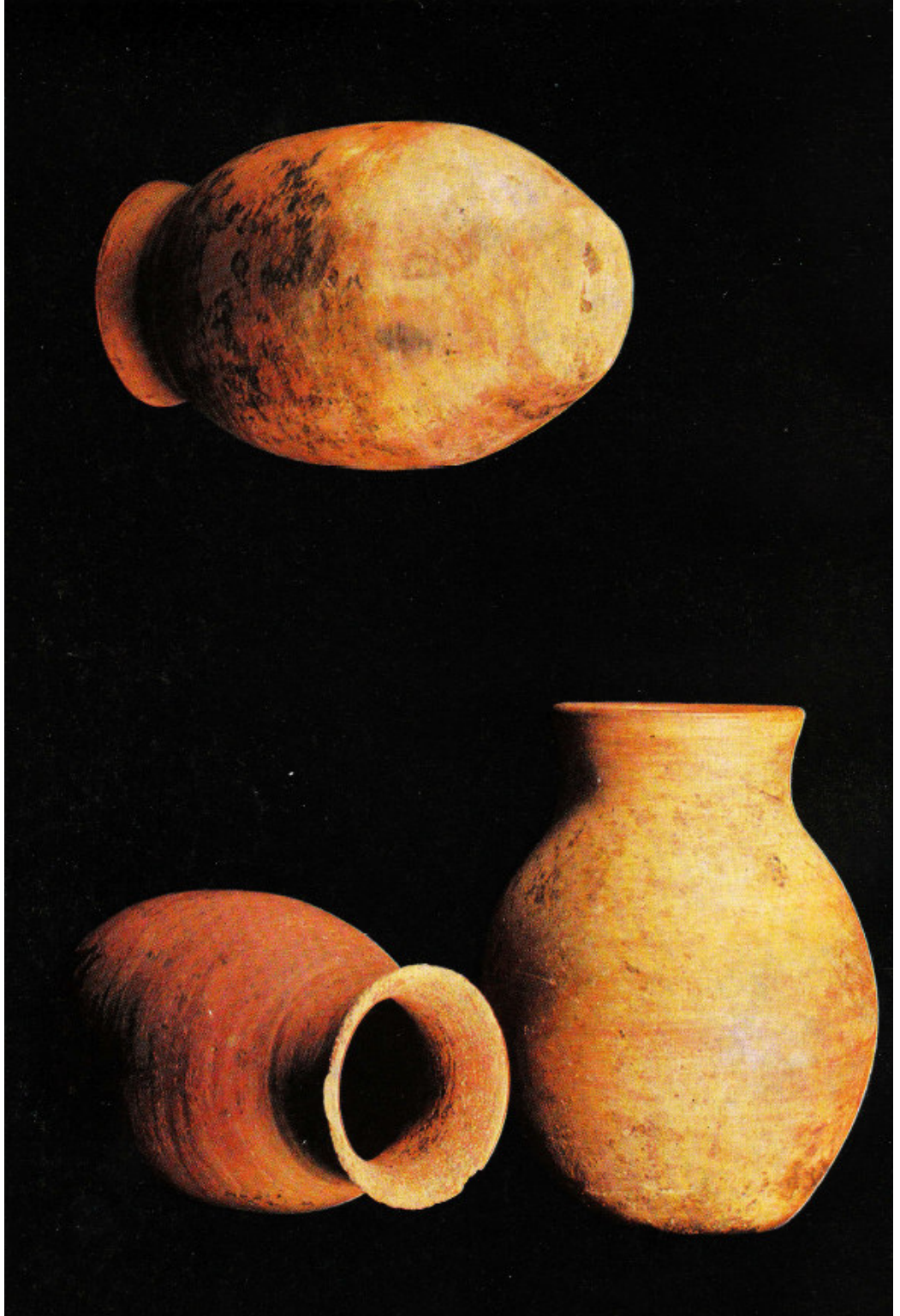
-Büyük tabak-tepsi Ağaç. 67,5x37,5x3 cm.

Resim:53

-Küçük tabak-tepsi ve kepçe. Ağaç. Tabak ebatları: 46x29x3.

-Kepçe. Ağaç. Sapının uzunluğu 25, çapı 9,5.

Resim:54
-Küpler. Kil. Yüksekliği 17-20, gövde çapı 12-14.
Çömlekçi çarkında hazırlanmıştır.

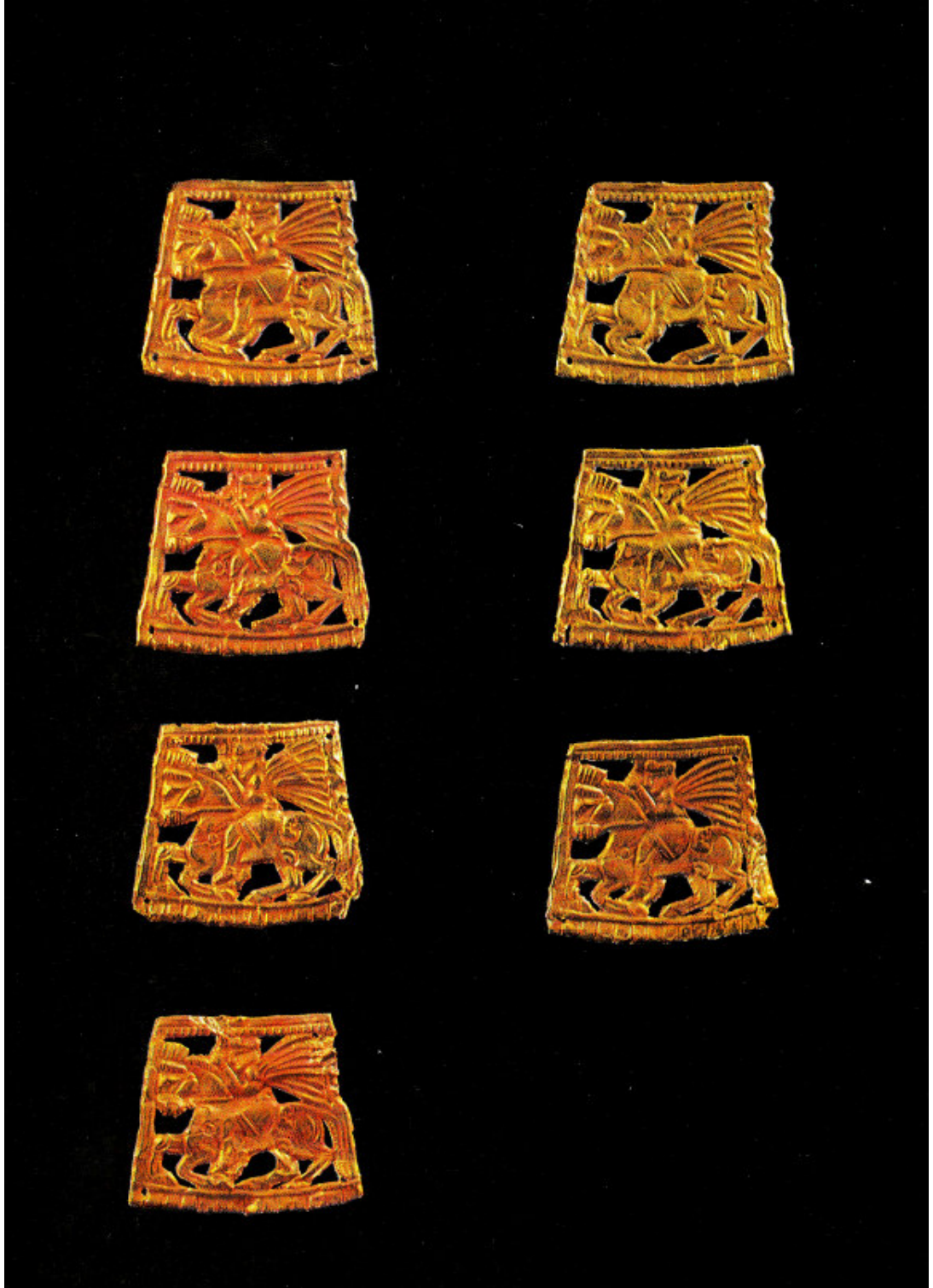

Resim:55

-Kâseler ve küp. Kil. Yüksekliği 6-6,5; çapı 14-17.
Çömlekçi çarkında yapılmıştır.

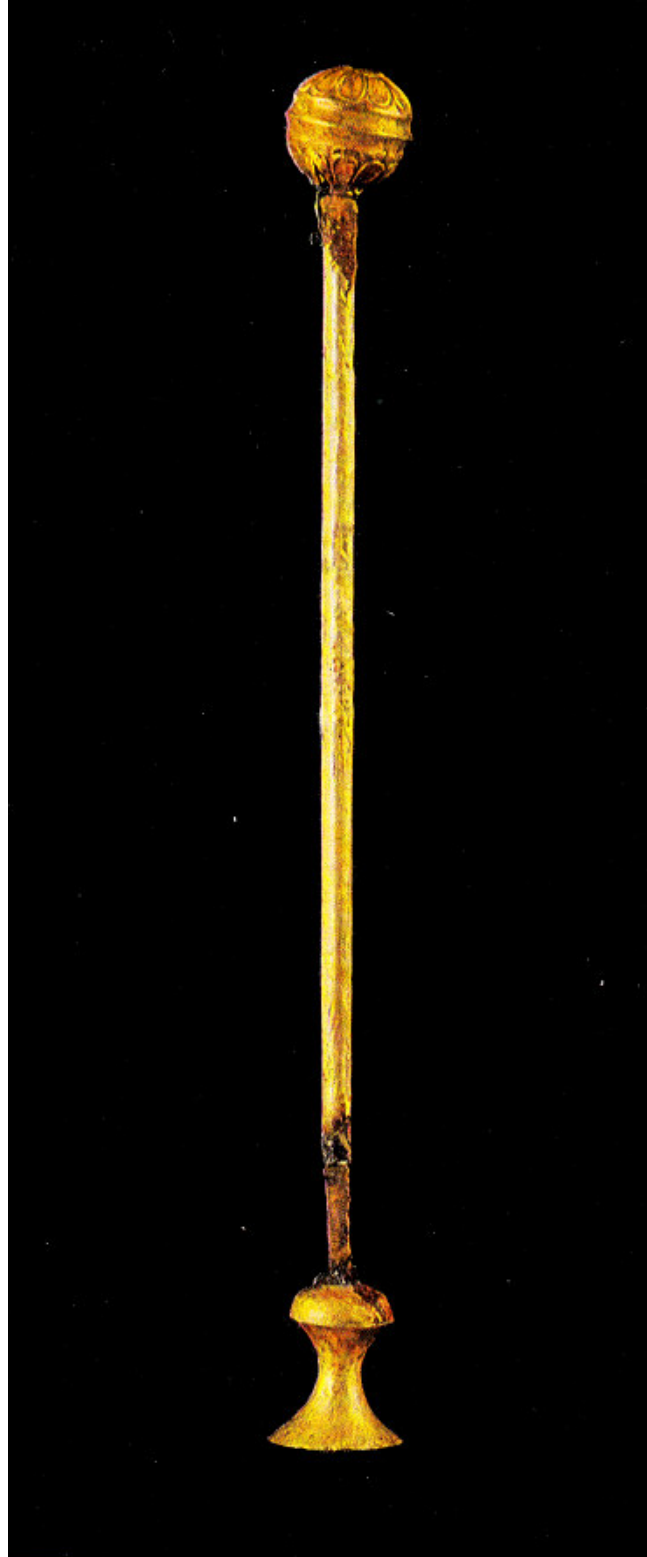
A-7-Başka Kurgan Buluntu Resimleri

- Resim:56 Süvari betimlemeli plakalar. Alçak kabartma.
«Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. MÖ. III-II yüz yıl.
- Resim:57 Asa şeklinde eşya. Ana gövdesi-demir, kaplaması-varak altın.
«Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. MÖ. II-II yy.
- Resim:58 Figürlü ufak plakalar. Altın.
«Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. MÖ. III-II yüz yıl.
- Resim:59 Figürlü levhalar.
Üçgen uçlu kurdele şeklinde levhalardır. Altın.
Bitki bezekli levhalar. Altın.
«Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. MÖ. III-II yüz yıl.
- Resim:60 Değişik şekillerdeki küpeler. Altın, gümüş.
Salkımları serdolik ve başak taneciklerinden.
Çilik ve Çarın nehirlerinde bulunan kurgandan çıkartılmıştır
Semireçye. MÖ: IV-I yüzyılları.
- Resim:61 Küpelerin salkımları. Altın.
«Aktastı» kurganı, Kegen nehri, Semireçye. MS. III-V yüz yıl.
- Resim:62 Zincir salkımlı küpe. Altın. 7,2. Çilik nehri yakınlarında bulunan kurgan. Semireçye. MÖ. IV-III asırlar.

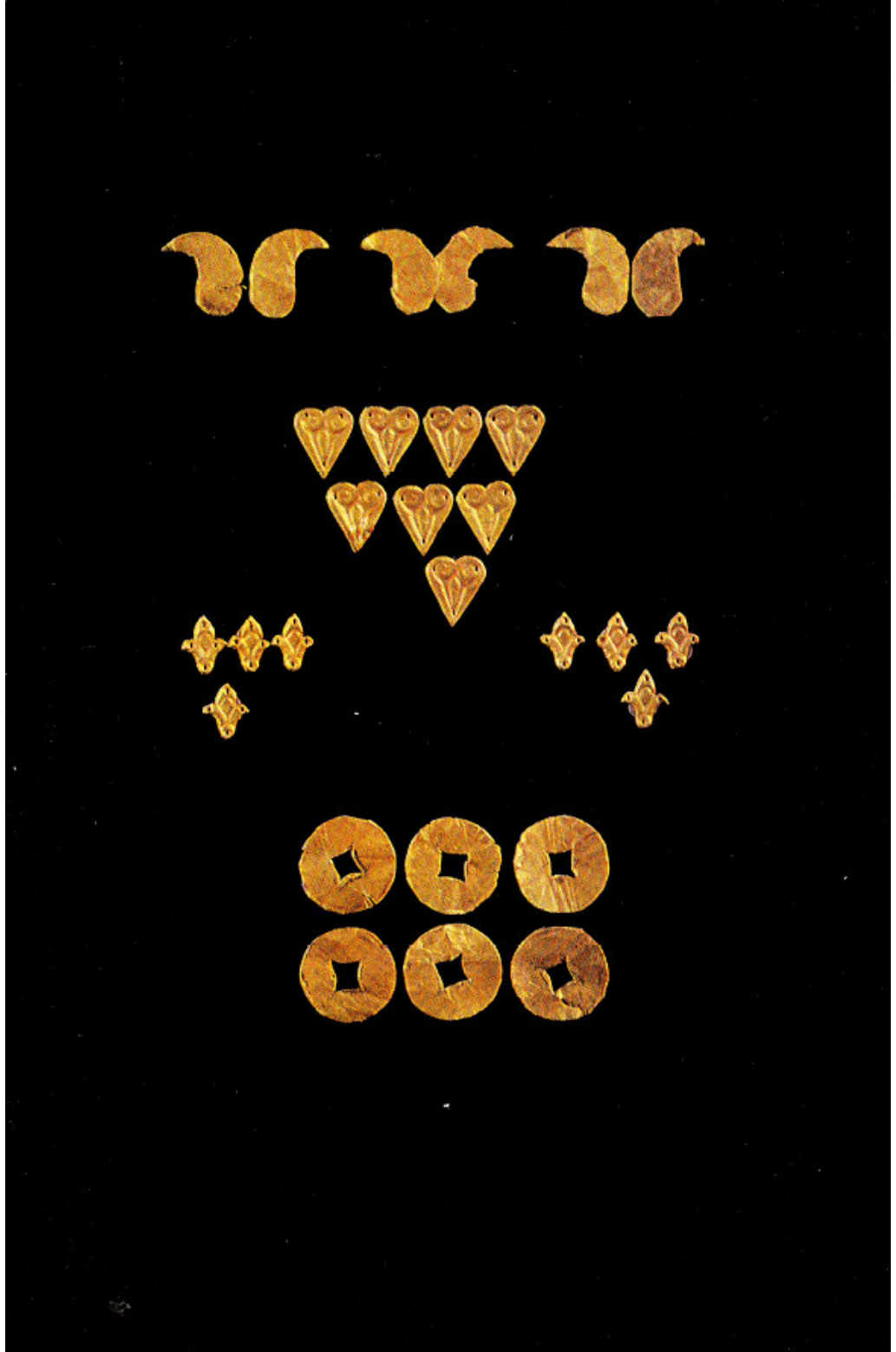
Resim:56

-Süvari betimlemeli plakalar. Alçak kabartma. Altın. 3,7x4,5.
«Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. M.ö.III-II yüz yıl.
Alma-Ata, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Arkeoloji Müzesi.

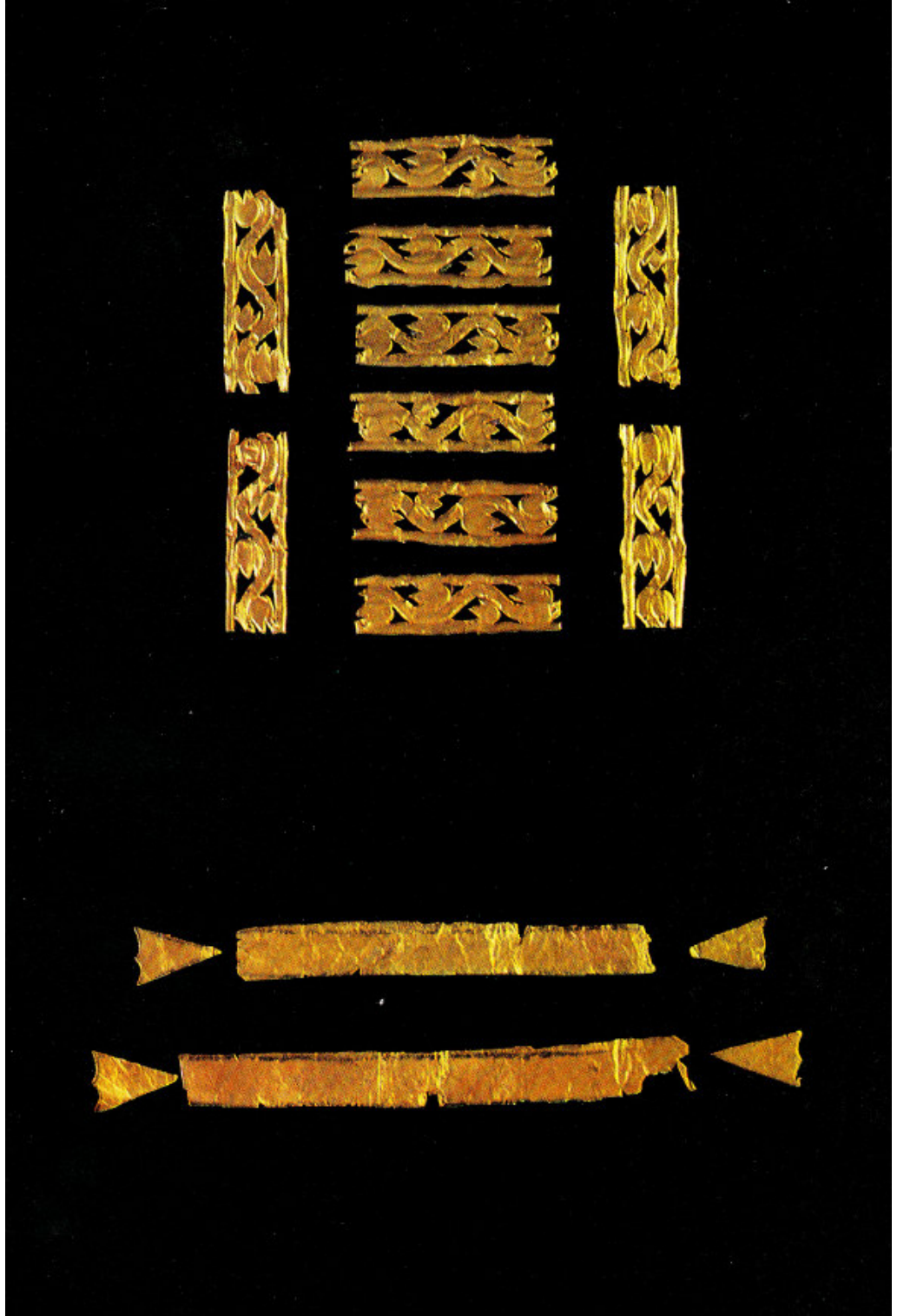
Resim:57

-Asa şeklinde eşya. Ana gövdesi-demir, kaplaması-varak altın. Uzunluğu 21.
«Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. M.ö.III-II yüz yıl.
Alma-Ata, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi arkeoloji müzesi.

Resim:58

-Figürlü ufak plakalar. Altın. 2,1x1,5; 1,3x1,1; 1x0,9; 2x2. «Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. M.ö.III-II yüz yıl.
Alma-Ata, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Arkeoloji Müzesi.

Resim:59

-Figürlü levhalar.

Üçgen uçlu kurdela şeklinde levhalardır. Altın. 1x15.

Bitki bezekli levhalar. Altın. 1,4x4,4. «Tenlik» kurganı, Karatal nehri, Semireçye. M.ö.III-II yüz yıl.

Alma-Ata, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Arkeoloji Müzesi.

Resim:60

-Değişik şekillerdeki küpeler. Altın, gümüş. Salkımları serdolik ve başak taneciklerinden. Çilik ve Çarın nehirlerinde bulunan kurgandan çıkartılmıştır. Semireçye. MÖ. IV-I yüzyılları.

Alma-Ata, Bilim Akademisi Arkeoloji Müzesi.

Resim:61

-Küpelerin salkımları. Altın. 3x7; 5,5x3,7. «Aktastı» mezarlığı kurganı, Kegen nehri, Semireçye. M.s. III-V yüz yıl.
Alma-Ata, Bilim Akademisi Arkeoloji Müzesi.

Resim:62

-Zincir salkımlı küpe. Altın. 7,2. Çilik nehri yakınlarında bulunan kurgan. Semireçye. M.ö. IV-III asırlar.
Alma-Ata, Kazakistan Cumhuriyeti Bilim Akademisi Arkeoloji Müzesi.

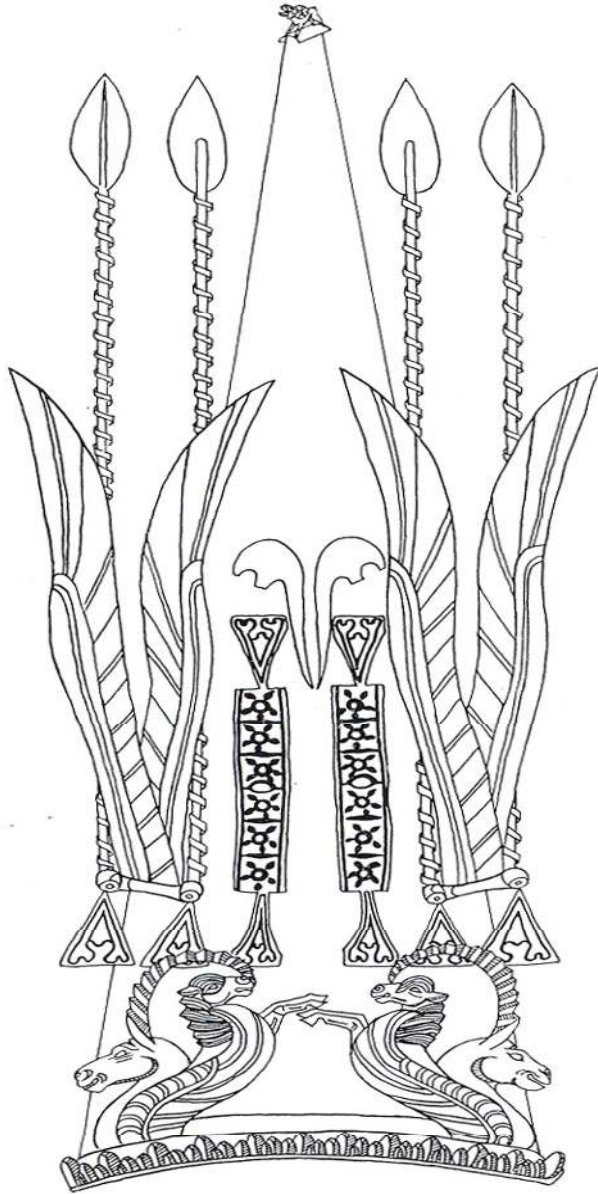
B- Çizimler

Çizim 1: Altın Elbiseli Adamın Başlığı.

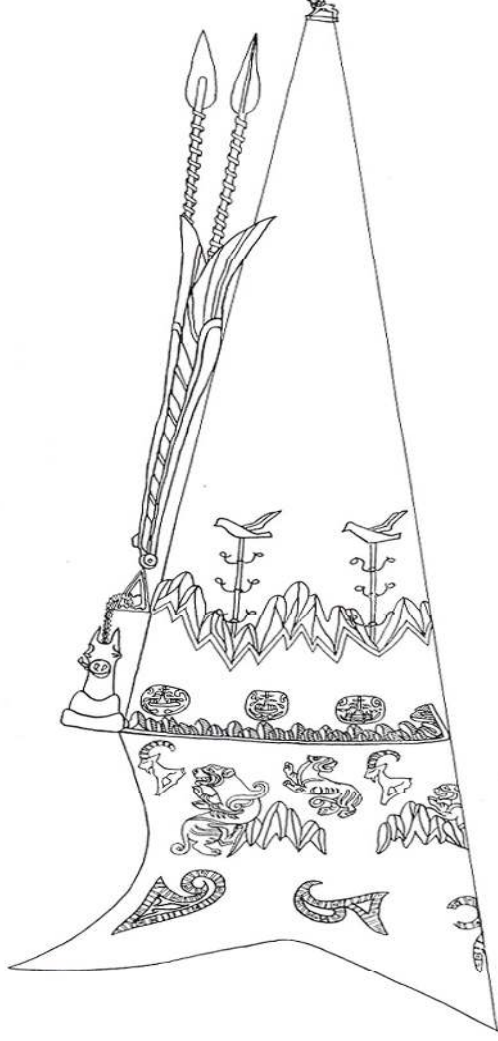
Çizim 2: Altın Elbiseli Adamın Başlığı yandan görünüşü.

Çizim 3: Altın Elbise'nin Çizimi: Kaftan (ceket)
Kemer
Ayakkabı

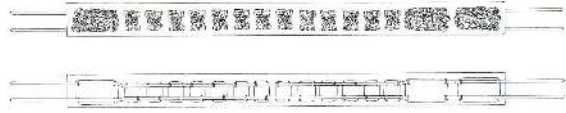
Çizim 4: Mezar Hücresinin ilk hali çizimi

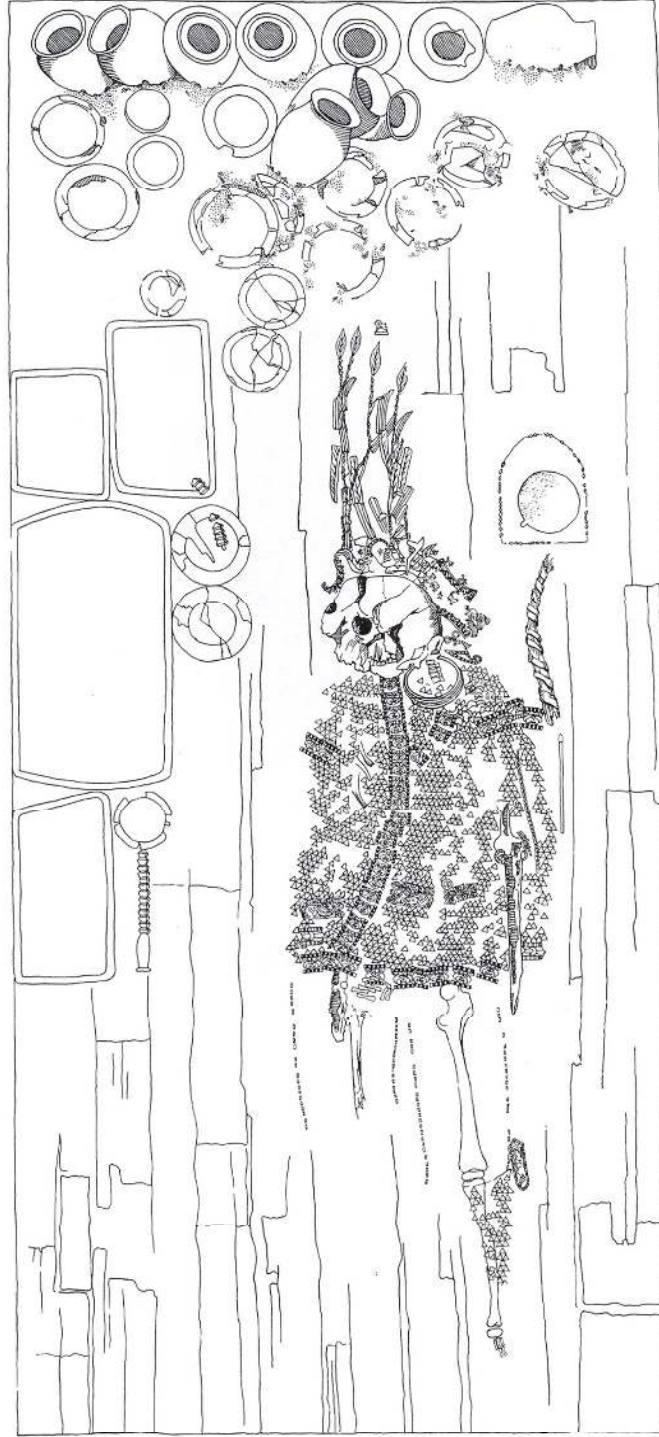
Çizim 1: Altın Elbiseli Adamın Başlığı

Çizim 2: Altın Elbiseli Adamın Başlığı yandan görünüşü

Çizim 3:Altın Elbise'nin Çizimi: Kaftan (ceket)
Kemer
Ayakkabı

Çizim 4: Mezar Hücresinin ilk hali çizimi

ÖZET

ARIK, Murat. Esik Kurganı, Buluntuları ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007. Esik Kurganı, Kazakistan topraklarında günümüze kadar gelebilmiş nadir arkeolojik alanlardan biridir. İskit toplumunun ölülerine verdikleri değeri ölü gömme geleneklerini, mezar mimarisini, inanışlarını, kültürel anlamda sanat anlayışlarını etki alanlarını etkileşim alanlarını göstermesi açısından da çok ayrı bir yere sahiptir. Kurgan geleneğinin en erken safhalarını anlamamız içinde ayrıca çok kıymetlidir. Kurganın içerisinden çıkartılan arkeolojik malzeme bilim dünyasına Eski Çağ Türk topluluklarının en erken dönemlerine işaret eder niteliktedir. Altın elbiseli adamın giyim-kuşamı üzerinde ki süslemeleri sanatsal boyutu kültür tarihine olan katkısı yadsınamaz ölçüde çok fazladır. Ayrıca çağdaşı diğer kurganlara nazaran hem arkeolojik hem de yazılı buluntuyu barındırıyor olması da önemini bir kat daha arttırmaktadır. Yazılı buluntusu olan gümüş tas üzerinde ki runik yazı Orta Asya kültür çevresinde yazının en erken dönemlerine dolayısıyla yayılım gösterdiği alan itibariyle özelliğine ilişkin çok önemli bir buluntudur.

Türkler eski çağlardan beri konar- göçer kültürün bu kültür coğrafyasında temsilcileri olagelmışlerdir. Ancak bu konar-göçerlik onların atlı mukavemet ve saldırı yetenekleriyle birleştirildiğinde “Bozkırı İmparatorlukları” olmaları hiç kuşkusuz bir dönemin en yaygın kültür toplumu olmalarına katkı sağlamıştır. Bu yayılım ve dağılımın içerisinde atlı göçebe kavimler kendi öz kültürlerini hiçbir zaman unutmamışlardır. Yenilikçi ve katılımcı olmaları hızla tesir etmeleri ve uygulama kabiliyetlerindeki üstün yetenek sayesinde Macaristan’dan- Mancurya’ya değin değişik yörelerde ve değişik dönemlerde varlıklarını sürdürmelerine kolaylık kazandırmıştır.

Esik Kurganı da Eski Türk Kavimlerinden olan İskitlerin, çağdaşı diğer Türk toplumları gibi ne kadar üst düzeyde bir kültür bilincine sahip olduklarını anlamamız için çok önemlidir.

Tezin amacı doğrultusunda Esik Kurganının genel yapısını, buluntularını, arkeolojik ve yazılı kaynakların yardımıyla inceleme ve değerlendirme yaptık. Türk Kültür Tarihi açısından değerlendirilmesi noktasında Yazılı buluntuların yazılı kaynaklar ile arkeolojik buluntuların diğer  a da ı arkeolojik buluntular ile kıyaslanarak de erlendirilmesine  zen g sterilmi tir.

Anahtar S zc kler

- 1- skit Kurganları
- 2-Altın Elbise
- 3-Runik Yazı
- 4-Bozkır Kavimleri
- 5-Hayvan  slubu

ABSTRACT

ARIK, Murat. Kurgan Esik, Its Finds and Examination Point of View Culture History, Master Thesis, Ankara, 2007. Kurgan Esik is one of rare areas, that comes till today. It has very special place point of view showing in Scyth society the importance which is given to deaths, burial traditions, grave architecture, beliefs, art intelligences in means of culture, its effect areas, interaction fields, too. In addition, it is very important for us to understand the early phases of Kurgan tradition. Archeological material from kurgan, in the science world, points to the earliest periods of Ancient Century Turk groups. In view of art, the assistance of ornaments on clothes and finery of the man in golden cloth is undeniably very much to the culture history. In addition, that it was both archeological and the written find, increases its importance twice as much. Its written find, the runic writings on the silver bowl is very important find related to the early stages of writing in the Central Asia Culture Environment, on account of its feature in respect to spreading area. Turks are representatives of the nomadic culture in that culture environment. But when that nomadism was joint together with their horsed resistance and attack abilities, that they are "steppe Imperies", undubtly helped in their being the most common culture society in a period. In that spearing and distributing, horsed nomad tribes never forgot their main cultures. Because of they are receptive and participant and rapidly effect, also their high practice ability, they could easily spread different places from Hungary to Manchuria in different periods.

Kurgan Esik is also very important to understand that Scythians, one of Old Turk Tribes how high they have a culture conscious like other contemporary Turk Societies. According to the aim of thesis, with the help of archeological and written sources, we study carefully and examined general constructions and find of Kurgan Esik. According to the culture history, we were careful to study comparatively written finds with written sources and archeological finds with other contemporary archeological find.

Key Words

- 1.Scyth Kurgans
- 2.Golden Cloth
- 3.Runic Writing
- 4.Steppe Tribes
- 5.Animal Style